

پښتو ټولنه - کابل

ادبي فنون

Ketabton.com

عبدالروف بېنوا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پېژندنه :

|||||

د کتاب نوم :: ادبي فنون

ليکوال :: عبدالرووف بېنوا

چاپکال :: (دوهم ځل) 1383 ل کال

چاپشمېر :: (1000) ټوکه

ډيزاين :: د هوسۍ مجلې اداره

کمپوزر :: صالح محمد صالح

ادبي فنون

د 1323 هـ کال په مینځ کي د معارف د وزارت له خوا د ادبیاتو فاکولته تاسیس شوه، د نورو ښوونکو په ډله کي زه هم د دې فاکولتې په معلمۍ سرلوړی شوم او وگمارل شوم چي د ادبي فنونو درس ورکړم.

دا کار په سر سري نظر آسانه ښکاريږي، اوماته هم ډېر گران نه شو ښکاره، ځکه چي په دې فنونو کي ډېر عربي او پارسي آثار لیکل شوي وه. او له ښه مرغه زما مطالعه هم پکښي جاري وه. مگر کوم وخت چي مي په کار گوتي پوري کړې د ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شوم دا ځکه چي ما په پښتو درس ورکاوه او دا فنون مي بايد د پښتو سره تطبيق کړي وای، او يا مي د پښتو مخصوص فنون را څرگند کړي او را ایستلي وای، په دې باب کي چي يوه رساله هم نه ده لیکلي شوې، او نه ئې مثالونه له ادبیاتو څخه راوتلي او ټاکل شويدي، ځکه نو د دې فنونو تطبيق ډېر وخت او زیار غوښت د يوه مثال دپاره به ما شپږ اوه دېوانونه پرله اړول او ډېر فکر به مي کاوه څو دادی په ډېر خلص ډول په دې مقصد کامیاب شوم او په دې کتاب کي مي هغه درسونه او يا دهغو تفصیل راوړ چي ما د ادبیاتو په فاکولته کي متعلمينو ته ښودلی دی. البته نور پوه زلمیان به ئې لا ښه پسي پوره کړي او يا که زه کوم ځای غلط شوي يم لطفاً به ئې صحیح کړي. په ډېره مینه.

(ع. بېنوا)

د لوی خدای (ج) په نوم

پیل

تعریف:

ادبی فنون هغه علمونه دي چې د هغو په مرسته دلیکونکو لیکني او د وینا کوونکو ویناوي او د شاعرانو شعرونه ښکلي، لطیف او سمیري.

غرض:

مهم غرض له دې فنونو څخه د لیک، وینا او شعر مؤثر کېدل دي، چې که کم لیک یا وینا یا شعر په دې ادبی مزایاوو ښکلی شوي وي، د اروپدونکو او لوستونکو په مغزو کېښي ښه اغېزه کوي، او لطافت ئې ډیریري او یا اقلًا تنفر نه ځيني کوي او ددوي په کومک لیکونکی یا وینا کوونکی یا شاعر خپل مقصد لاس ته راوستلای شي.

موضوع:

د ادبی فنونو موضوع نثر، شعر او وینا ده، یعني د نثر او وینا او شعر سگره او نا سره څرگندول او ناسم سمول او بې خونده خوند ور کول دي، ځکه چې ټولي هغه معناوي چې زړه وړونکي او معقولي دي د الفاضو په ذریعه فهمول کیږي او د الفاظو د سمولو او پېژندلو او دهغو د ترکیب دپاره څو فنه ټاکلي شويدي، چې د هغو په واسطه الفاظ هم سمیري او هم پېژندل کیږي. او بل دا چې په هره ژبه کېښي دا خبره ضروری ده چې سمه به لیکله کېږي او هر ژبور مجبور دی چې سمه به ئې لولي، نو ویل ځانته فن او قانون لري او لیکل ځانته، چې همدې فنونو ته ادبی فنون وایي، او هیڅ یوه ژوندی او سمه ژبه په مستقیم یا غیر مستقیم ډول ددې فنونو له مراعات څخه خلاصېدلای نه شي، بلکې په طبعي ډول که کمه ژبه خوږه او کلام ئې خوږ وي (که ئې لیکونکی یا ویونکی قصد وکړي که ئې ونه کړي) ددې فنونو اغېزه پکښي ځلیږي (لکه د عربو د جهالت د وقت اشعار) نو له دې څخه څرگندیږي چې دا فنون عموماً د پخوانیو له پخو ویناو او خوږو اشعارو څخه رانیستل شويدي.

د ادبی فنونو وېش

د ادبی فنونو په وېش کې راز راز مختلفې نظریې موجود دي او ډول ډول وېشونه پکښې شوي دي، او پخوانیو شرقي پوهانو پر څو علومو سره وېشلي دي. احتمال لري چې په اروپا کې په بل ترتیب وي، مگر دلته د شرقي پوهانو نظریې راوړو:

پخوانۍ شرقي نظریه:

پر پخوانۍ شرقي اصطلاح چې اوس هم په شرق کېني تقریباً تعقیبېږي ادب هغه پوهنه ده چې منثور یا منظوم کلام په پېژندل کېږي یعنې دکلام ښه والی، بدوالی، تیتوالی، لوړوالی، سم او ناسم ځینې څرگند شي، چې په دې صورت نو د بلاغت اسباب او دبلیغ کلام و اصولو ته هم ادب ویلای شو (1) او ځکه نو د اولنو په نظر د ادب علم په ډېرو عربي علومو پورې اړه لري، چې دا علوم نو "ادبی فنون" یا "ادبی علوم" بللای شو، مگر ددې علومو په شمېر او ټاکلو کې هم د پخوانیو پوهانو نظریې سره مختلفې دي، مثلاً: د ادبی علومو په ټاکلو کې څوک د قرائت علم هم په ادبی علومو کې داخلوي او څوک ئې نه، یا دا چې ځینې علماء د بدیع علم مستقل نه گڼي او د معاني او بیان تابع ئې شمېري، همدارنگه د ادبی فنونو په شمېر کېني هم اختلاف دی، ابن انبازی (2) دا فنون اته بولي او زمخشری (3) ئې خپل د قسطاس په کتاب کېني دوولس راوړي، او قاضي ذکریا (4) بیا د بیضاوي په حاشیه کېني څورلس ذکر کړيدي، چې علم قرائت ئې هم په ادبی فنونو کې داخل گڼلی، محمد د محمود امین زوی (5) پخپل کتاب نفایس الفنون کې ادبی علوم پر پنځلسو فنونو مشتمل بللي دي (6) جرجي زیدان بیا لیکي: چې صرف، نحو، لغت، عروض، قوافی، صنعت، شعر، تاریخ او انساب ادبي علوم دي او ادیب هغه څوک گڼي چې په دې ټولو علومو پوه او خبر وي او یا په یوه ددې علومو کې پوره عالم وي، او په نورو خبروي، دا عالم او ادیب ئې هم دا فرق ټاکلی دی چې ادیب له هر څه څخه هغه ښکلې برخه انتخابوي او عالم یوازي یو مقصد تعقیبوي او مهارت پکښې مومي (7) بل بیا وایي د ادب علمونه دیارلس دي چې ددې دیارلسو څخه اته اصول او پنځه فروع گڼي.

اصول ئې:

لغت، نحو، صرف، اشتقاق، معانی، بیان، عروض او قافیه.

فروع ئې:

رسم الخط، قرص الشعر، انشاء محاضرات او تاريخ دى، د بديع فن د معاني او بيان تابع گني (8) سيد شريف (9) بيا ادبي علوم دوولس ياد كړيدي او داسي ئې راوړي:

د ادب علم وار دواړه پر دوو برخو وېشل كېږي:

1. اصول

2. فروع

اصول:

د ادب د علم اصول اته دي، ځكه چې ادبي علوم په الفاظو اړه لري چې په دې صورت كښي به يا دالفاظو د مفرداتو او موادو او هئيات څخه خبري كېږي چې دا "دلغت د علم" كار دى. او يا به يوازې د الفاظو د صورتو او هئيات څخه بحث دى، چې په "علم صرف" اړه لري. او يا به د كلمو د نسبت له حيثه وي چې په اصلوالي او فرعوالى كې د يوې كلمې نسبت بلي ته وشي، البته دا د "اشتقاق علم" دى او يا دا چې بحث له مگر كباتو څخه وي او دا هم پر څو ډوله دى، ځكه چې كه په اصل تركيبه هئيات او د اصلي معناو په اداء كولو كې بحث وي "د نحو علم" دى او كه د معنا دافادې د كيفيت په شاوخوا كښي وي چې كمه معنا ترهغې معنا واضحه او كمه تر هغې بلي معنا پټه ده، دا "دبيان په علم" اړه لري او "د بديع علم" د معاني او بيان له ملحقاتو څخه دى او په هغو كې داخل دى، او كه بحث له هغو مركباتو څخه وي چې هغه وزن ولري دا بيا دوه قسمه دى، ځكه چې كه يوازې په وزن كښي خبري وي "د عروض علم" باله كېږي او كه دبیتو په اواخرو كې خبري وي "د قافې علم" دى.

فروع:

مگر فروع څلور دي: دا له دې جهته چې كه د ليكني او كتابت پر نقشونو بحث وي "د خط علم" دى او كه دا بحث په منظوم كلام پوري خاص وي، "قرص الشعر" دى او كه يوازې په نثر پوري اختصاص ولري "د انشاء علم" باله كېږي او كه په يوه پوري اختصاص ونه لري "علم محاضرات" دى چې "تاريخ" او "انساب" هم په دې برخه كې شامل دي). 10)

د سيد شريف وېش اكثر و پوهانو منلى او هم دا علوم ئې ادبي فنون بللي دي ځكه نو مور ځان مجبور گنو چې ددې علومو لنډ _ لنډ تعريف راوړو او هم دا تعريفونه به په راتلونكو بحثونو كې څه نه څه مرسته راسره وكړي:

- (1) د صرفو علم:

يو علم دی چې دکلمو د اېنیه له حالاتو څخه ږغیږي، او د اېنیه له حالاتو څخه هغه عوارض مراد دي چې د کلماتو پر جوهر واردیږي، لکه : حرکات، سکانات، ډېرول، لږول، اړول، ادغام، ایشېدل (ابدال) او نور داسي...

(2) د لغتو علم:

دا علم د مفرداتو هغه مدلولات بیانوي چې ددوی دپاره وضع شوي وي او همدارنگه د مرکباتو پر وضع او د هغو دلالت پر جزئیه معانیو ښيي.

- (3) د اشتقاق علم:

دا هغه علم دی چې د یوې کلمې څخه د بلي کلمې را ایستل رانښيي او دا را ایستل به د یو جوهری تناسب په واسطه وي چې دا تناسب به ددوي په منځ کېني موجود وي، چې یوه کلمه له بلي راوباسي او یوې ته اصل او بلي ته فرع ووايي، او اصل مشتق منه او فرع مشتق بولي، چې گویا دا علم فیلولوجي کیفیت لري.

_ (4) د خط یا لیکلو علم :

دا هغه علم دی چې د الفاظو د تصویر او لیک د نقوشو کیفیت رانښيي.

_ (5) د نحو علم:

ددې علم په مرسته د کلمې او کلام او احوال د اعراب او بناء له حیثه څرگندیږي.

_ (6) د معاني علم:

هغه علم دی چې د لفظ حالات بیانوي، مگر دا بیان له داسي حیثه چې دکلام مطابقت د مقام له اقتضاء سره څرگندیږي، لکه د مجاز عقلي بحث چې (د یوه شی اسناد هغه شی ته وشي چې دده دپاره نه وي.

_ (7) د بیان علم :

ددې علم په مرسته سپری کولای شي چې یو مطلب په پټه او ښکاره په څو مختلفو لارو اداء کړي چې دا علم زما په عقیده تر بدیع یعنی د الفاظو تر ښکلیتوب ډېر اهمیت لري او ضروری دی.

_ (8) د بدیع علم:

چې ددې علم په مرسته د بلیغ کلام وجوه او علامې او نښې پېژندل کیږي.

_ (9) د عروض علم:

دا علم د شعر اوزان او بحرونه بیانوی.

_ (10) د قافیې علم:

دا علم د بیتو د پای حال څرگندول او پېژندل دي.

_ (11) قرض الشعر یا نقد الشعر:

دا هغه علم دی چې د شعري کلماتو حال څرگندوي، مگر نه د وزن او بحر له حیثه بلکي د ښه والي، او بدوالي، خوند، او بې خوندي له حیثه یعنی شعر ته د تنقید په سترگه کتل دي، چې دا علم پوهانو د عروض تر علم هم ضروری گڼلی دی، ځکه چې که دا علم منځ ته راشي نو حقیقي ادیب او شاعر به له درواغجن او مقلد اوغله ادیب او شاعر څخه جلا شي.

_ (12) د انشاء علم:

انشاء په لغت کي شروع او ایجاد او وضع ته وايي، مگر په اصطلاح کي هغه علم دی چې دده په واسطه دمعانیو څخه د استنباط کیفیت پېژندل کېږي مگر دا په داسي الفاظو تعبیر شوي وي چې د مقام سره وړ وي.

_ (13) د محاضرات علم:

محاضره په لغت کي تقريباً د محاورې او حاضر جوابۍ په معنا راځي په اصطلاح کي هره وينا پر خپل ځای ويل او ښه سمه محاوره کول او پر ځای حاضر جوابه او فی البدیهه د محاضري علم دی (11).

چي دا فن هم په ادبي فنونو کي خورا ډېر اهمیت لري او هر څوک چي ددې ملکې څښتن وي د هر چا خوښ او په هر ځای کي لوړ مقام لري، دا فن تر هر فن د شاعر شعر او وينا کوونکی وينا ورخوندوره او خوږه کوي او اغېزه ئې ډېره وي.

تبصره:

چا اوچایيا علاوه پر دې علومو څو نور علمونه هم مستقلاً ادبي علوم شمېرلي دي چي مشهور ئې دادي:

_ تاريخ او قصص:

چي د تېرو ورځو او پخوانيو وگړو حال څرگندوي، او د مهمو اشخاصو زېږېدنه او وفات راورې، او د ملتونو او اولسو رسمونه او دودونه معلوموي.

_ د انساب علم:

ددې علم په مرسته د اولسو او قبيلو روابط او خپلوی پېژنو او د هر نژاد او ټبر اصل او فرع سره جلا کوی.

_ د مسالك او ممالك علم:

د ښارو اولارو د نومو پېژندنه او د حالاتو څرگندونه پورتنی علم بولي.

_ د احاجي او اغلوطات علم:

احاجي د احجيه جمع ده، احجيه په لغت كې مشكله او مغلغه كلمه بولي، اغلوطه په لغت كې د هغه مشكل كلام يا هغي مشكلي مسئلې معنا ورکوي چې سرې په اشتباه كې اچوي) 12) په دې علم كې د هغو الفاظو او تركيباتو څخه بحث كېږي چې ظاهراً د قياسي قواعدو سره مخالف وي.

_ د امثالو علم:

د متلو پېژندل او دهر متل ريښه پيدا كول، او د استعمال ځای ئې موندل په پورتي علم پوري اړه لري.

_ د دواوين:

د مدونه اشعارو او مصنوعه تراكيبو پېژندل د دواوين علم بولي، د نفايس الفنون ليكونكى (13) دا علم د څورلسو ادبي علومو څخه بللى دى.

تر دې ځايه پوري د اولنو پوهانو د نظريو اختلاف و، او هم په دې ترتيب نوري نظريې هم سته چې د پوهانو هر ټولې له ځانه ادبي علوم ټاكلي دي او هر چا پخپله خوښه څه چې ئې لازم گڼلي وپشونه په گډ كړي دي. مگر زما په عقیده د ادبي فنونو او علومو د ټاكلو دپاره به همدغه جملې كافي وي چې ووايو:

"ټول هغه فنون او علوم چې د وينا، ليك او لوست، نظم او شعر په ښكلولو او لطيف كولو او سمولو كې برخه اخلي او د هغو تاثير او اغېزه ور ډېروي هغه ادبي علوم باله كېږي."

لمن ليكونه

1. تاريخ ادبيات ايران ❖ همایي ❖ 4 مخ

2. عبدالرحمن معروف په ابن انبازی د عربیت او ادبیت له پوهانو څخه دی (775) _ (513)

3. په (538 _ 467) هجري

4. قاضی حمید الدین ذکریا بن محمود د اتمې هجري پېړۍ له محدثینو او د عربي ادب له پوهانو څخه دی.

5. د ابو اسحق د محمود شاه د زوی معاصر .
6. هغه دا علوم دي : خط، لغت، تصریف، اشتقاق، نحو، معاني، بیان، بدیع، عروض، قوافي، تقریض، امثال، دواوین، انشاء، استیفا. (تاریخ ادبیات همایي ، 10 مخ)
7. تاریخ ادب اللغة العربیه ، جرجي زیدان ، 2 ج ، 95 مخ.
8. دائراً المعارف بستاني ، 2ج، 655 مخ.
9. علی د محمد جرجاني زوی چي په میرسید شریف معروف او د خورا مشهورو پوهانو څخه دی، په (835 هجري) وفات شویدی (تاریخ ادبیات همایي ، 10 مخ).
10. کشف الظنون طبع استنبول، لومړی جلد 44 مخ، تاریخ ادبیات همایي 1 ج ، 11 مخ.
11. تاریخ ادبیات همایي لومړی جلد ، 11 ، 23 مخ.
12. اقرب الموارد د همایي په حواله.
- تاریخ ادبیات ایران ، همایي ، ج1.

د عروض علم

ضروري توضیح:

دمخه تردې چې تاسي د عروض علم وپېژنئ، دا نکته بايد تاسي په زړه ولرئ چې د پښتو ملي اشعار چې ددې ادب مهم رکن دی د عربي ژبې د عروض تر قواعدو لاندې کورت نه راځي، بلکې د اروپايي ژبو د اشعارو په څېر د سيلاب او سيلابل له رويه وپشل کېږي، او په هجايي صورت ئې سم او ناسم سره بېلېږي، چې وروسته به درته راوړه شي.

هو! د پښتو ځيني اشعار په عربي عروضو تکلفاً برابرېږي مگر دا اشعار د دېوانو اشعار دي چې شاعرانو يې د عربي او پارسي په تقليد اشعار ويلي دي په دې تکلفي اشعارو کې هم اکثر شعرونه نه برابرېږي، ځکه چې د پښتو د ځينو کلمو ابتداء په ساکن کېږي نو که دا کلمې د بيتو په سر کې راشي ددې دپاره په عربي عروضو کې هېڅ قاعده نه لري، ځکه چې په عربي کې ابتداء په ساکن له سره شته نه، او بل دا چې خليل بن احمد د عربي ژبې دپاره بحور ټاکلي نه (د دوي په اصطلاح) دعجمي ژبو دپاره، تر دې يادوني وروسته به نو اوس دعروض دعلم په ښووني پيل وکړو، او څنگه چې پښتو شعرونه اصلاً نه پر برابرېږي او هغه چې برابرېږي هم بې خونده دي نو مثالونه د پارسي څخه راپو که څه هم دا عروض د پارسي ژبې دپاره هم نه دي وضع شوي.

تعريف:

عروض عرضه کولو ته وايي (1) او اصطلاحاً هغه علم دی چې دعربي شعر د اوزانو کره او ناکره صحيح او فاسد په پېژندل کېږي (2).

موضوع:

ددې علم موضوع شعر ته د سموالي اونا سموالي له حيثه کتل دي (3).

واضع:

د عروض د علم واضع خليل بن احمد الفراهيدي دی چې په دوهم هجري قرن کې ئې ژوند کاوه. (4) که څه هم تر دې دمخه نورو شاعرانو پر همدې عروضو برابر نظمونه ويلي وه مگر دا علم چا نه و ورته وضع کړي.

دا علم ولي عروض بولي ؟

ځکه چې اشعار د خلیل پر قواعدو عرضه کيږي، او څوک لا وايي چې خلیل دا قواعد په عروض کي چې يو ځای دي وضع کړي دي نو د هغه ځای په نوم ئې یاد کړيدي). 5.

د عروض ارکان:

د عروض د علم رکنونه ددې علم اجزاء او افاعیل دي افاعیل هغه متحرکات او سکانات دي چې بیت ځيني جوړيږي، بیت په عربي خوني او کور ته وايي هر بیت دوې برخي وي ، چې هري برخي ته مصراع يا مصرع وايي، او مصراع د دروازې يوې پلې ته وايي د بیت د لومړۍ مصراع لومړي جز ته صدر وايي او آخر جز ته يې عروض د دوهم مصراع لومړی جز ابتداء او وروستی جز ضرب يا عجز بولي او هغه اجزاء چې د صدر او عروض يا ابتداء او ضرب په مينځ کي راځي هغه ته حشو وايي). 6.

افاعیل:

افاعیل لس کلمې دي : فعولن، فاعلن، مفاعيلن، فاعلاتن، مستعفلن، مفاعلتن، متفاعن، مفعولات، فاعلاتن، مس تفع لن، چې دوره ئې پنځه حرفيز او نور ټول اوه حرفيز دي، د درو شيانو څخه ترکيبیږي : سبب، وتد، فاصله.

سبب دڅپمې مراندو ته وايي، وتد ئې زيرک دی فاصله د دوو مراندو تر منځ جلاوالي ته وايي، او دلته سبب دوه حرفيزه کلمه ده، نو که ئې آخر ساکن و لکه "تن" خفيف سبب ورته وايه شي، او که متحرك و "تنه" (غير ملفوظي ه) ثقيل سبب دی، وتد درې حرفيزه کلمه ده نو که ئې د مينځ توری ساکن و لکه "تان" هغه مفروق وتد دی او که يې آخر ساکن و لکه (وزر) مجموع وتد ورته وايي، فاصله څلور حرفي يا پنځه حرفيزه کلمه ده دا هم که اول درې توري متحرك او څلورم ساکن و، لکه اچول د اصغرا فاصله بولي او که څلور توري متحرك او پنځم توری ساکن و، لکه اچولی دا نو کبری فاصله ده.

زحافات:

افاعيل کله کله د خپل اصلي حاله تغير خوري، دې تغير ته زحاف وايي زحاف له مقصده ليري کېدل دي دا زحافات پر درې قسمه دي: يو دا چې متحرك ساکن کړي، بل دا چې د رکن له تورو يو توری کم کړي، دريم دا چې پر اصلي تورو نور څه اضافه کړي، ټول ازحيف پنځه دېرش دي. (7)

1. اخمار:

په لغت کې بوټول او ډنگرولو ته وايي، اصطلاحاً د متفاعلن (ت) ساکنول دي، او څنگه چې دا غير مانوس کيږي نو متفاعلن په مستفعلن اوږي، اخمار خاص په بحر کامل کې راځي.

2. عقب:

سر تړلو او د وني د ښاخ غونډولو ته وايي، اصطلاحاً د مفاعلتن د لام- ساکنول دي، دا په بحر وافر کې راځي.

3. خبن:

پټولو ته وايي، اصطلاحاً د هغه خفيف سبب ساقطول دي چې د رکن په اول کې راشي فاعلن په فعلن شي دا په رجز، رم، مديد، بسيط، متدارك، سريع، خفيف، مجتث، منسرخ او مقتضب کې راځي.

4. وقف:

درېدو ته وايي، او اصطلاحاً د مفعولاتو د (ت) ساکنول دي، دا په سريع، منسرح، مقتضب بحرو کې راځي.

5. طی:

د کالو يا کاغذو پېچلو ته وايي، اصطلاحاً د هغو دوو خفيفو سببو د څلرم ساکن توري ساقطول دي چې بې فاصلې د رکن په اول کې وي، نو مستفعلن به مستعلن او مفعولات به مفعلات شي دا په بسيط، رجز، سريع، منسرح او مقتضب بحر کې راځي.

6. قبض:

ٿرلو او بنددلو ته وايي، مگر اصطلاحاً د پنځم سببي ساکن توري ساقطول دي نو مفاعيلن به مفاعلن او مفعولن به فحول پاته شي. دا په طويل، مديد، هزج اومتقارب کي راځي.

7. عقل:

د اوبن زنگون ٿرلو ته وايي، خو په اصطلاح کي د مفاعلتن د رکن متحرك لام ساقطول دي، دا په بحر وافر کي راځي.

8. کف:

د گرځول او جامې د کنارې کنډولو ته وايي، اصطلاحاً د اووم سببي ساکن توري ساقطول دي، نو مفاعيلن به مفاعيل او فاعلاتن به فاعلات شي دا په طويل، مديد، رمل، خفيف، مجتث او مضارع کي راځي.

9. وقس:

مغزي ماتولو ته وايي، مگر اصطلاحاً د متفاعلن د رکن دوهم متحرك توري ساقطول دي دا په بحرکامل کي راځي.

تبصره :

(تردې ځايه پوري مفرد زحافات بلل کېده تردې وروسته ئې مزدوجه زحافات بولي)

10. شکل:

څلور پښې په رسي ٿرلو ته وايي، اصطلاحاً متصل د فاعلاتن او مستفعلن په رکن کي د خبن او کف يو ځای کېدل دي، دا په مديد، خفيف، رمل او مجتث کي راځي.

11. خزل:

پرېکول، کمول دي، اصطلاحاً مضمن، متفاعله مطوي کول دي يعني څلرم توري، ساقطول دي دا په بحر کامل کي راځي.

12. تشعيث:

د تیتولو او تلو په معنا دي اصطلاحاً د فاعلاتن د وټد مجموع له دوو متحرکو څخه يو توري ساقطول دي دا په مدید، خفیف رمل او مجتث کي راځي.

13. اذاله:

لمن ايله کولو ته وايي، او دلته د آخر رکن په وټد مجموع کي الف زیاتول دي نو مستفعلن به مستفعلن او فاعلن به فاعلن او متفاعله به متفاعله راشي، دا په رجز، متدارک، بسیط، کامل، سریع، منسرخ او مقتضب کي راځي.

14. قصر:

لنډولو ته وايي، خو اصطلاحاً دا درې چي سببي ساکن د رکن او آخره څخه وغورځوي او تر هغه دمخه توري ساکن کړي، نو مفاعيلن به مفاعيل او فاعلاتن به فاعلات او فعولن به فعول او مستفعلن به مستفعل شي او دا په طویل، مدید، هزج، رمل متقارب، مضارع خفیف او مجتث کي راځي.

15. قطع:

پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً دادی چي د وټد مجموع ساکن د رکن له آخره وغورځوي او تر ده دمخه توري ساکن کړي، نو له مستفعلن څخه به مستفعل او له فاعلن څخه فاعل او له متفاعله څخه به متفاعل پاته شي دا په رجز کامل، متدارک، بسیط، مدید، سریع، خفیف او مقتضب کي راځي.

16. کسف:

د اوښ پوندي پرېکولو ته وايي، د مفعولاتو د اووم حرف ساقطول دي يا د وقف او کف اجتماع ده دا په سريع، منسرح، مقتضب کي راځي.

17. حذف:

له يو شي څخه يو شی کمول دي، د رکنو له آخر څخه د خفيف سبب ساقطول دي يا دوقف او کف يو ځای والی دی، دا په مدید، خفيف، هزج، رمل، مضارع، مجتث، طویل او متقارب کي راځي.

18. اخذ:

اخيستل او قطع کول دي، دلته د ارکانو له آخر څخه مجموع وتد ساقطول دي، دا په کامل، بسیط، رجز او متدارک کي راځي.

19. صلح:

د غوږ او پزي پرېکول دي، اصطلاحاً د مفعولاتو د پای مفروق وتد ساقطول دي دا په سريع منسرح او مقتضب کي راځي.

20. قطف:

د انگور د وړي يا نور څه پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً د مفاعلتن په آخر کي د خفيف سبب ساقطول او دمخه تر هغه ساکتول دي يا د عصب او حذف اجتماع ده، دا په وافگر بحر کي راځي.

21. بتر:

د لکۍ پرېکولو ته وايي، يا له بيخه کښل، اصطلاحاً په فعولن کي د حذف او قطع يو ځای کېدل او په مفاعيلن کي دحې او حزم اجتماع، دا په متقارب، هزج، رمل، مضارع، مجتث او خفيف کي راځي.

22.تسبيغ:

لغتاً تمامولو ته وايي، اصطلاحاً په خفيف سبب کي چي د رکن په آخر کي راغلی وي او په عروض او ضرب کي واقع وي الف زياتول دي، دا په هزج، رمل، مضارع، متقارب، مديد، طويل او مجتث کي راځي.

23.ترفيل:

لمن اوږدول دي، پر مجموع وتد باندي چي په عروض او ضرب کي واقع شي خفيف سبب زياتول دي دا مختص په عربي پوري دی، په پارسي کي لږ راځي په عربي که هم په بحر کامل کي دی.

24.جدع:

پزه او غوږ او لاس پرېکول دي، د مفعولات څخه د دواړو سپکو سببو غورځول اود "ت" ساکنول دي دا په بحر سريع، منسرح او متقضب کي راځي.

25.حې:

حسي کول دي، او اصطلاحاً د مفاعيلن د رکن څخه د دوو خفيفو سببو ساقطول دي دا په بحر هزج او مضارع کي راځي.

26.هتم:

په لغت کي غاښ له بېخه کښل دي، اصطلاحاً په ففاعيلن کي د حذف او قصر يوځای کول دي، دا په بحر هزج او مضارع کي راځي.

27.نحر:

د اوبښ د غاړې پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً د مفعولاتو د تا او د دوو خفيفو سببو ساقطول دي دا په سريع، منسرح او متقضب کي راځي.

28.مراقبه:

په لغت کي د يو بل ساتني ته وايي، اصطلاحاً په مفاعيلن مفعولات، مستفعلن کي يوازي د دوو خفيفو سببونه حذفول، دا په مشاکل، قريب او جديد کي لازم او په سريع، منسگرح او خفيف کي روا دي.

29.معاقبه:

په يو بل پسي تلل، اصطلاحاً دوه خفيف سببونه چي په شعر کي يو ځای شوي وي د هغو دواړو ساقطول يو ځای روا نه دي دا په مديد، منسرح، رمل، وافر، هزج، خفيف، طويل کامل مجتث کي راځي.

30.زلل:

په لغت کي هغه وزن ته وايي چي غوښي نه لري، اصطلاحاً په مفاعيلن کي د هتم او حزم يوځای کول دي دا په هزج او مضارع کي راځي.

31.عقص:

د وېښتانو پېچل، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د حزم او نقص يو ځایوالی دی دا په وافر کي راځي.

32.خبل:

په لغت کي لاس او پښه پرېکول دي، په مستفعلن او مفعولات کي دخبن او طی يو ځای کول دي دا په منسرح او نورو کي راځي.

33. غضب:

په لغت کي د پسه يو ښکر کېدل دي، اصطلاحاً د مفاعلتن په رکن کي حزم دی او په وافر کي راځي.

34. خرب:

په لغت کي وړانول دي، اصطلاحاً په مفاعلين کي د خرم او کف يو ځای کېدل دي، دا په هزج او مضارع کي راځي.

35. شتر:

د سترگو بانو اوښتل دي، اصطلاحاً په مفاعيلن کي د خرم او قبض يو ځای کېدل دي، دا په هزج او مضارع کي راځي.

36. ثلم:

په لغت کي کنډو کول او گوښه کېدل دي، اصطلاحاً د فعولن خرم، کول بېله کوم تغيره دا په طويل او مقارب کي راځي.

37. ثرم:

د مخ د غاښ ماتولو ته وايي، اصطلاحاً په فعولن کي د قبض او خرم يوځای کېدل دي دا په طويل او متقارب کي راځي.

38. خرم:

پزه پرېکول دي، د هغه مجموع وند څخه چي د رکن په سر کي راسي لمړی متحرک توری ساقطول دي دا په هنج او مضارع کي راځي .

39.قصر:

غابن ماتولو ته وايي، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د عصب او خرم يو ځای کېدل دي، دا په بحر وافر کي راځي.

40.جمع:

په جنگ کي سپری بې نېزې کېدلو ته وايي، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د عقل او عصب اجتماع ده.

بحرونه:

د عربي عروض بحرونه شپاړس ټاکل شويدي چي پنځلس خليل بن احمد جوړ کړي او يو بحر متدارک ابوالحسن اخفش باندي زيات کړيدی. شپاړس بحرونه دا دی:

(1)بحر طویل:

بيت په بحر طویل کي په څلور واړه فعولن، مفاعيلن تمامېږي يعني داسي:

فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن

مثال چه گويم نگارينا که بامن چها کردي

فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن

قرارم دل بردي زصبرم جدا کردي

ددې بحر بیت په دوه واړه فاعلاتن مس تفع لن فاعلاتن تمامېږي مگر د زحافاتو په اثر اوږي چي یو ډول ئې دادی
: فاعلاتن مفاع لن فعلا تن راځي لکه:

ای صبا بوسه زن زمن دراورا

ورنرنجند لب چوشك كراورا

(6) بحر منسرح:

منسرح آسان ته وایي، دا بحر په څلور واړه مستفعلن مفعولات تمامېږي مگر د زحافاتو په اثر اوږي مفتعلن فاعلات
مفتعلن راځي لکه:

شاه جهان باد تا زمانه بود

کز کرمش خلق شادمانه بود

(7) مجتث:

په څلور واړه مس تفع لن فاعلاتن تمامېږي، مگر د زحافاتو په اثر اوږي چي یو ډول ئې دادی چي څلور واړه مفاعلن
فعالتن راشي لکه:

تو آن گلی که مه آسمان جبین تو بوسد

فلک زصد ره فرود آید و زیدین توبوسد

(8) بحر مضارع:

د مشابه په معنی څلور واړه مفاعیلن فاع لاتن راځي. او د زحافاتو په اثر اوږي یو ډول ئې مفعول فاعلاتن څلور واړه
راځي:

وزمن جفا نخیزد دانم که نیک داني

از تو وفا نیاید دانی که نیک دائم

"خاقانی"

(9) بحر مقتضب:

د پرېکولو معنا لري په دې بحر کي څلور واړه مفعولات مستفعلن راځي او دا د منسرح عکس دی خو زحافات ئې اوږي یو ډول ئې فاعلات مفتعلن راځي لکه:

سرو گلعدار مني فصل نوبهار مني

من اگر چه ننگ توام عز وافتخار مني

(10) بحر وافر:

اته واړه مفاعلتن راځي لکه:

چه شد صمنا که سوی کسی بچشم وفا نمی نگری

زرسم جفا نمی گذری طریق وفا نمی سپری

"سیفی عروضی"

(11) بحر کامل:

اته واړه متفاعلن راځي چي د زحافاتو په اثر اوږي او دوه واړه متفاعلن ، مستفعلن، مستفعلن لکه:

چو عیان شوی آسایدم روح وروان

چو نهان شوی از جان من خیزد فغان

(12) بحر هزج:

په دې بحر کي اته واره مفاعیلن راځي لکه:

ز فرق سر وتو گرمهه می تابد چه فرق آخر

ببین از راس آن سروم ، هلال ابروان قمری

(13) بحر رجز:

اته واره مستفعلن راځي لکه:

ای چهره زیبای تو رشک بتان آذری

هرچند وصفت میکنم درحسن زان بالاتری

(14) بحر رمل:

اته واره فاعلاتن راځي لکه:

باز درپوشید گیتی تازه ورنگین قبائی

عالمی را کرد مشکین بوی زلفی آشنایی

(15) متقارب:

اته واره فعولن راځي لکه:

ز شرم رخت لاله را داغ بردل

زرشك قدت سرورا پای در گل

(16)متدارك:

اته واره فاعلن راځي لكه:

حسن ولطف ترا بنده شد مهرومه

خط وخال ترا مشك چين خاك ره

تبصره:

د افاعيلو هر ركن د بيت يو جز دی او دبجرو بشپړ اجزا اته دي نو كه اته سره په يوه بيت كي راغلي وه هغه ته مثنى وايي، او كه شپږ جزو راغلي وي مسدس ئې بولي، او كه څلور جزو راغلي وي مربع ئې بولي، په عجمي ژبو كي مثلث او مثنى او موحد هم راغلي دي، مگر په عربي كي نشته او د هر بحر چي په ارکانو كي تغير راغلى وي هغه بحر مزاحف بولي او كه تغير نه وي راغلى هغه سالم بولي.

د پښتو عروض:

دمخه مو وويل چي د پښتو ملي شعرونه پر عربي عروضو نه برابرېږي، اوځكه چي پښتو آريايي ژبه ده نو داروپايي ژبو د اشعارو په شان د سيلاب او سيلابل له رويه پېژندل كيږي، يعني په هجايي صورت ئې سم او ناسم سره بېليږي، كه څه هم د پښتو ځينو شاعرانو د پاړسي ژبي د شاعرانو په څير خپل اشعار په زور او ستم برابر كړي مگر په عمومي او اساسي ډول هېڅ نه برابرېږي - دا ولي؟

يو خو دا چي پښتو آريايي ژبه ده او عربي سامي ژبه ده او د دواړو ژبو خصوصيات سره بېل دي، بل دا چي په پښتو كي ابتداء په ساكن بيخي ډېره راځي، او دا په عربي كي هېڅ جواز نه لري، او نه خليل بن احمد پخپلو عروضو كي د ابتداء په ساكن مراعات كړيدى، له دې څخه هم ښكاري چي خليل خاص د عربي ژبي دپاره عروض جوړ كړيدي نو كه د پښتو د بيت په سر كي ابتداء په ساكن راشي، تقطيع به ئې څنگه كوو؟ ځكه نو بايد سېلاب وپېژنو:

سېلاب يوې هجا ته وايي، هجا د خولې يو وار ښورېدل دي، يعني د حروفو ډېر والي يا لږوالى اهميت نه لري مثلاً: در، ور، پر، كه څه هم دوه توري دي مگر سېلاب ئې يو دى، لكه لا داسي وي چي څلور توري يو سېلاب ولري لكه:

ورور، ترور يا نور. دوه سېلابي کلمې لکه: اتر، خبر، زنه، پزه، گتيل، وهل، درې سېلابي کلمې لکه زړه ور، مرور، کنبېناستل، څلور سېلابي کلمې لکه: درې وړي، لاندي باندي ترله وتل. پنځه سېلابي کلمې لکه وژلي شوي، خوړلي شوي. شپږ سېلابي کلمې لکه خبري اترې، يا نوري داسي کلمې، سېلاب چي وپېژانده شو نو دا هم ښکاره ده چي دپښتو د شعر په تقطيع کي فقط حرکت او سېلاب اهميت لري د تورو ډېرښت ته نه کتل کيږي.

د پښتو د شعر اقسام:

د پښتو شعرونه چي د سېلاب له رويه سگره جلا کيږي د ځانه مخصوص نومونه لري دا بايد د بديع دعلم په لفظي صنايع کي درته ويل شوي وای مگر څنگه چي تقطيع په دې علم اړه لري دلته ئې راوړو او هغه دادی): 8)

(1) لنډۍ:

د پښتو د ملی ادب يو مهم رکن لنډۍ دي او په پښتنو کي بيخي ډېر شهرت لري د پښتو په اشعارو کي خاص وزن او سېلابونه ټاکل شويدي، د لنډۍ لومړۍ مصراع زهه سېلابه او دوهمه مصراع ديارلس سېلابه ده چي ټوله لنډۍ گويا دوه ويشت سېلابه ده او په آخر کي ئې هرومرو "ميم" او "ه" يا "نون" او "ه" راځي او لنډۍ اکثر د ښځو له خوا ويل شويدي. مثلاً دا دوې لنډۍ:

دا پيغلتوب مي د غم دود کړې

خيالي ځوانان راپسي مري خونکاره شومه

اوس به دي يو موټی ايرې کړم

ملالي سترگي که در واروم مينه

دا پورته لنډۍ هم د ښځو له خوا دي او هم د يوې په آخر کي "ميم" او "هگ" او د بلي په آخر کي "ن" او "ه" راغلي دي. فقط دومره دی چي دواړي لنډۍ عشقي دي او په لنډيو کي حماسي مضامين هم ډېر ښه ځای شويدي مثلاً:

يوه نجلۍ زلمی ته داسي تشجيع ورکوي:

ته په سگنگر کي ځان شهيد کړه

زه به خپل شال ستا پر زيارت وغورومه

يا ورته وايي:

توري به نه کړي نو به څه کړي

چي سپين مروند دي زه تر سر لاندي کومه

يا دا چي:

ټوټې ټوټې په وينو راشې

چي پرهرونه دي گندم خوله درکومه

بيا پسله مرگه خپل مين داسي ستايي:

جانان مي سر پر وطن کښېښود

په تار د زلفو به کفن ورته گندمه

د لنډيو يوه لو مميزه او خصوصيت دادی چي يوه لنډۍ د موسيقۍ پر اصولو تقريباً پر پنځوس قسمه ويله کيږي
يعني په جلا جلا سر او جلا جلا آهنگ اداء کيږي، او دا مزيت بېله لنډيو بل شعر نه لري .

لنډۍ د کندهار او غزني په شاوخوا کي لنډۍ بولي ځکه چي اوله مصرع ئې تر دوهمي لنډه ده د يوسفزو او پېښور
خواته مسرۍ يا ټپه ورته وايي، د ننگرهار شاوخوا ته ئې ټکۍ بولي) 9 (

تبصره:

د پښتو هر شعر چي دغه سېلابونه درلوده هغه "لنډۍ" بولي.

(2) نارې يا رغونه:

نارې او رغونه د ملي اشعارو هغه شعرونه دي چي په ملي افسانو کي راوړل کيږي، او دا شعرونه عموماً دبيت په
ډول وي مگر تر بيت اوږده وي او د هري افسانې د نارو سېلابونه بېل بېل دي ځيني ډېر او ځيني لږ دي کوم ټاکلی
سېلاب نه لري، خو دومری دي چي د هري افسانې د نارو سېلابونه پخپله منځ کي يو شی دي او هيڅ فرق نه سره

لري دا نارې د عربي اشعارو په څېر په کوم بحر کي مقيدې نه دي بلکي د اروپايي آزادو شعرو په شان ويلي شويدي، لکه د فتح خان په نقل کي دا ناره چي رابيا د فتح خان محبوبه د جنگ پر وخت دده پر کرنګ آس باندي کړې ده :

د فتح کرنګه نال به دي زرین کړم

که دي دا وار فتح راوړ، خپل امېل به دي د غاړي لونگين کړم

لومړۍ مصرع 12 سېلابه ده او دوهمه مصرع 20 سېلابه ده ددې افسانې ټوله نارې همدا سېلابونه لري ځکه چي ملي افسانې ډيري دي او نارې ئې هم ډيري دي نو نوري افسانې ستاسي مطالعې ته پرېږدو.

(3) نیمکۍ:

نیمکۍ د پښتو يو قسم مرکب شعر دی چي له دوو جزو څخه جوړ شويدي يو هغه جزو چي څو واړه تکراريږي، دې جز ته "سر" وايي او بل هغه جز دی چي په منځ کي ورلوږي دې جز ته "ټکۍ" وايي .

په نیمکۍ کي اول سر ويل کيږي دغه سر عموماً يو بيت يعني دوه مسرۍ وي مگر دا دوې مسرۍ که څه هم په قافيه کي سره يو شانته وي مگر په سېلاب کي برابري نه وي يعني د مستزاد په شکل لومړۍ مسرۍ ئې اوږده او دوهمه لنډه وي. عموماً لومړۍ مسرۍ 13 سېلابه او دوهم 7 سېلابه وي، تر سر وروسته يوه يوه ټکۍ ويله کيږي او سر پکښي تکراريږي، او د ويلو صورت ئې داسي دی چي ټکۍ د اولي مسرۍ تر ويلو وروسته د سر لنډه مسرۍ ورسره تکراريږي، بيا چي د ټکۍ دوهمه اوږده مسرۍ وويله شي د سر دواړي مسرۍ ورسره بيا تکرار ويلي کيږي دا ډول نو هر قسم ټکۍ په نیمکيو کي ويلي کيږي په نیمکيو کي هر يو تن د مجلسيانو څخه حق لري چي يو يو بند وار په وار د غزلچي سره ووايي سر خوئې يو وي صرف هر يو تن له ځانه ټکۍ ور اچوي. نیمکۍ اکثر د مسابقې په ډول ويلي کيږي.

د نیمکۍ نمونه داده:

سورکی پېزوان دي په کنډو ختلی لمر دی

چا وې چي مازديگر دی

منگی دي کېده خوله دي راکه

چا وې چي مازديگر دی

مور ته دي وايه چي په پوله ولوېدمه

چا وې چي مازديگر دی

سورکی پېزان دي په کنډو ختلی لمر دی

تر پایه

په پورته نیمکی کې سر همغه اول مستزاد بیت دی.

(4) بگتی:

د پښتو د ملي اشعارو يوه غوره نوعه بگتی ده، بگتی په مجلس کې تر رباعي، غزل او چاربيتو وروسته بلکې د غزلو او چاربيتو تر منځ په ورو او چابک آواز ويله کېږي. آوازونه پکښې اوچتېږي، بگتی هم "سر" لري او غالباً يو بيت وي، چې ددې بيت ددواړو مسرېو قافيه سره برابره وي. تر سر وروسته بندونه لري چې هر بند ئې څلور مسرې وي درې اولي مسرې ئې پخپل کور کې ځانته قافيه لري اود څلرمې مسرې قافيه ئې د سر سره برابريږي، مگر د هر بند په پای کې د بگتی سره ورسره اخیست کېږي. د بگتی نمونه داده:

دا توري سترگي رانه تېريږي

د حاله زما کله خبريږي

دا توري سترگي سره ئې لاسونه

په بام ولاړه کوي سيلونه

اوربل کې ايښي تازه گلونه

موزي دله خان به ترې جارېږي

دا توري سترگي.....

تر پايه.....

(5) چاربيته:

چار بيته دپښتو دملی اشعارو خورا برجسته نوعه ده، او ډېر شهرت لري ځکه چې په چاربيته کي د قصيدې او مثنوي په شان ډېر اوږده اوږده مضامين او لويي لويي قيصې ويلي کيږي، د چاربيتي ويل په تندی او چالاکی وي. چاربيته هم يو سر لري چې هغه ته "پيرو" يا "کسر" هم وايي، د چاربيتي مسری اوږدې وي اوعموماً چاربيته دوه قسم ده، يو هغه چې هر بند ئې دوه بيته يعني څلور مسری ولری بله هغه چې هر بند ئې څلور بيته يعني اته مسری وي، په اول صورت کي ورته مجازاً چاربيته ويله کيږي، کله چاربيته په مستزاد شکل هم راځي، مگر په هغه کي هم اوږدې مسری وي د چاربيتي د هر بند آخر بيت د سر سره همقافيه دی.

مثالونه د اول قسم:

څوک به پيدا نه شي د فرهاد او شرينی په شان

يو ځای به څوک نه شي د آدم او درخانۍ په شان

يو ځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد

بل به ئې کولو په آشنایي پسي فریاد

وئې کړه خواری ځکه حاصل ئې شه مراد

کړي به ئې خبري د طوطا د ښارونۍ په شان

دوهم قسم : دا دوهم قسم درې ډوله لري يو دا چې د هر بند اول درې بيتونه پخپل کور کي سره يو قافيه وي او آخر بيت ئې د سر سره په قافيه کي يو وي، دوهم دا چې د هر بند د اولو درې بيتونو اولي مسری ئې پخپل منځ کي په يوه قافيه وي او آخري مسری په بله قافيه وي، دريم دا چې ټوله مقفي وي يعني هر بيت ئې پخپل منځ کي قافيه داره وي بلکه هره مسری ئې. دغی چاربيتي ته "زنځيري" چار بيته وايي.

اول مثال:

شاگرده او نص د الهی پروردگار دی
استاذه بل حدیث د محمد نبی حضرت دی
شاگرده په جهان کي جبرائیل نومی ملک دی
استاذه خاص مقام دده په اووم آسمان فلك دی
شاگرده ټول وجود ئې د حجر حدیده کلک دی
استاذه سر ترپایه په وزرو باندي چک دی
شاگرده د رحمت په ډنډ کي ډوب لکه سمک دی
استاذه ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
بېحده بنایسته د نور په شان شعله انگار دی
د باد په شان ته گرځي په هوا باندي اوچت دی
ترپایه (میاگل)

دوهم مثال:

د بنایست آواز دي ولاړئ په عالم کي لور په لور
زه دي سوی یم په اور ټیک دئ کوز که له جبینه
د بنایست آواز دي لاړه په کابل په هندوستان
ځکه ناست یمه حیران ، را رسپري یا نصیبه
عاشقي ده ډېره گرانه ځي د اوبنکو مي باران
پرې لوند مي شو گگریوان پوه نه شوم په ترتیبه
په هر چا باندي تیریري دفاني دنیا دوران
څوک راځي څوک تري روان، کاندي یاروته قریبه

باري خپل دي که پردي دي راکوي راته پېغور
سترگي نشمه نيولی گوره ډوب يم ستا په مينه
ترپايه (محمد دين)

دریم مثال:

کله به راشي په پوښتنه د ملنگ کړي څنگ
لري کړه زنگ شوم رنگ ستا په تهمت کي
کله به راشي چي دي وکړمه دیدار سهار
زړه مي پرهار د يار دلاسه ډېر دی
شومه په غم کښي ستا د ميني گرفتار په جار
وسوم په نار انگار راته چاپېر دی
آخر به تېر شي د نیمکړي دنيا وار په خوار
مه اخله آزار بيمار په زلفو گیر دی
مخ دي خراغ دی پرې راځم لکه پتنگ په شرنګ
لري کړه زنگ شوم رنگ ستا په تهمت کي
ترپايه (محمد دين)

(6) رباعی:

د پښتنو په عامه طبقه کي کوم شعر ته چي رباعي وايي هغه د پارسي رباعي په شان نه ده، بلکي کوم شعر ته چي خاصه طبقه غزل وايي د پښتو بې سواده او عوام شاعران ورته رباعي وايي، که څه هم عوامه طبقه شاعران چي ملي اشعار وايي له ځانه جلا غزل هم لري او فرق ئې دا کوي چي په رباعي کي اکثره د پند او نصيحت خبري وي او په غزل کي عشقي او په وزن کښي هم فرق سره لري غزل په چست او تند آواز ويل کيږي او رباعي په آرام او اوږده برخ کوم وخت چي مجلسيان مجلس شروع کوي نو رباعي تر غزل او چاربيتي دمخه وايي او مجلس ملتفت کوي. تر کومهځايه چي زه په دې باره کي معلومات لرم هغه دي

د رباعي نمونه:

خدايه څه شوه هغه ښكلي ښكلي خلك
په ظاهر په باطن سپين سپېڅلي خلك
هيڅ خدا مي ددې خلكو سره نه شي
ژړه وي مي هغه تللي تللي خلك
خبر نه يم چي وكومي خواته لاړل
ليده نه شي هغه ما ليدلي خلك
دريغ يو ځلي خو بيا په دنيا راغلي
له جهان په ارمان وتلي خلك
"رحمان" هسي گوښه خوند له خلكو بيا موند
چي هر گز نه دی دا خوند موندلي خلك
(رحمان بابا)

(7) غزل:

د پښتو غزل او رباعي څه نور فرق نه لري فقط په رباعي کي د پند او نصيحت خبري وي او غزل عشقي کلام وي،
رباعي ورو ورو وپله کيږي او غزل چسته او تنده.

د پښتو غزل له پنځو بيتو تر پنځلسو پوري وي او د پښتو په ټولو دېوانو کي غزلي زياته برخه لري او هغه ته عام
شاعران کتابي غزل وايي. ځنگه چي د غزلي مثالونه ډېر او هر چاته معلوم دي له مثالو نه يې صرف نظر وشو.

(8) بدله:

بدله په پښتو کي ځانته ځانته معناگاني لري، د کندهار په اصطلاح کي يوازي د ښځو آوازو ته بدلي وايي، د نارينه آوازونو ته بدلي نه وايي د جنوبي او مشرقي او ځينو نورو پښتنو په اصطلاح کي د بدلو اطلاق عام دی، هم د ښځو او هم د نرو آوازو ته هم بدلي ويل کېدای شي.

ځني پښتانه لا لنډی ته هم بدله وايي.

(9)لوبه:

په لوبه کي ډېري اصطلاح گاني موجودي دي په ځينو اصطلاح گانو کي لوبه لکه د بدلو يو عام نوم دی. او داسي يوه خاصه نوعه نه لري بلکي په ټولو اشعارو يې اطلاق کېږي دا اصطلاح په کندهار او جنوبي کي نشته، بلکي دا د کوزي خوا د پښتنو اصطلاح ده، او په ځينو اصطلاح گانو کي لوبه هم لکه د بگتو او د غزلو يو خاص نوم دی اود شعر په يوه خاصه نوعه ئې اطلاق کېږي .

بيا په دې کي هم دوه اصطلاح گاني دي په يوه اصطلاح کي د لوبي اونيمکي هيڅ فرق نشته بلکي دواړه يو شی دی، او هغه نيمکي چي مخکي تېره شوه، دغي ته بعينه لوبه هم وايي، او په بله اصطلاح کي د نيمکي او دلوبي په منځ کي هم فرق شته هغه دادی چي د نيمکو په منځ کي ټکي رالويږي، اود لوبي په منځ کي ټکي نه رالويږي بلکي عليحده د لنډو لنډو مصرو بندونه لري، سرئې د نيمکي په شان وي او په منځ کي ئې د ټکيو په غير نور بندونه راوړلي شي او دهر بند آخره مصره ئې د مطلع سره په قافيه کي موافقه وي او دمطلع هغه لنډه مصره هم ورسره تکرارېږي .

دلوبي نمونه داده:

د حکيم جاني خلك ډېر ډېر صفت کوي

توري سترگي خاري

حکمه ئې سيند ته کره گزاره

بيا يې پرې تيرې کره انباره

چي راو نه وځي دوباره

تقدير له گوره چي

اوبو، اوبو کره سرسري

توري سترگي خماري

(10) سندري:

دا تسميه يا دا نوم هم په پښتنو کي مشهور دی، او اکثر پښتانه ئې استعمالوي سندري هم لکه د بدلو يو عام نوم دی، او کمه يوه خاصه نوعه نه لري د سندرو او د بدلو فرق صرف دومره دی چي د بدلو اطلاق په يوه اعتبار سره د سندرو نه هم عام دی ځکه چي سندري يوازي د ښځو آوازونو او بدلو ته وايي، او بدلي د نارينه و آوازونو ته هم وايي، او د ښځو هغې ته هم، د سندرو اصطلاح يوازي په مهمندو او باجوړ کي وجود لري، او په بل محيط کي دا اصطلاح دومره مروجه نه ده، ځنکه چي د کندهار خلک د ښځو آوازونو ته بدلي وايي اود نارينه و آوازونو ته غزل وايي دا رنگ دا خلک د ښځو آوازونو ته سندري واي او د نارينه و هغې ته يا بدلي وايي او يا لوبي، د مهمندو په محاوره کي داسي ويلى شي چي ښځي سندگري وايي او داسي نشي ويلى چي فلاني ځايکښي سري سندري وايي.

مشترك اقسام:

دا اقسام د عربي او پارسي او پښتو په منځ کي مشترك دي او د عربي او فارسي رنگ پرې پروت دی، لکه: مخمس، مسدس، مستزاد، يا داسي نور چي په پښتو کي ويل شويدې، دا نوع اشعار يا دا تسميه په عامو پښتنو کي نشته، او نه مخمس او مسدس پېژني، بلکي دا نومونه د پښتو ځيني ادیبانو د بلي ژبي نه پښتو ته راگډ کړيدي:

(1) مربع:

مربع يوداسي شعر دی چي د وزن او آهنگ په لحاظ د غزل يا د رباعي په رنگ دی، مگر فرق ئې د قافيې او د يو مخصوص اسلوب په واسطه سره کېدای شي، هغه دادی چي مربع د اول څخه تر آخره پوري څلور څلور مصرع، يعني دوه دوه بيته ويلى شي او لومړۍ څلور واړه مسرۍ په يوه قافيه بناء کيږي، او وروسته به بيا درى مسرۍ متحده القافيه او څلرمه به ئې د اول بند په قافيه سره ويلى شي، دا سلسله به په دې ډول تر آخره پوري جاري وي،

مگر د مربع د ویلو طریقه داده : چي کم وخت چي څلورمي مسری ته را ورسیري نو هغه اول بیت هم ورسره تکرار شي. خوشحال خان خټک وايي:

1

دريغه بيا مي دوه په دوه ویلی راز وي
لا یو راز ویلی نه د بل آغـ از وی
ستا له لوري واړه ناز له ما نیاز وي
په مزه مزه خواړه ویل باز بـ از وي

2

همیشه په هغه خوي کښي چي دي خپل و
هغه خیال چي دي د زلفو د اور بـ ل و
دا خسته خاطر مي هسي لکه تـ ل و
فراغت بېغمه تا سره دم سـ از وي

3

چي به تا پياله د میو را کـ وله
ستا د شونډو د بوسې سره مي چنـ له
زه مست وي ته هم مسته لایعـ له
می خوری دي په سر تور سر گریواني واز وي

4

له همه واړه عالمه ئې ورتـ ړلی

ستا له لاسه زما دم باده خـــــــوړلی
صراحی راته خندا کړي شمــــع ژاړي
په جهان کي خو دا دوه ټوکه انباز وي

5

ښه آواز که ډېر دبربط د موسيقار دی
يا د جنگ د مغني يا د مزمار دی
د رباب د چاري تار يا دبل تار دی
مه وي دا ستاد جراو وښو آواز دی

6

د وصال په کامرانی مي دسترس وي
لـــــــکه وه تر هغه مينه يو په لس وي
په نيکخوا باندي ښادي هوا هوس وي
په ډېر غم کي چهره زرده د غماز وي

7

چي يې وليدی د يار په خط وخال کي
په هزار رنگه خوښي ئې په وصال کي
هومره غم بېلتانه کېښود په خوشحال کېښي
مه بېلتون وي مه ئې دا سوز وگــــداز وی

(2) مخمس:

مخمس د وزن او د آهنگ په حيث د مربع سره هېڅ فرق نه لري، بلکي يو شى دي مگر صرف فرق ئې دومره دى چي مخمس د پنځو مصرو يعني د دوه نيمو بيتونو څخه شروع کيږي، دا رنگ د مخمس پنځه اولي مصرى هم په يو قافيه سره ويلى شي، او وروسته به بيا د هر بند څلور مصرى پخپل مينځ کښي په يوه قافيه سره راځي او پنځه مسره به ئې د اول بند په قافيه سره ويلى شي دا سلسله به تر آخره پوري چاري وي د مخمس نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

و عاشق ته دوه قدمه بحر و بر دى
نه ئې گرد په لمن پروت نه دامن تر دى
په فرياد نارې وهي په نارو سر دى
چي د عشق په گرانه لار کښي ډېر خطر دى
هر قدم چي پکښي اخلې ډار د سر دى
عاشقان د ستا د خولې په جامي سپيني
قلندر دى نه لباس جامې رنگيني
اندرون مي واړه پرشه درست په ميني
که سينه مي سوه چاک کړي وبه ويني
چي مي ستا له غمه ويني درست جگر دى
نتيجه ئې سوړ سوړ آه سپيني اوبه وي
آبله دننه زړه لمبه ئې سره وي
مشقت مي هم په ځان هم مي په زړه وي
زه خبر نه يم له عشقه چي عشق څه وي

هومره اورم چي له حسنه ئې اثر دی
د بلبلو خوشحالي وي په گلزار کي
د عاشق د زړه خوښي وي په دیدار کي
خو به عمگرتېروم په انتظار کی
صبر مه غواړه له ما د عشق په کار کي
جو دانه صبر په ما باندي لوی غر دی
اول مینه د یوسف و زلیخا وه
بیا د پسه د مجنون او د لیلی وه
د هغه پسه د وامق او د عذرا وه
عاشقي لازه ته نه و چي پیدا وه
نه چي ما اوتا گډ کړی دا هنر دی
که پلو له مخه لیري محبوبا کا
بیدلان به پروانه په خپل لقا کا
تل له ماسره فتنې جنگ و غوغا کا
خو حُما طالع ښه نه دی یا جفا کا
گڼه کوم یو په وفا تر ما بهتر دی
یو زمان مي خالي مه اوسه له خیاله
په خوله گونگ اوسه د عشق له قیل و قاله
په ناله دي که بتر شي تن تر ناله
د عشق غم له خلکو پټ لره خوشحاله
خه ئې پټ کړم چي عالم حیني خبر دی

(3) رباعي:

دا رباعي د پښتو د مخصوص رباعي سره فرق لري، دلته د رباعي اطلاق پر دوو بيتو باندي كيږي، رباعي خامخا
څلور مسرې وي د رباعي د اول بيت مسرې په قافيه كي د يو بل سره برابر وي او د دويم بيت دويمه مسرې ئې بيا
د اول بيت سره په قافيه كي شريکه وي درباعي نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

زه دي کباب کرم، خداي دي کباب کړه

غليم خو نه يې څه خو حساب کړه

نه دي وفا شته ، نه دي جفا شته

ناکسه درومه خداي دي خراب کړه

يو چي ډېر خوري سوگندونه

بل چي ډېر کاندي پورونه

آشنايي ورسره مه کړه

د بې پت دي دا خويونه

ښکلې دلبره د څورلس کالو

خوله يې خوشرنگه حقه د لالو

راغله ژر ولاړه زما زړگي ئې

يو ووړ په دواړو سترگو ملالو

(4) قطعه:

قطعه په وزن او آهنگ کي د رباعي په شان راځي، مگر فرق دومره دی، چي رباعي د دوو بیتونو څخه زیاته نه راځي او قطعه دوه بیته هم وي او د دوو بیتو څخه زیاته هم وي او بل فرق دادی چي د قطعې د اول بیت اوله مسره د دوهمی مسری سره په قافیه کي برابره وي د قطعې د دواړو بیتونو دویمي مسری په قافیه کي سره موافقي راځي، قطعې ته قطعه ځکه وايي، چي دا د غزل یا قصېدې یو ټوټه ده، د قطعې نموني دادی خوشحال خان خټک وايي:

چا په وخت د ځکندن ووې مجنون ته
وخت آخر دی په زړه یاد ولره خدای
ده وې زړه مي د لیلی په یادو پور دی
پکښي نشته دی د نورو یادو ځای

اندېښنه که په غگره کېږدي
غر به هم لکه وېښته کا
خوار سړی ملامت نه دی
که په غم کښي ځان اوبه کا

چي هاتيان ساتې پيدا که لويه خونه!
چي هاتيان پرې ننوزي هسي ور
کيدړ هر چرته خپل وخت ساعت بدل کا
لوی ځنگل بويه زمري لره يا غر

(5)مسدس:

مسدس هغه شعر ته وايي چي هر بند ئې شپږ شپږ مسرې وي او د اول بند ټولي مسرې ئې په يوه قافيه ويلي شوي وي او بيا د هر بند شپږمه مسره د اول بند دقافيې سره موافقه وي، كله د مسدس اطلاق په هغه نظم هم كيدای شي چي څلور مسرې ئې په يوه قافيه وي او دوه مسرې ئې په بېله قافيه ويلي شوي وي د مسدس نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

مه كړه رخ دي نه دی د غمزې په تبغ خونونه

خون د عاشقانو خون بها لري لكونه

ته چي رانېكاره شې په وړبل ايښي گلونه

نر ناحقه لافي د ښايست كا نوري جونه

ته چي په گلرنگه جامو درسته شې گلگونه

سرې لمبگې كړې بلي د حيران عاشق په خونه

خوله دي غونچه گل ده تيارېري شگفتن ته

تور بانډو نېزې لري د زړونو و شفتن ته

مه پر پرده زلفين په عذارو آشفتن ته

ورځ د عاشقانو نژدې كيږي و خفتن ته

ته چي پلو واخلې د جمال و تن ته

ولي هسي كار كړې چي بې اوره سيزي زړونه

ورځي دي محراب دي د عاشق ورته سجود دی

مخ دي سپين كاغذ دی دا خط ښكلی پرې ودود دی

خال دي چي د ورځو په پيوند باند نمود دی

واړه د آهونو په لوگيو تور كبود دی

درست دی سر تر پایه ننداره سره وجود دی

ونه د جائفلو واره گنج وړی ویغونه

ناز دی عاشق کش و، اوس دي خال باندي زیاتی شه

رنگ دي وداني کا خوي دي خیر په وېراني شه

تا گیسو پرېشان کره درسته جهان په پریشاني شه

تا چي مخ ښکاره کر، درست جهان په حیراني شه

خلک ځان ځاني شه د خپل ځان په آساني شه

څوک دی چي به اخلي د خوشحال خټک غمونه

(6) مثنوي:

مثنوی هم د شعر د انواعو یوه نوعه ده، او د شعر په انواعو کې دا نوعه ډېره عامه او آسانه ده، مثنوي هغه نظم ته وایي چې هر بیت یې په جدا جدا قافیه ویلی شوی وي، او هر یو بیت یې مقفې وي، د مثنوي بیتونه د قافیې په لحاظ د یو وبل سره هېڅ ربط نه لري بلکې هر یو متفاوت او په بېله بېله قافیه وي، د مثنوي تعداد څه معلومه اندازه نه لري، په هره اندازه لږ وي که ډېر د مثنوي اطلاق پر کېږي، د پښتو ځیني کیسې او حکایتونه، رومانونه اکثره په مثنوي کښي لیکل شوي دي، د مثنوي یو بیت ته فرد یا بیت وایي د مثنوي نمونه داده.

خوشحال خان وایي:

د هر چا سره چي یو نفس قرین شوم

د هغه له خویه بویه په زړه شین شوم

زړه مي خوښ په هیچا نه شو په عالم کښي

له عالمه سره زیست کړم په ډېر غم کښي

خود سود له مخه څوک راسره یار شو

چي ئې خپل مقصود پوره شو نو ويزار شو
هر چي تا سره ياري کا نه ياران دي
همگي واره لرم دي يا ماران دي
زامن واره د زره رنځ د خپل بابا دي
لونه گل د زره ژوري د ماما دي
که دي يار دی که دي خېښ دی که دی ورور دی
دخپل ځان دی د خپل سود دی د خپل کور دی
تش د خولې لباس مباس دی سره کيږي
د هر چا خاطر خپل سود وته پر کيږي
د راحت په وخت سل لافي د ياری کا
د محنت ساعت چي راسي ويزاری کا

(7) قصیده:

قصیده هم د شعر يوه پراخه نوع ده، په قصیده کي اوږده اوږده مضامين ويلي شي د وزن او د آهنگ په حيث
قصیده د غزل مرتبه لري او ټول قصیدې قافیه د اول بيت په مسرو بناء کيږي، قصیده په هره ژبه کښي عليحده
انداز لري، په عربي کښي د لسو بيتو څخه په پورته ټولو ته قصیده ويلي شي او په پارسي کښي قصیده د پنځه
ويشت بيتونو څخه کمه او د يو سلو اوياو نه زياته نه وي او په پښتو کي د شپاړس او لس بيتونو څخه کمه او د
يوسلو اوياو نه زياته نه وي، خوشحال خان په خپل دېوان کي قصیدو ته لويه حصه ورکړې ده او په پښتو کي ئې دا
نوعه ډېره پراخه کړېده، د قصیدې نمونه داده، خوشحال خان وايي:

قصیده

(8) ترجیع بند:

ترجیع بند داسي اشعارو ته وايي، چي د غزل په طور پنځه يا اووه بيته وويل شي، او وروسته بيا شپږم يا اووم يا لسم بيت په بله قافيه راوړلی شي چي د اولو بيتونو نه په معنی کي هم مختلف وي، او په قافیه کي هم، او بيا په دې ډول د هرو پنځو يا اوو يا نهو بيتونو څخه وروسته هم دغه بيت تکرار شي په ترجیع بند کي هر يو بند اکثره طاق راځي يعني يا پنځه او يا اوه، يا نهه، بيته وي، مگر سره ددې هم ددې پوره تخصیص نشته، کله د ترجیع بند بندونه جفت هم وي لکه چي په دې مثال کښي معلومېږي. د ترجیع بند بندونه غالباً د پنځو او لسو بيتو په مینځ کي وي اگر چي د خوشحال خان په دېوان کي تر نولسو بيتونو پوري هم يو بند راغلی دی:

ترجیع بند ستا دلوري که هزار جور وجفا وي

له عاشقه به په سل رنگه وفا وي

په عاشق باندي معشوقه عنایت کا

ستا مدام په عاشق باندي عنا وي

ښه ما ومنل چي ته بې حد زبیا يې

په جهان به کم څوک تا غوندي زبیا وي

ولي خدای چي ښه جمال وچاته ورکا

نه په دا چي دی بې مهره کبریا وي

که قضا په ما زړه سوی کا هم به ومرم

که یو څو ورځي جنگ او فتني دا وي

که تل زما سره غوغا جنگ و جفا کړې

ستا د در په خاورو پروت بې قدره ښه يم

په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه يم

زه چي تل ژړا زاری کوم وتاته
ته هم کله کله غټ وگوره ماته
دا همه واره زما د بخت اثر دی
گڼه تا کله ترخه ویل وچا ته
چي په حسن و جمال تر نورو زیات وي
په هغه باندي د زړه مینه وي زیاته
که جفا کړې که ستم کړې که عتاب کړې
هر څه ستا پر ما خواږه دي تر نباته
زه چي ومرم څه به بل سره جفا کړې
جگي جگي لا ژوندی يم ستا جفا ته
ستا په کوی کي لکه پروت يم پروت به اوسم
عهد قول زما هم دا دی تر مماته
ستا د در په خاورو پروت بې قدره ښه يم
په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه يم

د رقيب په ويل مه وژنه ما ياره
د ياری حق په تا گڼم بې شماره
که مي وژنې بل گناه په ما ثابت کړه
چي را ښه د رقيب زړه نه شي یکباره

که زه ستا له لاسه ومرم بختور یم
خو وینا ده د رقیب په ما د شواره
ستا د مخ محبت هسي په ما ډېر دی
لکه مینه د بلبل په گل بسپاره
تل جفا د نښایسته و سره مل وي
په جهان کښي هیڅ گل نه وي بېله خاره
که ته هرڅه جفا کار او دل آزار یې
زه "خوشحال" به دي لار نه شم له دلباره
ستا د در په خاورو پروت بېقدره ښه یم
په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه یم

(9) ترکیب بند:

ترکیب بند هم د ترجیع بند غوندي قاعده لري چي پس د هر یو بند نه یو یو بیت د فصل په تور راوړلی شي، مگر فرق صرف دومره دی چي په ترجیع بند کي هم هغه یو بیت فاصل واقع کیږي چي دمعنی او قافیې په لحاظ پکښي څه تغیر نه وي او په ترکیب بند کي بېل بېل بیت فاصل واقع کیږي چي هم په معني کي د یو بل نه جدا وي او هم په قافیه کي د ترکیب بند نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

دل آرامه که دما د درد دوا کا
سکه اول دی د مهر دوا راکا
د دلدارو هوادار له در او دوکه
دما دم له اه سرد سره واوا کا
د وصال سودا سودا د سر و مال ده
هر گدا کله دا سود او دا سودا کا

د آدم آل اولاد سره کل مکر
که د دور رسم هم داؤ اوس هم دا کا
درومه درومه گله مه کوه له درده
کله کله درد هم مراد اداء کا
د ملوکو مهر وگوره له اصله
کله دوی د مردمراد ورکړه له وصله)10

2

تا چي کړې له هر چا سره یاري ده
ښکاره کړې دي له یاره طراري ده
ته چي ځان گني دلداره اې دلداره
کله چا له تا لیدلي دلداري ده
ستا دقهر طاقت هیڅ راسره نشه
راشه قهر له زړه لېري که زاري ده

ترکیب بند

دا چي کله عاشق خاندي کله ژاري
دا ئې تللې له خاطره قراري ده
که سر ښندنه گرانه تر هر څه ده
چي له یاره سر ساته شي اغیاري ده
ته چي سر ساتې له یاره اغیاري کړې
شیرین ځان تر آشنا څار کړه که یاري کړې

زه زائر يم خانه ستانه تل تر تله) 11)
تر تا خار شم خانه ډپر ښه ئې تر بله
چي د غم په گزه دي زه زهير شهيد کړم
تل تل خانه ! تل تل خانه ! ته قاتله!
چي تل تل په قهقهه خاندې زهير ډېرم
چي ئې ترخه تويوي دخورو تله
يو په شله ښايسته تر جونو خانه
تا به ستايم تابه ستايم يو په شله
ته جانان تر وتازه تر نسترن يې
زه زهير خسته جليا يم تر بلبله
تر بلبلي جليا زه زهير خسته يم
چي بلبله په غوغا زه فم بسته يم

(10) مستزاد:

مستزاد هم د اشعارو يو نوعه ده مستزاد هغه شعر ته وايي، چي يوه مصرع ئې اوږده وي او بله يې لنډه وي، د مستزاد هر يو دغه لنډه مصرع په آخر کښي لري، لکه دا چي ورباندي زياته کړي شوي او مستزاد هم ورته په دې نسبت وايي. د مستزاد اول بيت چي په هره قافيه وويلی شو هغه نو داسي دی لکه دغزل يا د چاربيتي سر، چي د هر بيت نه وروسته دويم بيت، به هم په دغه قافيه سره تکرار يږي د مستزاد نمونه داده:

مور پښتانه يو ، د غيرت په خای کي سر ورکوو هم مال و زر ورکو

همدارنگه نور بيتونه.

(11) مسبع:

مسیب یو داسی شعر دی چي هر یو بند ټگې اوه مسری وي، د مسیب اول بند یعنی اوه اوه مسری په یوه قافیه سره ویلی شي او ټولي مسری به په قافیه کي یوتر بله برابري وي. د مسیب قافیه په اول بند شروع کیږي، اول بند چي په کمه قافیه شروع شو نو د مسیب قافیه به هم هاغه وي او د هر بند په آخر یعنی په اومه مسره کي به هم دغه قافیه تکرارېږي.

(12) مثنی:

مثنی هم د مسیب په طرز یو شعر دی چي په قافیه او لهجه او وزن کي د مخمس خیلو سره ما به الافتراق نه لري. په کم وزن او آهنگ چي مسیب او مسدس او مخمس راتلی شي په هغه وزن او آهنگ مثنی هم راتلی شي، صرف فرق دومره دی چي د مسیب بندونه اوه اوه مسری او د مثنی بندونه اته اته مسری وي.

(13) معشر:

دا نوعه هم د مثنی او مسیب په شان یوه نوعه ده، د وزن او آهنگ په لحاظ ددې دواړو سره څه فرق نه لري، په کم وزن چي مثنی او مسیب راځي په هغه وزن معشر هم راتلی شي د معشر هر بند لس لس مسری وي. د معشر قافیه په لسو مسرو بڼه کیږي، د معشر نمونه د خوشحال خان له دېوانه داده:

جلوگر ئې خط وخال وي خوښ خرم د یار په حال وي

لمن لیکونه

1. المعجم فی معانی اشعار العجم 20 مخ
2. علم الادب یسوعي لومړی جز 360 مخ
3. علم الادب یسوعي لومړی جز 360 مخ
4. دخلیل وفات په 174 هـ (791 م) کي واقع شوی دی
5. علم الادب ا. ج. 360 مخ

6. المعجم في معائير اشعار العجم 23،24 مخ

7. المعجم في معائير اشعار العجم 35 مخ

8. ددې قسمت مهمه برخه صديق الله رښتيت له مقالو څخه د کابل د 1318 کال په کالني کښي نشر شوې اقتباس شوې ده. "بېنوا"

9. د ژوند مجله ، منطبعه دهلي

10. په دغه بند کي غير منقوط صنعت هم شته

11. په دې بند کي هم يو لفظي صنعت راغلی، يعني يو توري ټکي لري او يونه.

د لیکنی اصول

د لیکنی لنډ تاریخ:

د زړه د راز د څرگندولو دپاره خبرې پیدا شوې، مگر د انسانانو د یو بل د ارتباط په اثر یوازې خبرې کافي نه وې، ځکه چې دوو انسانانو که یو د بل په غیاب کې خپل ارتباط سره ساتلای او غوښتای ئې چې یو بل ته د زړه راز ښکاره کړي، کومه وسیله په منځ کې نه وه، نو له دې وخت څخه لیکنې ته ضرورت پېښ شو نو وار دواړه یې د هرشي شکل سره له ځینو مخصوصو علامو لیکه یعنی د انسان له شکله به نځې د انسان مفهوم اخیست او د غره له شکله به ئې د غره مفهوم. همداسې نور شکونه، مثلاً مصریانو د کور دپاره داسې یو مربع شکل لیکه:

مگر په دې صورت انسانان له ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شول ځکه چې د هر فعل دپاره ئې باید جلا جلا شکل ټاکلی وای، نو په دې نسبت ئې دخپلو آوازو دپاره اشکال وټاکل چې اوس ئې مور توري بولو، او مقطعه و حروف ئې جوړ کړه او دهر مطلب دپاره به ئې یو حرف وضع کاوه). 1.

د خط لومړني مخترعین فنیقان دي چې ورو ورو بیا نورو معاصرینو هم اقتباس او زده کړه (2) چې له هغو څخه پخواني یونانیان او آتوریان بیا د یوناني له اقتباسه یعنی له پخوانۍ لاتیني څخه د فرنگ او اروپا خطونه تشکیل شوه، او آتوري حروفو څخه بیا د مشرق ټول لیکونه لکه د عرب، نیونس، مصر، مراکو، سودان، عراق پارس، افغانستان او نور پیدا شوه (3) وروسته ئې د ډېر زیار په نتیجه کې تکمیل وموند او پای یې دغه چې وینو ئې.

املاء:

املاء په لغت کې مهلت ورکولو، ځنډولو، او ډکولو ته وایي او په اصطلاح کې دې ته وایي چې یو سړی یو لیک بل ته وایي او هغه ئې لیکي او کله پر هغه لیک هم اطلاقیږي چې یو سړی یو څه وایي او بل هغه ویل لیکي). 4.

د املاء په زده کړه کې ددې شیانو مراعت ضروری دی:

(1) د کلمو صحیح تلفظ:

لیکونکي ته باید د کلمې صحیح تلفظ معلوم وي، چې دلیکنې پر وخت غلط نه شي، ځکه چې په هره ژبه کې لږ یا ډېر لیکل او د عامو خلکو تلفظ توپیر لري خصوصاً په اروپایي ژبو کې مثلاً: په پارسي کې

(آب ته "او" خواب ته "خو") وایي، او د "من چه میدانم" پر ځای "مچم" وایي یا په پښتنو کې د "نه یم خبر" پر ځای "نیخه" استعمالوي یا نور داسې.

نو که لیکونکي ته د لغت صحیح تلفظ څرگند وي او څه چې وایي یا ئې اروې هغه ولیکي دا کومه املائي غلطې او اشتباه ځینې بېله شي، ځکه چې په لیک کې د گرامري اصولو مراعات لازم دی.

(2) د کلمو نښلول:

د کلمو په نښلولو کې باید ډېر دقت وشي، داسې نه چې یوه بشپړه کلمه د یوې بلي بشپړې کلمې سره ونښلول شي دا غلطې علاوه پر دې چې د املاء له اصولو مخالفه ده اکثراً د کلمې معنا هم اړوي مثلاً: "نه وي" چې د "نباشد" معنی لري کله یو ځای ولیکل شي "نوی" د "نو" په معنی ورکوي یا مثلاً یوه بشپړه کلمه له بلي سره ونښلول شي لکه "ټولو گړی" ځکه چې ټول ځانته کلمه او "وگړي" ځانته کلمه ده مگر ټولیمشر چې د ټول او مشر څخه یوه کلمه ده ترکیب شویده باید یو ځای ولیکل شي دا ځکه چې دلته ئې دریم مفهوم پیدا کړیدی (5) یا داسې نور مثالونه.

(3) د پښتو مخصوص توري:

د پښتو د مخصوصو تورو د اشکالو ځای پېژندل او د هغو مراعات کول دي، اکثر لیکونکي د "څ" او "خ" فرق نه کوي همدارنگه د "ږ" او "ژ" فرق ته ملتفت نه دي کله لا د "ز" او "څ" پر بېلوالي نه قائلېږي مگر دا فرقونه خورا ضروري دي که ونه شي معنا غلطېږي مثلاً د پښتو د مخصوصو تورو په لیکلو کې داسې اشتباهات پېښېږي:

ږ:

دا توری دوه تلفظه لري بلکې کله پر درو لهجو ویل کېږي "ږ" چې یو رقم د "ژ" ډبل آواز دی چې دا تر غزني پورته خوا لهجه ده، بل "گي" چې د کابل کښته خوا لهجه ده او دریمه لهجه د "گ" او "ږ" ترمنځ لهجه ده چې دلوگر شاوخوا ته ده. نو لیکونکي باید پخپل لیک کې ددې توري ځای وپېژني او هغه د پارسي په "گ" ونه لیکي که نه وي معنی ئې تغیر مومي مثلاً: "لږېدل" د "کم شدن" په معنی او "لگیدل" د "چسپیدن" یا د "گرفتن" په معنی راځي باید سره بېل وي، په تلفظ کې څه فرق نه کوي په هره لهجه چې وي مګر په لیکلو باید یو شکل وي.

همدارنگه ځینې زلمي لیکوال د "ږ" او "ژ" فرق نه کوي د "ږېري" پر ځای "ژیره" لیکي د "کوږ" په عوض "کوژ" لیکي چې دا هم لویه غلطې ده.

ښ:

دا توری هم تقریباً درې تلفظه لري چې يو "ښ" بل "خ" او بل ددې دوو تورو ترمنځ يوه لهجه ده.

په دې توري کي هم اکثر ليکونکي اشتباه کوي څوک د "ادم" پر ځای چې عربي کلمه ده "بنادم" ليکي او څوک بيا د "ښندل" په عوض چې د نثار کردن په معنی دی "خندل" چې د خنديدن په معنی دی ليکي. مثلاً: خندل او ښندل، ښور او خور، پوښ او پوخ، پښه او پخه او داسي نور.

څوک لا دا توری په شين ليکي او تلفظ کوي مگر دا هم غلط دی مثلاً: خندل، ښندل، شندل. درې سره جلا جلا معناوي لري

همدارنگه: ښور، خور، شور بېل بېل دي. نو ځکه پر ليکونکي ددې توري د ځای پېژندل او پر خپل ځای استعمالول لازم دي.

ځ:

چي تر "ز" لږ شانته دروند ويل کيږي ددې توري بايد له "ز" څخه فرق وشي بعضي ليکونکي ئې نه کوي. مثلاً: "زما" او "حما" دواړه په "ځ" ليکي او دا ئې خيال دی چې هر ځای "ز" وي هغه "ځ" ليکل کيږي، مگر دا عقیده غلطه ده، "ز" خپل ځای لري او "ځ" خپل ځای. مثلاً: "زه" د من په معنی "هه" امر دی يعني "برو" يا ځر او زر يا ځور او زور يا نور...

ځ:

دا توری هم اکثر زلمي ليکونکي له "س" سره گډوي او عقیده لري چې "س" او "ځ" فرق نه لري، مگر اشتباه کوي هم په تلفظ او هم په استعمال کي فرق لري مثلاً "څوک" او "سوک" په يوه معنا نه دی همدارنگه "څا" او "سا" "څر" او "سر" او "اوڅار" او "اوسار" يوه معنا نه لري يا نور...

ډ:

دا توری هم چې دانگليسي (D) اواز لري اکثراً د "دال" سره مشتبه کيږي او ځيني زلمي ليکونکي چې هر ځای "دال" وويني "ډ" ئې ليکي مثلاً: په ډېرو ځايو يا اخبارو کي وينم چې "څرگند" څرگند ليکي او دا غلط دی. په پښتو کي "د" هم شته او "ډ" هم، او خپل خپل ځايونه لري مثلاً: "رډ" او "رد" "ډم" او "دم" ډډ او دد، ډډه

او دده ډېر فرق سره لري.

ږ:

ددې توري ځای هم باید د "ر" څخه جلا وپېژانده شي هم په تلفظ او هم په معنی کې فرق لري مثلاً: مور او مور، چاره او چاره، پر او پر، خور او خور، یا نور داسې...

ټ:

دا توری هم چې د انگلیسي (T) آواز لري له "ت" څخه هم معنا او هم لفظاً جلا دی او دواړه په پښتو کې شته مثلاً: پټ او پټ، سټ او ست، کت او کټ، ټول او تول یا نور داسې...

ڼ:

د پښتو دا نون هم د مشترک او عمومي نون څخه فرق لري او په غڼه ویل کېږي او داسې آواز لري لکه: "ږ" او "ن" چې سره یو ځای اداء شي ددې توری یو خصوصیت دادی چې هیڅکله د کلمې په سر کې نه راځي، او د نون سره هم معنا او لفظاً فرق لري مثلاً: باڼه او بانه، کاڼه او کانه، چڼه او چنه او نور...

(4) د "ی" د اقسامو پېژندل:

په پښتو کې د "ی" لیکل دا شکلونه لري:

الف: معروفه "ی"

لکه خپلوی، ورور گلوی، دا "ی" بې له کومې نښې لیکله کېږي.

ب: مجهوله "ې"

ددې توری شکل لومړی چپه "یا" وه چې اوږده لمن ئې درلوده مگر څنگه چې دا شکل که د کلمې په منځ کې راشي اشکالات پېښوي، نو "ې" يعني معروفه یا ته دوه ټکي سر پر سر ورکړه شوه چې په منځ او آخر کې یو شان وي او دا توری اوږد او کشاله وایه کېږي لکه: نارې، غلبې، مېلمه، مېرمنه یا نور...

په لیکلو کې د معرفي او مجهولي "یا" فرق په کار دی که نه وي معنا غلطېږي مثلاً: خاندي (معروفه ی) خاندي (مجهوله ی) معنا فرق لري، یو غائب او بل مخاطب فعل دی، یا لکه: مستی او مستې، مینه او مېنه...

ج: تانیثي "ی"

دا "ی" په آخر کې یوه کوچنۍ "لکۍ" لري چې د نورو یاگانو سره ئې فرق وشي لکه: چوکۍ، خولۍ، ډوډۍ، نجلی او نور...

د: ثقیله "ئ":

ثقیله (ئ) هم د تانیثي یا په شان ثقیله اداء کېږي مگر په لیکلو کې ئې شکل فرق کوي يعني په آخر یا پر سر همزه لري مثلاً: راغلی، حئی، چې دا اکثراً د جمع مخاطب په آخر کې راځي.

_ (5) د تنقیط د علامو پېژندل:

د تنقیط اصول ددې دپاره دي چې د ځینو اشارو د راوړلو په واسطه د کلمو یا جملو خصوصي روابط یا جلاوالي څرگند شي، دا اشارې عموماً یوولس دي:

_ (1) ویر گول:

یا چپه واو (،) چې یوه لنډه او مختصره وقفه رانښيي، دې ته فاصله او سخته هم وایي، او ددې علامې د استعمال ځایونه دادی:

الف: د یوې جملې د مشابهو قسمتمو د جلاوالي دپاره يعني اسمونه، فعلونه، صفتونه، او نور لکه دا چې: "راغلل، ولاړل، هیڅ ئې ونه کړل" (6).

ب : تر هغو کلماتو وروسته چي د التفات په صورت راغلي وي يعني بل خأنته ملتفت کوي مثلاً : " زما ورونو، يو له بله مه بېلېږئ) " ! 7

ج : د عاطفه واو په عوض مثلاً : " زه، ته ، دی او هغه ټول پښتانه يو " مگر دلته دا نکته بايد ذکر شي چي د وروستني عاطفې پر خأی بايد پخپله عاطفي توری " او " راوپه شي .

تبصره:

په اروپايي ژبو کي وير گول د راسته (و) شکل لري مگر په شرقي ژبو کي ددې دپاره چي التباس پېښ نه شي (،) راوپه کيږي .

(2) کامه) ،:

دا علامه يوه منخني وقفه وښيي چي د يوې جملې د شبيهو برخو د جلاوالي دپاره راخي خصوصاً هغه جملې چي دمخه د ويرگول په واسطه ويشلي شوي وي مثلاً : " ښه وکه، د خلکو به کست درکيږي ، تر هغه لا ډېر ښه وکه ، هغوی به هم ستا طرفداران شي "

(3) دوه ټکي: (:)

دا د شرح او بيانيي علامه ده او په دې خأيو کي راخي:

الف : تر جملې وروسته چي شرح ئې وروسته راخي لکه : احمد درې ورونه لري : محمود، مسعود، او مقصود .

ب : د هغي جملې تر يوې برخي وروسته چي د بل چا له قوله اخيسته شوي وي (8) مثلاً : لا هيخوك نه شي ويلای چي : زه بالکل خوشبخته يم ."

ج : تر هغي جملې وروسته چي دمخي جملې تشریح وي مثال : " پرېږدئ ، ناپوهان چي هرڅه وايي ودې وايي : پوهنه خپل قيمت نه بايلي) " ! 9

د : د مخه يا وروسته تر يوه نمبر لرونکي بيان راځي، نوکه دا تعدادي بيان جمله شروع کړي او که ئې ختم. مثلاً :
 "د انسان د ژوند تاريخ په درو کلمو کي خلاصه کيږي : زېږېدل، زحمت ليدل، مړل" يا په معکوس صورت : " زېږېدل،
 زحمت ليدل او مړل : په همدې درو جملو کي د انسان د ژوند تاريخ خلاصه کيږي."

(4) استفهاميه : (؟)

دا علامه د پوښتني په پای کي راځي يعني د هغې جملې چي پوښتنه افاده کوي مثال : څه کوي؟ ولي ولاړ يې؟ څه وايي؟.

(5) ټکی : (.)

دا علامه يوه لويه وقفه رانښيي او تر يوې داسي جملې وروسته راځي چي کاملاً تمامه شوې وي مثلاً : "د وظيفې سره عشق د هغې ستړيا او زحمت سپکوي".

(6) ندائيه : (!)

دا علامه د هري ندا په پای کي راځي او هم د هغو جملو په پای کي راځي چي مسرت، تعجب، تحسین، درد، دهشت او نور افاده کوي، مثالونه : "آ زلميه!" يا دا "اوه!" "آفرين!" "ډېر ښه! څومره ښکلې دی!" يا نور...

(7) دوه قوسه : ()

دا علامه معترضه هم بولي او د جملې له منځه د يوې يا څو کلمو د جلاوالي دپاره راځي چي دا کلمې د جملې د حقيقي معنا سره لزوم ونه لري. او ددې دپاره په جمله کي داخلي شوي وي چي کاملاً يو فرعي فکر په ياد کړي مثال : "په دې ورځو کښي لويه تبه (چي دا ئې پښتو نوم دی) د خوارانو په پېڅه ده."

(8) ممیزه يا دوه غبرگ قوسونه : "

ددې علامې په منځ کي د بل چا اقتباس شوی قول راځي او کله

کله هم د هري اقتباس شوی ليکي په سر او پای کي راځي، مثلاً: ناپليون ويلي وه: " محال د لېونو د قاموس لغت دی."

(9) درې ټکي: (...)

دې ته د انصراف علامه هم وايي او د يو موضوع په پرېکړه او يا ناتماموالي دلالت کوي يعني ددې ټکو راوړل پر دې دلالت کوي چي ددوی پر ځای د ليک يوه لږ برخه پاته ده لکه: "ده چي ستاسي په باب کښي ... خير دا به سبا درته ووايم".

(10) خط کښ يا رابطه: (_)

دا علامه په څو ځايو کي استعمالېږي:

الف: په هغه ځای کي چي يوې کلمې ته د بلي کلمې سره ربط ورکوي (10) لکه: هغه _ دغه ټول يو دي. يا شپږ _ اوه تنه راغله.

ب: د يوې کلمې څه توری چي په يوه ليکه کي او څه توري په بله ليکه کي راشي نو دا علامه د لومړۍ ليکي په پای کي يا ددوهمي ليکي په سر کي راځي (11) مگر دا په اروپايي ليکنو کي راځي په شرقي ليکنو کي د يوې کلمگې توري سره وېشل عيب دي.

ج: د هغو جملو په سر کي چي د محاورې په توگه وي يعني سوال او ځواب وي نو په دې صورت د "ده وويل" ځای نيسي. مگر شکل ئې لږ اوږديږي او په دې وخت کي نو فارقه علامه هم ورته وايي.

(11) تفریقه: []

کوم وخت چي د معترضه جملې په منځ کي بله معترضه جمله يا کلمه راوړه شي هغه ددې علامې په مينځ کي ليکل کېږي مثال:

"خوشحال خان خټک (خدای [ج] دې وبخښي) د پښتو پلار و."

انشاء يا ليکنه:

انشاء د عربو په لغت کي ايجاد او نوی شي او اختراع ته وايي

(12) مگر په ادبي اصطلاح هغه ليک او بيان دی چي له خپله فکره وليکل شي يا به بل عبارت هغه علم دی چي هر ليکونکی د هغه په مرسته کولای شي چي خپل افکار په ښه صورت د الفاظو په واسطه ښکاره کړي او له انشاء څخه اساسي غرض د نوي فکر او نوي مضمون پيدا کول او په ښو الفاظو کي مجسم کول دي.

د ليکني شرطونه او محاسن:

په ليکنه کي بايد ليکونکی د لاندې شرطو مراعات وکړي:

(1) تر ليکلو د مخه بايد فکر وشي:

چي تاسي غواړئ څه وليکئ؟ څه مقصد او غايه لری؟

(2) چي مقصد مو وټاکه:

اوس نو کولای شئ خپل ليک لکه وينا پر درو برخو وویشئ: مقدمه يا مدخل، بيان يا د مطلب افاده او خاتمه يا نتیجه.

(3) صاف او واضح ليکئ:

په ليکلو کي تر هر څه دمخه صاف او واضح ليکل ډېراهميت لري او دې ته اصطلاحاً "وضاحت" وايي او وضاحت دادی چي په ليک کي هيڅ ابهام، التباس او خفا نه وي او لوستونکي بې له کوم اشکاله په پوه شي او دې مقصد ته رسېدل ډېرگران کار نه دی:

لومړی: داسي مفرد کلمات وټاکئ چي د خپلي معنا په دلالت کي ډېر روښانه وي.

دوهم: دا چي په يوه جمله کي ډېر آډات او روابط او عوامل رانه وړه شي د ضميرونو تعدد او تشتت پکښي نه وي. معترضي جملې ډېرې نه شي.

(4) په ليک کي بايد صراحت وي:

او صراحت خو دمخه درته تېر شو چي په کلام کي د تاليف او ترکيب ضعف نه وي، د صريح او واضع تر منځ دا فرق دی چي هر صريح واضح وي مگر هر واضح صريح نه وي. لکه د عوامو کلام.

(5) حتی الامکان د الفاظو له تسلسل او تکرار څخه ځان ژغورئ:

له حاجته زياتي کلمې په ليک کي مه راوړئ، د کلماتو په تقديم او تاخير کي دقت کوئ، دې ته اصطلاحاً " ضبط " وايي.

(6) طبيعي اوسئ:

په ليکلو کي مو څو توان وي، د طبيعت مراعات کوئ، يعني حتی الامکان څه چي وياست هغه ليکئ، ځکه چي تکلفي تعبيرات او ډېر لوړ اصطلاحات راوړل چي هغه هم ستاسي له مقصده سره په تکلف برابر شوی وي ډېر بد او مضحک ښکاري.

(7) وحشي او نامانوسې کلمې مه راوړئ:

نرم او پاسته کلمات چي په ژبه درانه نه وي استعمالوئ. ابوالفتح

بستي پخپل يوه شعر کي وايي:

"خپل کلام خپلي خوښۍ ته پرېږدئ، زړه ئې چي هره معنی او الفاظ خوښوي، پر خپل بيان هيڅکله زور او جبر او اکراه مه کوئ، ځکه چي د بيان په دين او آئين کي اکراه نشته (13)" دې ته اصطلاحاً "سهولت" وايي.

(8) په ليک کي بايد د کلماتو انسجام وي:

انسجام په لغت کي د اوبو جريان ته وايي او اصطلاحاً هغه کلام منسجم باله کيږي چي تعقيد پکښي نه وي.

(9) د ليک معاني بايد التساق ولري:

التساق د معانيو ټينگ اتصال او ارتباط دی چي بې ربطه معنی را نه وړه شي.

(10) ليک بايد جزالت ولري:

جزالت دادی چي د سپکو او رکيکو معناؤ او الفاظو څخه قلم او ژبه وساتل شي، شريفي معناوي په وړو الفاظو کي راوړه شي، يعني هر کله بايد د قلم عفت وساتل شي. مثلاً: نغرل او خوړل يوه معنی لري مگر د يوه بده او د بل ښه ده.

(11) جملې بايد لنډې لنډې وي:

مبتداء او خبر ډېر سره ليري نه وي.

(12) د هر مقصد دپاره بايد خپله خاصه کلمه استعمال شي:

او همپشه د مرادف او نورو کلمو له منځه همدغه خاصه کلمه انتخاب شي.

(13) ليک مه اوږدوئ:

ليک دومره مه اوږدوئ چي ويونکی ستړی شي.

(14) ډېر مختصر هم مه ليکئ:

دومره مختصر هم مه ليکئ چي مقصد فوت شي.

(15) ځنگه کلمې راوړئ:

په ليک کي بايد هغه کلمې راوړئ چي د هغو په معنا ښه پوهېږئ.

(16) پښتو کلمې استعمال کړئ:

تر څو چي مو په وسه وي پښتو کلمې استعمالوئ، دا د هغي خبري مانع نه ده چي وحشي او نا مانوسي کلمې مه راوړئ.

(17) په علمي او فني ليکنو کي:

د هر علم او فن اصطلاحات پر خپل خپل ځای راوړئ.

(18) په ضميرونو کي دقت:

په هر ځای کي د "زه او ته" پر ځای "موږ" او "تاسي" مه راوړئ بلکي د ځايو په ټاکلو کي ئې دقت وکړئ.

(19) خارجي کلمات:

که په پښتو کي استعمالوئ د پښتو د قوانينو تابع ئې بولي.

(20) د گرامري قواعدو مراعات کوئ.

(21) جملې بايد بې ارتباطه نه وي.

د لیکنی مواد:

لیکنه دوه مواد لري یعنی لیکنه له دوو شیانو څخه پیدا کیږي : الفاظ _ افکار. دالفاظو بحث خو څه نه څه په املاء کي درته وویل شو، دلته به د افکارو په شاوخوا کي لنډه څېړنه وکو، دا قسمت د لیکنی د فن اساس دی نو لیکنی ته تر لیکلو دمخه فکري مواد پکار دي او فکري مواد له څو لارو لاس ته راوړل کېدای شي:

(1) د شخص د استعداد او سرمایې د لاري څخه چي دې ته انشاء یا ابتکاري انشاء وايي.

(2) د بل چا افکار اخیستل او دا هم څو لاري لري :

اول : دا چي په عاریه وغوښتل شي چي دې ته اقتباس وايي.

دوهم : دا چي دخپلي لیکنی د دلیل او شاهی دپاره راوړه شي دې ته فضل او استشهاد وايي.

دریم : د بل چا شی په ځان پوري تړل چي دې ته غلا او سرقه وايي، دا هم فرق لري یوه داسي غلاوي چي بې له کوم تغیره د بل افکار حتی الفاظ واخیستل شي. دا د سپیني ورځي غلابولي او مرتکب ئې سپین سترگي غل دی. او بله داسي غلا چي شکل ته ئې لږ تغیر ورکړی دی دوهم قسم غلا ته تقلب او غولونه وايي، نو په دې ترتیب مېړه او خوشبخت هغه لیکونکی دی چي له خپلو افکارو څخه کار واخلي او څه چي زړه ورته وایي هغه ولیکي، په دې ځای کي مي د "سیدني" انگلیسي شاعر یو شعر را یاد شو چي هلته دبل د افکارو د نه پېړوی کول توصیه کوي دی غواړي خپل رښتینی عشق د غزل په صورت خپلي محبوبې ته وړاندي کړي چي په دې واسطه هغه دخپل زړه په حال خبره کړي او پر ده باندي مهربانه شي. نو په ښکلو ښکلو الفاظو پسي گرځي په آخر کي وایي : "ټول هغه بدیعي صنعتونه چي ذوق خوښول ما مطالعه کړل، دیوه او بل کتابونه مي وپلټل چي گوندي ښکلي کلمات او تعبیرات پکښي پیدا کړم. کلمات په ډېر زحمت پیدا کېدل او هره کلمه د ذوق، لطف او انتخاب ته اړه وه، بدیعي صنعت چي د فطرت اولاد و، په مطالعه او دقت کي لاس ته رانه غی، د نورو بحرونه او اوزان او د موسیقی نوټونه راته پردي او نا آشنا ایسېدل، قلم مي په غاښ کړ او شونډي مي وچپچلې، په دې وخت کي ذوق چیغه وکړه چي : اې لېونیه ! د نورو پېروي پرېږده ! خپل زړه ته وگوره څه چي زړه درته وایي هغه ولیکه ! (14) که تل د نورو د افکارو پېروي وشي قوي استعدادونه هم له منځه ځي او بل دا چي د نورو د افکارو نقل ته انشاء نه شو ویلای ځکه چي دانشگه په تعریف کي موږ ویلي وه، چي انشاء نوی فکر او نوی مضمون راوړلو ته وایي، نو ځکه لیکونکی باید له خپلو مغزو او افکارو څڅه مرسته وغواړي او دهغو په مرسته څه ولیکي.

ځینی زلمي لیکوال دا فکر کوي چي زه له ځانه فکر نه شم کولای ځکه نو د نورو افکار باید واخلم مگر دا اشتباه ده، هر انسان د فکر کولو استعداد لري، په مشق او تمرین او مطالعه سره کولای شي خپل فکر وروزي او ورو ورو لوړ

شي او دا " چي څوك او څوك وائي د پخوانيو په شان فكر نه شو كولاي " دا هم كوم اساس نه لري، فرض كړو چي حقيقتاً هم موږ د پخوانيو په شان فكر كولای نه شو مگر هيڅ مجبور نه يو چي حتماً به هغسي فكر كوو، ځكه هره زمانه او هر وخت خپل مقتضيات لري پخوانيو د پخوا زمانې د احتياجاتو دپاره فكر كاوه موږ د نن ورځې دپاره فكر كوو نو ضرور به فكرونه سره جلاوي. د فكر د تقويت دپاره محسوسات، حافظه، مطالعه، دقت، او قضاوت ډېر خدمت كوي(15). مگر هو! دلته بايد دا خبره هم وشي چي په علمي او فني او تاريخي مسائلو كي ليكونكي مجبور دي چي د پخوانيو د آثارو څخه به استفاده كوي او ځای ځای به هم د هغو قول د دليل او شاهد په توگه را اخلي او دخپلو نظرياتو د ټينگښت دپاره به ئې راوړي ليكن دا خبره نو دا معنا نه لري چي په داسي مسائلو كي به نو ليكونكي د بل چا افكار په ځان پوري تړي او يا به خپله نظريه په هيڅ نه راوړي بلكي ليكونكي بايد د هغو سم او ناسم، غلط او صحيح سره وسنجوي او سم له ناسمه جلا كړي.

(1)تصوير:

تصوير د عقلي صورتو ښودل دي چي دواقع سره مطابق وي (16) تر ليكلو دمخه ليكونكي بايد خپل هغه مطلب چي ليكي ئې پخپل ذهن كي سره وسنجوي او كلمات په خپل فكر وتلي مثلاً : كه چاته خط استوي بايد دهغه مقام او حيثيت په فكر كي ونيسي او دهغه د شانه سره سم كلمات پيدا كړي كه مشر وي د مشرتوب الفاظ او كه كشر وي د كشرتوب كلمات ورته استعمال شي، همدارنگه كه اديب وي ادبي تعبيرات او كه رسمي سپړي وي رسمي القاب ورته راوړه شي، ځكه چي د موضوع ترليكلو دمخه د موضوع تصوير د ليكلو په وخت كي ډېر سهولت پېښوي او د قلم سره مرسته كوي يا مثلاً : كه غواړې د چلم په بدوالي كي مضمون وليكې بايد دمخه ئې فكر وكي چي په دې مضمون كي دي څه څه نقصانونه په سترگو ليدلي او څه قصې دي له نورو اروېدلي څه څه علمي دلائل لري؟ يا همدا شان نور موضوعات دمخه فكر او تصوير غواړي.

د تصوير اقسام) 17:

د تصوير قسمونه بالنسباً دي مثلاً:

نستب و طبيعت ته:

پر درې قسمه دی:

☒ بدوي تصوير : يعني د مجرد طبيعت تصوير .

☒ فردي يا كليوالي تصوير : يعني د كليو د معيشت تصوير او صناعي طبيعت په بسيطو حالاتو كي ليدل .

☒ حضري يعني ښاري تصوير : چي د طبيعت په وصف كي ابتكار او د صناعي طبيعت په ليدلو كي تفنن وي .

نسبت و ليكونكي ته:

پر دوه ډوله دي:

☒ طبيعي : چي ليكونكي تكلف ته اړه نه شي .

☒ صناعي : چي ليكونكي پخپله ليكنه كي مصنوعي جامه واغوندي يعني داسي څه وليكي چي دده په زړه كي هغه نه وي .

نسبت ليكني ته:

دا هم دوه قسمه لري:

☒ معنوي : هغه دادی چي عقل معنوي صورتونه رسم کړي .

☒ خيالي : هغه دادی چي عقل خيالي صورتونه رسم کړي .

د تصوراتو ادوات:

تصوير درې شيان غواړي:

☒ حافظه .

☒ پوهنه .

☒ ذوق .

د ليکنې قسمونه:

ليکنه ډېر قسمونه لري، بلکې پر ډېرو علومو وېشله کيږي (18) خو مشهوره ئې دا درې قسمونه دي:

1. ليک.

2. روايت.

3. وصف.

(1) ليک:

ليک دادی چي د هغه په وسيله خپل افکار بل چاته څرگند کړه شي او د غائبو خپلوانو سره د قلم په ژبه خبري وشي. دا څو قسمه دی:

الف : کورني ليکونه:

چي د پلار، زوي، مور، لور، ورور، خور، مېړه، ماندينه او نور کورني اشخاصو په منځ کي وي.

ب : د خپلوی ليکونه:

چي علاوه پر خپلي کورنی د نورو خپلوانو او دوستانو په منځ کي ولي لکه : تربور، دوست، ملگري، اشنای، مينه، مين، همصنفي، او نور داسي دوستان.

ج : تجارتي ليکونه:

چي په تجارتي معاملو کي د تجارانو او بډايانو تر منځ کيږي.

د : اجتماعي ليکونه:

چي د ښوونکی او زده کوونکی یا د بلونکي، یا غوښتونکي یا نورو تر منځ په عمومي اجتماعي موضوعاتو کي سره کيږي، لکه رسمي لیکونه چي د رسمي دواړو په منځ کي سره کيږي یا نور...

ه: علمي او ادبي لیکونه:

چي د علماء او پوهانو، شاعرانو او موسیقي پوهانو تر منځ سره کيږي.

د لیک اجزاء:

په هر لیک کي د خوشیانو مراعات کول ضروري او دا اجزاء عموماً اته دي:

(1) د لیک په سر کي تاریخ:

که څه هم پخوا په شرقي لیکنو کي اکثرأ تاریخ د لیک په پای کي لیکل کېده او تراوسه لا هم زموږ په هیواد کېني تر ښارو دباندې دا عادت جاری دی مگر نوره دنیا ئې خصوصاً هغه نوې دنیا چي اوس ئې موږ تقلید کوو د لیک تاریخ د لیک په سر کي لیکي او ددې مطلب به شاید دا وي چي ویونکي د مخه تر دې چي لیک ولولی د لیکلو وخت ئې ورته څرگند شي او دا تاریخ د لیک پر تندي ښی. خوا یا کېني خواته لیکل کيږي.

(2) پیل یا آغاز:

چي دا غالباً د مرسل الیه القاب او نوم وي، مگر د اسلام په ابتداء کي ئې د مرسل الیه ترنامه دمخه: بسم الله الرحمن الرحيم لیکله بلکي حمد او درود هم ورسره لیکله کېده چي وروسته "هو الله تعالی شانه" ئې پر ځای راتی، څه وروسته بیا یوازي "هو الله" پاته شو. له هغه نه پس یوازي "هو" قایم مقام شو. څو کاله دمخه بیا دا "هو" هم د ابجد په حساب الیش شو یعنی "11" لیکل کېده چي اوس ځینو پرې ایښي او ځیني ئې لا لیکي.

(3) مقدمه:

مقدمه تر شروع وروسته راځي او دا به یا د مخاطب د لیک د رسېدو اطمینان وي او یا به خپله مینه څرگنديږي.

(4) مطلب:

مطلب خو معلومدار هغه افکار ليکل دي چي ليکونکی غواړي خپل مخاطب په پوه کړي.

(4) پای:

دا هغه لنډې جملې دي چي د ليک په پای کي ددې دپاره ليکل کيږي چي تمامېده ځيني څرگند شي.

(5) لاس ليک:

امضاء يا لاس ليک تر خاتمې وروسته کيږي مگر لاس ليک بايد واضح او خوانا وي.

(6) پر پاکټ د مرسل اليه پته:

ليک چي وليکل شو په پاکټ کي اينښوول کيږي او پر پاکټ د مرسل اليه ځای، ښار، او که مشهور نه وي کوڅه او دکان ليکل کيږي تر دې پتي وروسته ئې نوم راځي.

(7) د ليکونکي پته:

د مرسل اليه تر نامه وروسته خپل نوم او پته وليکل شي ځيني وخت لا داسي هم کيږي چي خپله مفصله پته د ليک په پای کي وليکل شي.

د ليک اخيستونکي لقبونه:

لقبونه دوه قسمه دي :

☒ رسمي:

☒ خصوصي:

(1) رسمي:

لقبونه هغه دي چي د حكومت له خوا رسمي مامورينو ته ورکړه شوي دي او هغه دادي دا هم پر دوه قسمه دي:

ملکي : عسکري:

(1) ملکي:

د لقب

رتبه : اصل لقب مخفف شوی توری

صدراعظم جناب عالیقدر جلالتماب ج، ع، ج

وزیران عالیقدر جلالتماب ع ، ج

مستقل رئیسان جلالتماب ج

مستشاران، مشاوران،

مستوفیان او معینان عالیقدر صداقتما ب ع، ص

نائب الحکومه گان والاشان جلالتماب و، ج

اعلی حاکمان عالیجاه عزت و صداقت همراه ع، ع، ص

لوی حاکمان عالیجاه، عزتمند ع، ع

حاکمان عالیجاه، اخلاصمند ع، ا

علاقداران اخلاص مند ا،

عمومي مدیران عالیقدر ع،

مدیران صداقتمند ص،

قاضي فضيلت مآب ف،

(2) عکسري:

نائب سالار عاليشان عزت وشجاعت ع، ع، ش

فرقه مشر عاليشان شجاعت ع، ش

لوا مشر صداقت وشجاعت ص، ش

غند مشر حميت مند ح

کنډک مشر شجاعت مند ش

ټوليمشر غيرتمند غ

بلوکمشر بسالتمند ب

نښانونه:

زموږ په هيواد کي ځيني نښانونه شته چي د هغو په نومو کي هم تخفيف شوي دي او داسي دي:

1. المر اعلى نښان (ا، ا، نښان)

2. المر عالى نښان (ا، ع، نښان)

3. سردار اعلى (س، ا، نښان)

4. سردار عالى (س، ع، نښان)

تبصره:

په ليکلو کي لومړى القاب او وروسته دنښانو توري ليکل کيږي.

(2) خصوصي لقبونه:

مخصوص توري يا قواعد نه لري، د هر چا خوښه چي هر څنگه لقب خپل مخاطب ته ټاکي، مگر په دې شرط چي بايد د خپل مخاطب مقام او حثيت په نظر کي ونيسي. يعني که پلار، استاد، مور يا بل مشر وي بايد د احترام په القابو ياد شي او که دوست يا محبوب وي بايد د ميني او محبت په القابو ياد شي او که کشر وي بايد د لطف په القابو ياد شي يا داسي نور...

(2)روایت:

روایت د واقعي ليکنه ده (19) نو که دا واقعه پېښه شوي وي او که ئې د پېښي امکان وي (20) دې قسم ته تحکوي هم وايي يعني د يو څه څخه حکايت کول چي په دې تعبير نو قصه، حکايت، سرگذشت، افسانه په روايت کي شاملېږي.)21.

د روايت ښه والی:

ښه روايت هغه دی چي دا څلور خاصيته ولري:

(1)ايضاح

(2)ايجاز

(3)امکان

(4)تلفظ

د ايضاح څخه خو مقصد د روايت واضح والی دی او ايجاز هغه دی چي حشو او فضول زوائد له کلامه ليري کړه شي اود امکان څخه مطلب دادی چي حتی الامکان بايد له داسي موضوعو څخه روايت وشي چي هغه امکان ولري او يو خارق العاده موضوع نه وي (22) او د موضوع لطف د روايت د ابتداء خوږوالی دی چي اروږدونکی يا ويونکی د ليکني ويلو ته ترغيب او تشويق کړي او خواږه تعبيرات پکښي راوړي.

د روايت انواع:

روايت درې نوع لري) 23 :

(1)خبري

(2)خيالي

(3) قضائي

(1) خبري :

خبري روايت د يوې مشهوري واقعي ليکل دي چي په دې نوع کي

حکایتونه، فکاهيات، لطايف، نوادر او يا تاريخي پيښي دا خليږي. د فکاهي او لطيفې په منځ کي دا فرق دی چي فکاهيات هزليه حکايتونه دي او لطايف هغه حکايات دي چي د ويونکي او يا ليکونکي پر ذکاوت دلالت کوي مگر نوادر هغه نادري خبري دي چي ډېر لږ واقع کيږي او واقع ئې تعجب پيدا کوي.

(2) خيالي:

خيالي روايتو د خيالي قصې يا واقعي ليکل دي لکه په عربي کي د "الف ليلته وليلا" کتاب يا په پښتو کي د سيف الملوك او بدر و افسانه يا نوري خيالي افسانې.

(3) قضائي:

قضائي روايت د هغه امر ليکل دي چي پر هغه باندي شخړه وي يعني دا روايت اکثراً په دعوو کي راځي (24) يعني جگړيزي پيښي ليکل.

وصف:

وصف د يو شي يا د يوې منظرې يا يوه سرې يا يوه عادت او نور ښه والی او بدوالي ليکل او څرگندول دي. لکه د پسرلي صفت، د گلو ستاينه، د درواغو او خيانت عنعنه، يا نور هغه څه چي صفت و باله شي او که ښه وي او که بد...

د وصف اصول:

وصف دوه اصله لري :

(1) خاص

(2) عام

(1) خاص:

خاص هغه وصف دی چې بې له پخپل موصوفه پر بل شي نه صادقېږي لکه "برندي سترگي" برندوالی یو ادبي او نزاکتی صفت دی خو خاص د سترگو دپاره، مثلاً: برندي پښې نه شو ویلای یا برند غوږونه نزاکت نه لري.

(2) عام:

عام هغه وصف دی چې علاوه پر خپل موصوف پر بل شي هم صادقېږي لکه: "ښکلې پېغله" ښکلېتوب داسې صفت دی چې د بل شی سره هم راوړل کېدای شي لکه: "ښکلې مخ" "ښکلې پسرلی" یا نور...

د وصف قسمونه:

وصف ډېر قسمونه لري مگر لکه یسوعي چې خاص کړېدي مهم ئې دوه قسمونه دي). 25:

(1) د شيانو وصف

(2) د اشخاصو وصف

په شيانو کي د درو شيانو وصف اهميت لري:

د ځايو وصف لکه: د کم ښار يا کلي صفت.

د پېښو وصف: مثلاً د کمي جگړې صفت د طبيعي مناظرو وصف لکه د هرات د غروب وصف، د اشخاصو وصف هم له دوو لارو کيږي: يا د خلق يعني پيداينست له لاري يا د خلق يعني خوی له لاري.

د پيداينست څخه خو مقصد د مخ او نور صورت ښکلوالی يا بدوالی دی همدا شان د حرکاتو تناسب او بد ډول والی يعني د اشخاصو کره وړه ستايلي کيږي د خوی څخه مطلب د اشخاصو د ښو يا بدو اخلاقو او عاداتو وصف کول دي.

د وصف حسن او ښه والی:

په صفاتو کي هغه وصف ښه دی چي اروږدونکي يا ويونکي ته د هغه موصوف داسي مجسم شي لکه د سر په سگترگو چي ئې ويني او دا په وصف کي ډېر مهم شی دی او بل دا چي ډېر صفتونه تر يوه حکم لاندې راوړی (26) يعني که غواړي د پسرلي صفت وشي بايد د طبيعت ښکلا او د قدرت صنع او هغه خوندونه چي د پسرلي له مناظرو موندل کيږي او نور ټول يوازي د پسرلي د ستايني دپاره وستايل شي.

(پای)

لمن ليكونه

1. کابل مجله لومړی کال 15 مخ 9 ش.
2. جواهر الادب ج 1، ص 59.
3. کابل مجله ، لومړی کال ، 9 ش 15 صفحه.
4. روش نگارش _ 10 مخ، د ښاغلي کاظم رجوي ليکنه.
5. د ليک او وينا پوهه د ښاغلي الفت اثر.
6. فرانسوی گرامر _ د کلود اوژه اثر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
7. فرانسوی گرامر _ د کلود اوژه اثر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
8. فرانسوی گرامر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
9. فرانسوی گرامر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
10. روش نگارش _ کاظم رجوي 41 او د 42 مخونه.
11. همدا پورتنی اثر.
12. جواهر الادب محمد زکي الدين 77 مخ.
13. د ليک او وينا پوهه د ښاغلي الفت اثر.
14. تاريخ ادبيات انگليس د لطفعلي صورتگر اثر.
15. روش نگارش 67، 69، 70، 73 او 74 مخونه.
16. فن التاليف الحديث 45 مخ.
17. فن التاليف الحديث د ، ن فريد المصري اثر 45 ، 46 مخونه.
18. دستور نگارش د حسين اميد اثر 3 مخ.
19. دستور نگارش 4 مخ.

20. علم الادب يسوعي ج اول 253 مخ.

21. روش نگارش 127 مخ

22. علم الادب يسوعي جز اول 254 ، 225 مخ.

23. علم الادب يسوعي جز اول 262 مخ

24. علم الادب يسوعي جز 2 ، 95 مخ

25. علم الادب يسوعي لومړی جز 229 مخ.

علم الادب يسوعي لومړی جز 229 مخ _ د فن التاليف الحديث 43 مخ.

د بدیع علم

تعریف:

بدیع نوی شي ته وايي، او بدیع هغه علم دي چي د کلام د تحسین او ښه والي وجهي په پېژندل کيږي او څنگه چي بدیع نوپیدا ته وايي نو بدعت هم له دې قسمه دی. 1)

د بدیع د علم واضع:

د بدیع د علم واضع عبدالله بن المعتز دی چي دا علم ئې اختراع کي، او په 274 هـ کال ئې د بدیع نوم پر کښېښود. 2)

د بدیع اقسام:

د بدیع علم پر دوه قسمه دی:

☒ معنوی

☒ لفظي

☒ لومړی معنوي:

معنوي هغه دی چي د معنی رعایت پکښي واجب وي، نه د تلفظ او ډېر مشهوره ئې دادی: 3)

_ (1) متضاد:

چي دوې ضدي معناوی سره راوړي که په نثر کي وي او که په نظم کي عبدالقادر خان په لاندي بیت کي خندا او ژړا سره راوړي دي:

چي ئې تللم په خندا خندا دیدار ته

اوس ئې درومم په ژړا ژړا مزار ته

شمس الدین کاکړ وايي:

آخر به ومري په ډېر غربت کي
بې کس زما زړه تنهـا زما زړه
خراب له عشقه آباد له حـسنه
مجنون زما زړه لیلی زما زړه
په اوبنکو غرق شو له صبره وچ شو
دریا زما زړه صحرا زما زړه

دا لاندې بیتونه هم د طباق له قسمه دي، عبدالقادر خان وايي:

نمروته نه گورم، گورم خپل نـگار ته
گل ته نظر نه کړم، نظر کړم هغه رخسار ته
باغ وته مي بولي، نه مي بولي د يار کوی ته
کوی ته به ئې درومم نه به درومم و گلزار ته

(2)مراعاتاً النظير:

مراعاتاً النظير دادی چي اقلأ دوه شيان په يوه جمله يا يوه شعر کي مناسب سره راوړه شي لکه په دې لنډۍ کي:

سینه مي دېگ زړه مي غـونډي
اوبنکي اوبه دي بېلتون اور پسي کوينه
دېگ او غونډي او اوبه او اور مناسبت سره لري.

(3)براعاً استهلال:

د براعاً استهلال لغوی معنی ابتدائي تفوق او برتري ده، او په اصطلاح کي د کتاب د مقدمې او شروع مناسبت د کتاب د متن او موضوع سره دی مثلاً که کتاب په نحو کي وي په مقدمه کي ئې: رفع، نصب، جر، فاعل، مبتداء

او نور راوړي، چي يو فاضل سړی د کتاب مقدمه ووايي له هغه څخه پوه شي چي د کتاب موضوع څه ده چي ددې صنعت مثالونه په پخوانيو عربي او پارسي کتابو کي بهخي ډېر لیده کيږي.

(4)عکس:

دا صنعت قلب مطلب هم بولي چي يو عبارت په خورا ښکلي ډول سره راوړي، گل محمد هلمندی وايي:

ما په سل کرته یاد کړې ته رانغلې

زه به سل کرته درسم که تا یاد کړم

(5)رجوع:

دا صنعت دادی چي يو مطلب وويل شي بيا بيرته دهغه مطلب باطلوالی ته رجوع وشي لکه خوشحال خان چي وايي :

که ښه وایم وچاته هم ئې بد نیسي په زړه کښي

یا بخت دی د مغولو یا زما څه عقل کوم دی

نه بخت دی د مغولو نه زما څه عقل کوم دی

دا کل واړه پېری ده چي مي کار برهم درهم دی

(6)استخدام:

د استخدام مثال هم دمخه درته وښودل شو.

(7)لف ونشر:

لف او نشر دادی چي يو وار څو شيان ذکر شي اووروسته د هغو تعبیر په ترتیب سره وشي لکه حنان چي وايي:

دا څه يار دا څه حنان دا څه اغيار دى

دا څه گل دا څه بلبل دا څه زغن دى

شمس الدين وايي:

يو كاندي ويشتل بل بندول دريم نتل کا

ورځي دي کمان زلفي رسي سپاهي کاکل

لف او نشر دوه قسمه دى يو مرتب او بل غير مرتب، مرتب هغه دى چي شيان په ترتيب سره راوپه شي، لکه په پورته بيتو کي او غير مرتب هغه دى چي بي ترتيبه ذکر شي.

(8)تفريق:

تفريق دادى چي متکلم دوه شپه له يوې نوعي څخه ذکر کړي او د معنا د زياتوالي دپاره تفصل ورکړي يعني تفريق ئې سره وکړي، رحمان بابا وايي:

لږ تفاوت نه دى د رنځدى او زاهدۍ

چرته زلمي جونه، چرته کوندي يتيمان

(9)جمع:

جمع داسي صنعت دى چي څو شيان تر يوه حکم لاندي کړي عبدالقادر وايي:

چي پرې غم غلطوم درې مي محرم دي

يو قلم دويم کتاب دريم اشعار خپل

چي قلم او کتاب او اشعار ئې د غم غلطولو تر حکم لاندي کړيدي.

(10)تقسيم:

تقسيم هغه دى چي څو شيان ذکر کړي او بيا هر يوه ته بل شى منسوب کړي، خليل خان نيازی وايي:

خري اوريخي ژاري لسه پاسه

کويله رغ کا بيلتون له لاسه

يه هغه لوني گوهر په خول ستا

دا مرحبا کا ستا زمور مواسه

په پورتنۍ رباعي کي د رجوع صنعت هم راغلی دی.

(11) حسن تعليل:

حسن تعليل دادی چي ويونکی د يوه وصف دپاره داسي علت راوړي چي په حقيقت کي علت نه وي خو د لطافت او مناسبت له حيثه ښه علت وباله شي، لکه زاخيلي چي وايي:

ورغړوه سترگي، زلفي ليري د رخساره که

ستا ليدو ته رپردي لمر په پانو کي د گلو

د لمر دورانگو درپر دېدولو علت ئې د خپل يار مخ وباله، که څه هم حقيقتاً خو دا علت نه دی مگر ډېر ښه لطافت لري، يا لکه حميد چي وايي:

چي نظر ئې د گلرخ ساقي په مـخ شو

د نرگس له لاسه جام پر پوت نسکور شو

(12) حسن مطلع:

حسن مطلع دادی چي د لومړی بيت الفاظ ډېر مانوس او ذهن ته نژدې وي چي ويونکی يا اروېدونکی دې ته مجبور کړي چي راتلونکي بيتونه هم ووايي يا ئې واورى، او په ويلو ئې زړه خوښ شي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

پـه مجالس کښي بيرون له همه

د آواز وخت د خُم لـه فمه

چي زه هم ستاسي ميخور زلمی وم

زما له حاله مه شئ بې غــــمه!

(13) حسن مقطع : حسن مقطع دادی چي غزل يا قصيده يا نور څه په ډېره زړه وړونکي او مطبوع کلام بې له کوم شرطه قطع شي لکه دخوشحال دا لاندي قصيده:

د ښادمنو په خندا ږو

د غمجنو په ژړا ږو

د زندانو په رندی

د شیخانو په تقوا ږو

د وصال په سل خوښی

د هجران په زر بلا ږو

د بهار په ښو گلونه

د بلبلو په نوا ږو

چي د وهمه پکښي نشته

د رښتینو په رښتیا ږو

په دا همومره سگوگندونه

صد هزار ځله بیا بیا ږو

چي تر ځان مین پر تا یم

(14) اغراق:

اغراق په لغت کي درې معناوي لري : په اوبو کښي ډوبول، یو شی تر خپل حد پورته بېول، دلنډۍ کښول، خو د بدیع په اصطلاح هغه صنعت دی چي د یوه شی ښه والی یا بدوالی یا د هغه تصدیق او تکذیب ته شدت او قوت ورکوي، داسي نه چي هیڅ نه وي او وویل شي چي شته، دا اغراق نه دی درواغ دي.

څوڪ وايي چي اغراق درې مرتبې لري : لومړۍ دا چي مدعا عقلاً او عادتاً امکان ولري، خوشحال وايي:

د خوشحال سره كه كښيني يو څوكاله

دا دغره خټك به واړه شاعران شي

دامبالغه هم بولي، دوهم هغه دی چي مدعا د عقل له رويه ممكنه وي مگر په عادت كښي محاله وي، شمس الدين وايي:

زړه مي داسي اندېښنو دهجران ډك كی

ځای د وصل پكښي نشته يو خاش خاش

دا اغراق هم بولي، دريم هغه دی چي مدعا هم عقلاً هم عادتاً محاله وي دا نو غلو هم بولي، حميد وايي:

چي بليږي پكښي اور زما د آه

څه به نه وي د فلك ماڼۍ سياه

(15)التفات:

التفات په لغت كې د سترگو تر كنجكانو كتل او يو كار ته توجه كول دي، او هم لطف او مهربانۍ ته وايي اصطلاحاً داسي صنعت دی چي د عبارت سياق ته تغير وركړي، دا نو پر شپږ ډوله دی:

اول : له غيبته تكلم ته التفات ، عبدالقادر خان وايي:

ظاهر بين ئې په ظاهر صورت غلط شو

په باطن په خاورو پټه خزانـــــــــــــــــه يم

په لومړۍ مصرع كې غيبت او دوهم كې تكلم دی.

دوهم : له تكلمه و غيبت ته التفات ، خوشحال خان وايي:

چي دي ښه له خويه بويه خبردارشوم

د خوشحال سره ياري كړې په دروغ

دريم : له غيبته وخطاب ته التفات ، خوشحال خان وايي:

چي دلبره دلبره ————— ده هغه ته يې

چي خودرايه خودستا ده هغه ته يې

څلووم : له خطابه تکلم ته التفات ، عبدالقادر خان وايي:

باد يې بوي عبدالقادره سحر راوړ

شکفته لکه غونچه په دغه باد شوم

پنځم : له تکلمه و خطاب ته التفات ، رحمان بابا وايي:

خبر نه يم چي ئې راوستم ————— له کومه

بيا مي کومي خواته استوي چي دورمه!

شپږم : له خطابه و غيبت ته التفات : لکه دا چي پلار زوی ته نصيحت کوي او ورته وايي : " زمري جانه ! زما خبري واوره، ستا دپاره وایم، زه زمري د ځان زوی بولم نو که زمري اوس لوی شوي وي او ځان تر ما پوه بولي دا نو بېله خبره ده".

(16) اعداد:

دا صنعت داسي دی چي د ممدوح څو صفتونه او يا نور شيان پرله پسې راوړه شي، لکه خوشحال چي وايي:

ناز، نخري، مهر، خندا، فتنې، جنگونه

د خپل يار سره هم تا زده دا رنگونه

(17) تنسيق الصفات:

څو صفتونه پرله پسې راوړل دي ، لکه عبدالقادر خان چي وايي:

پر لاري تلمه، په مخه راغله، يوه دلبره، پري رخساره

د لمر په شان، لاتري روښانه، په ښکلي مخ وه هغه نگاره

غاړه بلنده، خاطر پسنده، عنبرين بويه، ياسمن مويه

په شونډو لعله، په زړه الماسه، په سپينو غاښو درشهواره

بې ميو مسته، خوږه نيست وهسته، ډکه له نازه خالي له نيازه
سر تر قدمه ثابته روغه، له هره عيبه پاکه ويزاره

(18) حشو حشو:

حشو په نظم او نثر کې معترضه جمله ده، ياهغه زاید کلام دی چې د جملې په منځ کې واقع شي، علي خان وايي:
اوس مي څه زده "باقي دا" چې له څه راغی
ځي به چېرته سوربا پلي زمه روح؟
حشو پر درې ډوله ده: قبيه، متوسطه، مليحه _ قبيه حشو د کلام قيمت ورکوي.

(19) تجاهل العارف:

تجاهل العارف دادی چې ويونکی يا ليکونکی قصداً خپل ځان ناپوه واچوي که څه هم واقعه ورته معلومه وي خو د
يو نزاکت دپاره خپله ناداني ښکاره کړي لکه علي خان چې وايي:
دا د دلبر مخ دی چې له شاله نيم لیده شي؟
يازيروتي لمر دی چې ښکاري نيم له غره؟

(20) مدح ما يشبه الذم:

مدح مايشبه الذم دادی چې داسي مدح وشي چې د ذم سره مشابهه وي لکه شمس الدين چې د خپل آس مدح
کوي:

تر ولاړ داوبو تېز دی په رفتار کې

د گانتې منزل په مياشت وهي تنها

(21) ذم ما يشبه المدح:

دا داسي دی چي داسي ذم وشي چي دمدح سره مشابهه وي لکه علي خان چي وايي:
عاشقانو به فریاد بی شانہ نه کـــرو
معشوقې که په یو شان وای نا انصافي

(22) ارسال المثل:

دا صنعت داسي دی چي یو مثل یا یو مشهوره جمله په نظم کې راوړه شي لکه عبدالعظیم چي دا مثل "دگورشپه نه
په کور کيږي" په یوه بیت کي راوړی دی:
د گور شپه چېر دچا نه په کور کيږي
غم د چا په خوشحالی کلـــه بدليږي

(23) ارسال المثلین:

دا دادی چي دوه متلونه په یوه بیت کي راوړي، لکه خوشحال خان چي وايي:
وايي چي : "له ځانه په اولاد وي پېرزوينه"
خدای په کارواني په اصلي والي اوبه"

(24) سوال و جواب:

د سوال و جواب معنی خو ښکاره ده ، شمس الدين کاکړ وايي:
ما وې ستا د مخ وگل ته مي لار نشته
دې وې کره په شپه ژړا ما وې په سترگو
(25) ښه او بد:

ښه او بد هغه صنعت دی چې په پارسي ئې زشت او زیبا بولي هغه دادی چې په لومړی مصرع کي ښکنځل او په دوهمه کي بیرته مدح ځیني جوړه شي، شمس الدین وایي:

بد ښه

یو وار ما واخیستای پښي د خپل نگار

چي مي رنگ کړای په نکړیځو گل انار

ته ویده وې ما به درسته شپه کولې

باری ستا په باب دعا هزار هزار

که ئې یو ځله پر سگر ورباندي کښینې

رنځ د هجر به شي دفع د بیمار

بند ئې خلاص که پورتي ونیسه پخپله

مخ پوتی په نقاب نه ښایي د یار

که هر څو پر موټه زور کړم درست په نه ځي

په رقیب کي ځما غشی د آزار

په مدار مدار بې کارم چي خوږ نه شي

د بانو په ستني ستا د پوندي خار

څو پر سپور یې باندي ښوره شمس الدینه!

د عشق اوبن پر لاري کله ځي هموار

(26) اطراد:

اطراد هغه صنعت دی چي په نظم يا نثر کي د ممدوح نوم او د ممدوح د پلار نوم د ولادت په ترتيب ذکر کړي لکه په بيت کي چي دا جمله راوړي: "الامير ابن الامير ابن الامير" يا نور...

(27)توجیهه:

دا صنعت محتمل الضدين هم بولي او داسي دی چي يو کلام د دوو مختلفو وجوهو احتمال ولري لکه د عربي شعر چي په يوه سترگه روند خياط ته چا ویلی و:

خاط لي عمر وقبا ليث عينه سوا

يعني کشکي ستا دواړي سترگي سره برابري وای، نو دا معنی هم ورکوي چي کشکي روند وای، او دا معنی هم ورکوي چي کشکي دي دواړي سترگي جوړي وای.

يا په پښتو کي چي وایي: "احمد ډېر غور سپری دی" دواړی توجهي روا دی: يوه دا چي کالي ئې غور دي او بل دا چي کالي ئې ډېر پاک او مفشن دي.

دوهم لفظي صنايع:

د بدیع د علم دوهم قسم لفظي صنعتونه دي او هغه څه چي په پښتو کي ما تطبيق کړای شوه هغه دادی:

(1)ترصیح:

ترصیح داسي صنعت دی چي شاعر خپل کلام برخي برخي کړي، نو هر لفظ ئې د بل داسي لفظ پر برابر راوړي چي په وزن او دروي په توري کي سره متفق وي لکه رحمان بابا چي وایي:

په حالت، د عاشقانو، نظر، بويه

په زیارت، د شهیدانو، گذر، بويه

(2)المشجر:

المشجر د توشیح جزو دی، هغه دادی چي یوه غزل ووايي چي په لیکلو کي د ونی شکل پیدا کړي لکه شمس الدین چي وایي:

(3)المربع:

دا هم د توشیح یو قسم دي چي یوه رباعي پر څلور برخي داسي وويشي چي هم افقي او هم عمودي وويله شي لکه عبدالقادر چي وایي:

(4)اسجاع:

اسجاع د سجع جمع ده، او سجع قمري، موزون او مقفي آهنگ ته وایي (4) نودا پر درې رازه ده:

(1)متوازی:

(2)مطرف:

(3)متوازن:

اول : متوازي : متوازي هغه بولي چي ددوو مصرعو په آخر کي داسي کملې راوړه شي چي دحروفو په عدد او وزن او روي کي سره متفقي وي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

بد یم دا نه وایم چي زه ښاغلی یم

په مریي والي دتا راغلی یم

مرگ می قبول دی شړل دي نه وي

تښتی بنده یم درته راغلی یم

دوهم : مطرف ، دا بولي چي د دوو مصرعو په آخر کي داسي کلمه راوړه شي چي دروي په حروفو کي متفق اما د حروفو په عدد او وزن کي مختلف وي لکه رحمان بابا چي وایي:

خبر نه یم چي ئې راوستم له کومه

بیا می کومي خواته استوي چي درومه

دریم : متوازن هغه دی چي په دوو مصرعو کي داسي کلمې راوړه شي چي هر يوه د خپل نظير سره په وزن کي موافق وي مگر دروي په حروفو کي مختلف وي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

بند ئې ، په تاريخ د دوو زلفينو

مست ئې، په جام يم د دوو عنينو

(5)تجنيسات:

تجنيسات اوه دي : تام ، ناقص، زايد، مرکب، مکرر، مطرف، خطي:

اول . تام:

تام تجنيس هغه صفت دی چي په شعر يا نثر کي دوې داسي کلمي ذکر شي چي په صورت کي هيڅ تفاوت نه سره ولري مگر معنا نگې جلا جلا وي. په پښتو کي دا صنعت بيخي ډېر دی، بلکي په متلو کي هم موجود دی لکه چي وايي : "خواري کړې هغه مينځي چي دمينځي کال مينځي" په ادبياتو کي هم ډېر دی، پيرمحمد وايي:

فراق په ما خوري دزرگي ويني

آشنا مي نسته الله مــــي ويني

عبدالقادر خان يوه مفصله نصيحت نامه چي تقريباً زر بيتونه دي په همدې صنعت کي ويلې ده.

دوهم، ناقص:

ناقص تجنيس دا بولي چي په تورو کي لکه تجنيس تام غوندي يو شی وي مگر په حرکاتو کي مختلف وي لکه حميد چي وايي:

چي رښتنی ساده صاف نه وي حميده

بولي، بولي عاقلان دا هســــي بول

دریم . زاید:

زاید تجنیس دادی چي د متجانسو کلمو په سر یا په آخر کي یو توری اضافه وي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

چي عاقبت به له دنیا لیردي

ولي دا هونبره طولاني بلیري

څلورم . مرکب :

مرکب تجنیس پر دوه ډوله دی : متشابه او مفروق . متشابه هغه دی چي د بسیط لفظ سره مرکب د بسیط په شکل راوړي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

ر به ته زما څښتن زه بنده ستا یم

تا به غواړم تا به بولم تا به ستا یم

په نسیم د محبت لکه گل وایم

په تجنیس په نصیحت بیتونه وایم

مفروق مرکب هغه دی چي بسیط او مگرکب لفظونه د بسیط او مرکب په شکل راوړه شي عبدالقادر خان وایي:

چي په سترگو څراغ وویني پتنگ

څو ونه مري له ژوندونه وي په تنگ

پنځم . مکرر:

مکرر تجنیس دادی چي د بیتونو په آخر دوه متجانیس لفظونه اړخ پر اړخ مکرر راوړه شي او معناوي ئې جلا وي نو که د لومړی حرف په سر کي څه زیاتوالی هم وي روا دی لکه پیرمحمد چي یوه غزل پردې صنعت ویلې ده چي دوه بیته ئې دادی:

بوي د زلفو چي مي تېر شو تر مشام شام

و بلبل ته مي د زړه ږدي گل اندام دام

په خندا به سور کفن له قـــــــبره پاڅم
دا مسيح که مي لږ واخلي په دشنام نام
دا قسم تجنیس هم د پښتو په ادب کي خورا ډېر دی او راز راز راوړل شويدي مثلاً حنان داسي راوړی دی:

هيڅ مي نه مونده په عشق کي د زړه کام کم
نه مي درومي له خاطره په پيغـــــــام غم
پوخ مين آه و فغان نه کـــــــري په عشق کي
مدام وي له اضــــطـــــــرابه څخه خام خم

شپږم. مطرف تجنیس:

دادی چي دوې داسي کلمې راوړه شي چي ټول حروف ئې يوشی وي خو د پای توري ئې مختلف وي عبدالقادر خان وايي:

د يار ياد لکه صيقل زړه پرې صفا که
آئيني دي د خاطرـــــــر ونيوه زنگ

اووم. خطي تجنیس:

خطي دادی چي دوې داسي کلمې راوړه شي چي تحريري شکل يې يو دی نو که يوه کلمه ټکي ولري او بله يې ونه لري پروا نشته لکه محرم او "مجرم" چي سره راوړه شي عبدالقادر وايي:

چي نوم ئې وشي د محرمی
خوب به په څه کا د بېغمی
په يوه ټکي محرم مجرم شي
وېره دي کاندي د مجرمی

(6) اشتقاق:

بل د لفظي صنايعو څخه دى چې ويونكى داسي الفاظ استعمال كړي چې له يوه اصله څخه مشتق وي لكه حنان چې وايي:

كه په تور د تورو زلفو تور شم څه شو

د تور بخت له تورو زلفو آشنابي ده

او يا په نظر كې داسي ښكاره شي چې له يوه اصله دي مگر نه وي لكه خوشحال خان چې وايي:

هيچري د شولـــــــــــــــــــــــــــــــو د سپرې برکت نه وي

شل شي شول شي شوم شي چې همپش شولې كړينه

(7) مقلوب:

مقلوب يعني اوښتى دا عموماً پر دوه ډوله دى :

لومړى مقلوب بعض :

چې په نظم يا نثر كې د كلمو بعضې حروف سره واوړي شمس الدين وايي:

كه څه وايم د دلبر له تورو زلفو

د سواده مي په سر كې ده سودا

دوهم مقلوب كل:

چې ټوله كلمه سره اړولې شوې وي. لكه عبدالقادر خان چې وايي:

د دوران له انقلا به لا بقا شي

اعتماد به دانا څه په دا اقبال كا

(8) تضمين:

تضمين دادی چي يو شاعر يا ليکونکی د بل شاعر يا ليکونکي يوه مصرع يا جمله دخپل شعر په ضمن کي راوړي مگر په دې شرط چي د سند او مثال په ډول وي نه دغلا په توگه، مثلاً حميد وايي:

دا شرف د عاشقی نه دی نو څه دی

چي سينه شوه د حميد دکان د مشکو

حنان شاعر دده وروستنی مصرع تضمين کړې وايي:

د حنان سينه نوخطو تور سکاره کړه

که "سينه وه د حميد دکان د مشکو

(9) اعنات يا "لزوم ما لایلزم"

دادی چي شاعر يو غير لازم شی پر ځان لازم وگڼي يعني که دهغه التزامه صرف نظر وشي هيڅ عيب نه وي مثلاً عبدالعظيم شاعر دلاندي بيتونو په آخر کي "زلزله، غلغله، ولوله، سلسله" يا نور راوړي چي دوه لامله ئې لازم کړي مگر که ئې پر ځای "فيصله، مرحله، ناله" يا نور راوړي وای څه عيب نه و بيتونه ئې دادی:

نن مي گډه په صورت بيا زلزله ده

راپسې د مفسدانو غلغلله ده

ما وې نن خو به مي پرېردی پر قراره

پرون ټوله ورځ مي کړې ولوله ده

دا ډر نه دي چي په مخ ځما ځلېږي

دا ځما د سپينو اوبو سلسله ده

(10) حذف:

بل صنعت حذف دی چي شاعر له خپله کلامه یو یادوه حرفه وغورځوي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

هومري اور پکښي بليږي ايرې نه شوې

بلا سخت يې د عاشق ننه لرم—ونه

ننه په اصل کي "دنه" دی ، دال حذف شویدی.

(11)رقطا:

رقطا داسي صنعت دی چي په نظم کي یو حرف منقوط يعني نقطه دار او بل غير منقوط وي. مثلاً خوشحال خان

وايي:

زه زایر یم ځان ستا تر تل ———

تر تا ځگر شم ځان ډېر ښه ئې ——— بل

یو په مثل ته ښایسته یې د جونو خانه

تابه ستایم تا به ستایم یو په ——— ش

ته جانا تل تازه تر تر نست ——— رنه

زه زهیر خسته جلیا یم ——— بلبل

(په پورته بیتو کي په پخوانۍ املاء (خ) په دوو ټکو هم لیکله کېدله)

(12)خيفا:

دا صنعت داسی دی چي یوه کلمه یا یوڅو توري منقوط او بله کلمه یا دتورو په شمار غير منقوط وي خوشحال خان

وايي:

نن ما خپل گڼي له ط——نزه

ما خو نه زده هونبره ف——ن

بختور مي يې نوم کښېښ

لا که نه شي دروغج——ن

ځني تا وکا چين يې گورم

شي بنده درته ختــــن

(په پورته لومړۍ بيت کي دوره توري منقوط او دوه غير منقوط دی په دوهم بيت کي درې توري منقوط او درې غير منقوط، په دريم بيت کي څلور توري منقوط او څلور غير منقوط دي)

(13)رد المطلع:

دادی چي د لومړۍ بيت يوه مصرع د غزل په آخر کي تکرار کړي عبدالقادر خان وايي:

خو همدا عبدالقادر ته بيا بيا وايه

"يوه زړه لره يوه مينه کافي ده"

(14)رد العجز علی الصدر:

صدر د شعر او عجز ئې پای دی، دا صنعت داسي دی چي د شعر صدر په آخر کي تکرار کړي، رحمان بابا وايي:

سر زما، سامان زما، جار شه تر جانان زما

جارشه تر جانان زما، سر زما، سامان زما

دا صنعت ډېر قسمونه لري کله داسي کيږي چي د لومړۍ بيت عجز ئې د دوهم بيت په صدر کي راوړه شي او د غزلي تر پایه پوري همداسي وي دا قسم ډېر لږ دي، خوشحال خان وايي:
همدا شان د غزلي تر پایه پوري...

(15)الملمع:

الملمع هغه دی چي يوه مصرع پښتو او بله عربي وي، شمس الدين وايي:

که داخل مي په روضه کښي د رضوان کا

لعمري لا يطيب العيش لـــــــولاك
خوبرويان که د جهان شي راته جمــــع
فوالله لست انظير عنك ســـــــواك

(16) ذوالقافيتين:

ذوالقافيتين دا دی چي په نظم کي دوې قافيې ځنگ پر ځنگ راوړه شي، مثلاً عبدالقادر خان وايي:

که ورڅه نه دی چي مريي ستا نومم
بس دی وماته چيري له تا درومم
ته به زما غوندي مريونه ډېر مومې
کله به تا غوندي څښتن زه بيا مومم

(17) ذوالقافيتين مع الحاجب:

چي رديف د دوو قافيو په مينځ کي راوړه شي، مثلاً عبدالقادر وايي:

مين را ياد شو دتا له رنـــــــگه
که يو درنگ کښيني زما له ځنکه
که آشنا نه يې د آشنا مثال لري
جار شم قربان شم تر تا ملنگه

(18) ذولسانين:

چي نظم په دوو يا ډېرو ژبو راوړه شي، لکه خوشحال خان وايي:

افغان بچه شوخي، هرگز په عاشق بانـــــــدي
لطفي نکني رحمی، دا هم کله څوک کانـــــــدي

يك لحظه بيا بنشين ما خوښ په ښه خدا كړه
قربان سرت گردهم چي نورو وته خانــــــــــــــدي

(19) غير منقوت:

دا داسي صنعت دی چي په شعر کي بې ټکو الفاظ استعمال شي، لکه د شمس الدين دا بيتونه:

خوشحال خان وايي:

د دلدار هوا دار له درد او دوکه دما دم د آه سرد سره راوا کا
درومه درومه گيله مه کوه له درده کله کله درد هم مراد اداء کا

(20) منقوت:

منقوت هغه دی چي په شعر کي ټول نقطه دار توري راوپه شي، لکه خوشحال چي وايي:

ښې ښې شپې شي ځيني پيښي
غېر په غېر شي شفت ځبيښي
ځيني ځيني ښيښي تشپري
نن بشي بخښني ، ښي – ښي

(21) مقطوع:

مقطوع دادی چي د شعر ټول توري سره بيل ئې مثلاً خوشحال وايي:

دل آزاري ! م دی خ ل رب ډار دی
زړون م آزاروه روی ددا دار دی

ت چ پ ژاړې زار زار ژړا دي اروم
دادي واړه درد او دوک زړه دي آزار دی
چ اول دي د زړه داغ وت آرزو وه) 5
اوس ور دروم زړه دي ښ ش چ داغ دار دی

(22) موصل:

موصل دادی چي د شعر ټول حروف سره ونښلي، او دا درې قسمه دی: لومړی دادی چي د شعر توري سره ونښلي لکه خوشحال خان چي وايي:

پورته دوه بيته منقوټ هم دي، د موصل دوهم قسم دادی چي دوه توري سره نښلي، لکه د خوشحال دا بيتونه:

مخ په مخ شه ماته خنده چي خاطر مي
هوسي شي په خوښۍ شي هم بې غم
گل، مل چي مخ په مه شي په خوښۍ شي
طوطا کله گويا يي کا بې موسم

د مرصل دريم قسم درې حرفي دی _ لکه دا بيتونه:

خيني خپل جیش، لښکر، حشم کسي
خيني خپل لعل، گوهر، نعم کسي
خيني خپل علم، هنر، قلم کسي
خيني خټک، هغه، صنم، کسي

(23) لغز:

لغز په پښتو کیسی یا دورۍ بولي چي په پارسي ورته چيستان وايي دا هغسي دی چي یو پوښتنه وکي د یو شی نښاني وويي او له مخاطبه د هغه شی د نومو پوښتنه وکړي. د کیسی مثالونه په پښتو کي ډیر دي.

(24) معما:

معما داده چي د معشوق یا بل شي نوم په بیت کي پټ او په رمز کي راوړي، نو که د تصحیف دلاري وي که د قلب او یا حساب او یا تشبیه او نورو لارو، مگر په دې شرط چي له ښي طبع څخه بېخي ليري نه وي، اوږده اوږده ناوړه الفاظ پکښي نه وي لکه یونس چي د محمد (ص) په نامه معما لیکلي ده:

خم چي یونس واپراوه څڅوپکي ځیني پریوت

هونښ له مدهونښ وړک کا ، اسم لوی وه د هغه

لمن لیکونه

1. مختارالصاح

2. عبدالله بن المعتز د عباسیه د خلفاء څخه دی چي د مقتدر خلیفه د مریانو دلاسه مړ شو (په 296 کي) "دکابل مجله _ لومړی گڼه څلرم کال"

3. مخصوصاً دلته هغه صنعتونه ټاکلي شوي دي چي مائې په پښتو کي مثال پیدا کړیدی، ممکن دی چي ډېر نور به داسي هم په پښتو کي وي چي ما نه وي لیدلي. "مؤلف"

4. مدارج البلاغه 205 مخ

5. په پخوانۍ املاء کي غیر ملفوظي (هـ) لکه (په، ده، زه او نور) نه لیکله کېده.

د بیان علم

بیان په لغت کې کشف او ایضاح ته وایي (1) خو په اصطلاح کې هغه علم دی چې د یوې معنا دلالت پر مختلفو لارو رانښيي (2) یسوعي بیا وایي: بیان په اصطلاح کې هغه فصیح منطق ته وایي چې له ما فی الضمیر څخه تعبیر په وشي) 3.

د بیان د علم لومړی کتاب:

په دې علم کې لومړی کتاب (مجازالقران) دی چې ابی عبیده د خلیل شاگرد لیکلی دی.

اصول:

دا علم درې اصله لري یعنې په درو شیانو کې بحث کوي) 4:

1. تشبیه

2. مجاز

3. کنایه

تشبیه:

تشبیه د دوو شیانو معنوي اشتراك ته وایي، نو که دا اشتراك حقيقي وي او که خیالي او مقصد له معنو ي څخه هغه صفت دی چې د باندنيو موجوداتو څخه نه وي لکه: پوهنه، زړه ورتوبي، ځکه چې د دوو تنو اشتراك په کور او کالو کې تشبیه نه باله کېږي) 5.

د تشبیه رکنونه:

تشبیه څلور رکنونه لري:

لومړی رکن : ئې د تشبیه دوې خواوي دي چي يوه خوا ئې مشبه او بله خوا ئې مشبه به بولی او په عربي طرفین ورته وايي.

دوهم رکن : د تشبیه توري دي.

دریم رکن : د تشبیه وجهه ده.

څلورم رکن : د تشبیه غرض دی.

د يوه شي تشبیه چي له بله شي سره کيږي لومړی شی مشبه او دوهم مشبه به او ددوي منخ کي معنوي اشتراك وجهه شبه يا د تشبیه وجهه ده، او په کوم توري چي دا تشبیه راغلي وي هغه د تشبیه توري بولي او کوم مقصد چي پر بناء وي هغه ته د تشبیه غرض وايي.

لومړی رکن:

د تشبیه دوې خواوي : يعني مشبه او مشبه به مثال " پوهنه د رڼا په څېر ده" پوهنه مشبه ، رڼا مشبه به شوه. نو تشبیه د خپلو دوو خواو په اعتبار پر څلور ډوله ده:

(1) د مفرد تشبیه له مفرد سره:

(2) د مرکب تشبه له مرکب سره:

لکه د مخ تشبه له گل سره يا د زړه ور تشبیه له زمري سره:

لکه عبدالعظيم چي وايي:

سره لبان دي په خدا کي هسي زيب کا

لکه گل چي په گلزار کي و غورږيږي

سره لبان او د خدا ترکيبي حال مشبه او د گل د غورږدلو ترکيبي حال مشبه به دی.

(3) د مفرد تشبيه له مرکب سره:

لکه په دې لنډۍ کې:

پر گودر سور سالو ښکاره سو

ما وې دې نورو اوبو اور واخيست مينه

سالو مفرد او مشبه دى او دا اور او د اوبو د سوروالي ترکيبي حال مشبه به دى.

(4) د مرکب تشبيه له مفرد سره:

عبدالقادر وايي:

لکه څوک چې په ويشتل د گلو خوښ شي

هسي خوښ شي مشتاقان د يار له سوکه

گ د گلو وپشل ترکيبي صورت مشبه او سوک مفرد مشبه به دى.

ددو خواوو د مادې په اعتبار:

د مادې اعتبار هم پر څلور ډوله دى:

اول : د محسوس تشبيه له محسوس سره:

شمس الدين وايي:

زړه مي بې ديار له مخه مدار نه کا

عندليب غوندي بې گلو قرار نه کا

زړه او عندليب دواړه محسوس دي.

دوهم : د معقول تشبيه د معقول سره:

لکه د ناپوهۍ تشبیه له مرگ سره او د علم تشبیه له ژوند سره:

دریم : د معقول تشبیه له محسوس سره:

شمس الدین وایي:

د ریا طوق شو را په غ_____اره

لکه خپور شي په جگره دستار د چا

څلورم : د محسوس تشبیه له معقول سره:

لکه دا بیت:

یا پر جستجوی زما هسي خدا کا

لکه خاندی پر تدبیر باندي تقدیر

مفروقه او ملفوفه تشبیه:

په پورته تشبیه گانو کی دوه رازه تشبیه راځي:

چي یوې ته ملفوفه او بلي ته مفروقه تشبیه وایي : ملفوفه تشبیه هغه ده چي د یوه بیت په یوه مصرع کی څو مشبه

او بله مصرع کی څو مشبه به راوړه شي لکه حنان چي وایي:

دا څه زلفي څه رخسار او څه ذقن دی

څه سنبل او څه گلاب څه نسترن دی

مفروقه تشبیه هغه ده چي په یوه بیت یا یوه مصرعه کی څو مشبه او څو مشبه به سره راوړه شي مثلاً بیا حنان وایي

:

خوله غونچه، سترگی نرگس، زلفی سنبل دي

خط ریحان دی، څه گلزار په لاس را کنبهوت

دوهم رکن : د تشبیه توري:

د تشبیه توري درې ډوله دي : حروف ، اسماء، افعال:

(1)حروف:

په پښتو کي دا حروف د تشبیه دي : لکه ، غوندي، دود، ورته...

د لکه د توري مثال:

عبدالقادري وايي:

گوندي بخت مي د دلبر د زلفو ږمونځ کا

که فلک ټوکري ټوکري لکه شمشاد کرم

د غوندي توري:

خوشحال خان وايي:

که زما په مرگ دي زړه دي تبغ راواخله

د قصاب غوندي مي بند پر بند جلا کړه

د دود توري:

لکه پيرمحمد کاکړ چي وايي:

ما له ياره سپينه خوله په خدا غوښته

ده له کسته د غونچگي په دود ونغښته

ورته توري:

دا توري په ادبياتو کي زما په سترگه نه شو، مگر په محاوره کي ډېر مستعمل دی : ستا کتاب زما کتاب ته ورته دی. يا نور...

(2)اسماء:

په پښتو کي دا اسمونه د تشبیه دپاره شته : شان، خبر، سيال.

د شان مثال:

عبدالعظيم وايي:

د ستۍ په شان به سوځم ســـــــــــــــر تر پايه

چي تازه مي کړ خپل ځان وته نېران بيا

د څېر مثال:

رحمان بابا وايي:

وراندې هم ټوله ستا په څېر سپري وه

ته هم پاڅه د هغو په څېر همت کړه

د سيال مثال:

عبدالقادر وايي:

نمر له تانه منـــــــــــــــــــــــور شو دا له نمره

څوک به مياشت کا ستا له مخه سره سياله

(3) افعال:

په پښتو کي دا افعال د تشبيه دپاره راځي : ته وا ، ته به وايي، وائي ته چي وائي، تابه ويل:

د ته وا مثال:

مخلص وايي:

رامو نه وړو د پردو له کوره گټه

يو د بل له جېبې کارو ته وا غله يو

د ته به وايي مثال:

خوشحال خان وايي:

ته به وايي د گلاب په گل شبنـــــــــــــــــــــــم دی

چي بارڅو دی د نماشتې په وخت خولې شي

د وائي مثال:

عبدالقادر وايي:

ژړ او سره نمری اغوستي گلرخانو
وايي سپروني ونيول گلونه

تا به ويل مثال:

پر دې ښاغلي سپی داسي گران و تا به ويل زوی ئې دی.

د ته چي وايي مثال:

مدبر صاحب داسي پر چوکۍ ناست دی ته چي وايي د پرنګي سر ئې په توره وهلی دی.

د تشبيه اقسام د تشبيه د اداتو په اعتبار:

که په تشبيه کي د تشبيه ادات نه وي راغلي موکده ئې بولي، او که راغلي وي مرسله يا مطلقه نگې بولي هغه چي د تشبيه توري نه وي پکښي راغلي لکه رحمان بابا چي وايي:

شام سحر مي دغه ستا زلفي رخسار

نور مي مه پوښته له شام او له سحره

مطلقه خو دمخه تېره شه.

(3) رکن د تشبيه وجهه:

د تشبيه وجه د مشبه او مشبه به تر منځ يو مشترکه معنی ده، چي په مشبه به کي به د اصليت او مشبه کي د فرعيت په توگه وي او دابه هم د ويونکي په نظر کي وي (6) د ويونکي نظر ځکه ضروری دي چي مثلاً که يو سړی

د يو پهلوان سره تشبه كړه شي كه څه هم دا سرې په ډيرو شيانو كي لکه خوله، پزه، لاسونه، جسميت، او نورو كي پهلوان سره شباغت لري مگر د ويونكي نظر او مقصد غښتوالواو قوت دی، دا د تشبيه وجه به يا د حقيقت له رويه وي لکه چي ووايو : احمد لکه زمري دی ! يعني په زړه ورتوب كي او يا به د تخيل له رويه وي لکه حسن او ښکليتوب (7) چي ووايو : مخ لکه سپورمی دی.

د تشبيه د وجهه په اعتبار د تشبيه اقسام:

د تشبيه د وجهي په اعتبار تشبيه پر لاندي قسمو وېشلې شویده : تمثيليه او غير تمثيليه ، جمله او مفصله، قريبه او بعيده.

تمثيليه تشبيه:

هغه ده چي د تشبيه وجهه ئې له متعددو شيانو څخه راوتلې وي لکه حميد چي وايي:

دا زما له غمه شين زړه پکښي خيال د يار د شونډو

هسي رنگ زيب و زينت کا لکه می په شنه پياله کښي

دلته د تشبيه وجهه له څو شيانو څخه راوتلې ده د زړه او پيالې له شينوالي، د شونډو او می د سوروالي څخه او دا چي شونډې او می دواړه د څکلو شيان دي او هم زړه د خيال او پياله د ميو ظرفونه دي ددې ټولو څخه د تشبيه وجهه راوتلې ده.

غير تمثيليه تشبيه:

هغه ده چي د تشبيه وجهه له مفرد شي څخه راوتلې وي لکه شمس الدين چي وايي:

د گلرخو په هوس شپې رونومه

آموخته لکه شبنم په دا شبخون يم

مجمله تشبيه:

هغه ده چي تشبيه وجهه پکښي نه وي ذکر شوې مثلاً رحمان بابا وايي

دا هلال دی چي لیده شي په شفق کي
که په لاس د گل اندامي سپين وښی دی

مفصله تشبیه:

هغه ده چي د تشبیه وجهه ذکر شوي وي مثلاً حنان وايي:

تبسم ئې له دشنامه سره خوند کا

قدر ډېر لري ترخه چي شي شراب

تريخوالی د تشبیه وجه ده.

قريبه تشبیه:

هغه ده چي بېله فکړه ويونکی يا آروډونکی ته د تشبیه وجهه څرگنده شي عبدالقادر وايي:

که مو عمر د چمن تر گـلو کم دی

د لاله غوندي سور مخ د زړه په داغ يو

بعیده تشبیه:

هغه ده چي د تشبیه وجهه تر ډېر وخت وروسته څرگنده شي لکه محمد هوتک چي وايي:

د بيلتون په تاريخوکي مي زړه شين شو

رڼا لمر د جام د ميو په ظلام را) 8)

لمر د شرابو سره تشبیه شويدي، په لومړی وار د تشبیه وجهه سرې دستي نه شي موندلای څو ورته ډېر دقيق نه شي وروسته څرگندېږي چي شايد د تشبیه وجهه به حرارت وي ... دا تشبیه په پارسي کي ډېره ده.

(4) رکن د تشبیه غرض:

د تشبیه غرض د مشبه تعریف دی یعنی د مشبه د حال بیان او وصف غرض دی لکه ښکلیتوب ، ښه والی، بدوالی او نور ځکه د تشبیه غرض اکثراً مشبه ته راجع کیږي، دا غرض پر څو ډوله دی :

لومړی دا چې د مشبه بدوالی غرض وي لکه چې حمید متملق او مداح او غوره مال شاعر ته وايي:

لکه سپی چې په مردار شاوخوا کیږي

هسي ته کس وناکس په اسره ستایي

دویم دا چې د تشبیه غرض د مشبه د حال ایضاح او بیانول وي لکه علي خان چې وايي: 9)

زه درپسي درسته شپه پټ ژاړم لکه پرڅه

ته سبا خندان لکه گل وازگرېوان د چایي؟

په دې بیت کي د تشبیه غرض د مین پټه ژړا او د معشوق خندا ده چې دواړه د مشبه حال باله کیږي.

دریم دا چې د تشبیه غرض د مشبه د حال د مقدار څرگندول وي لکه حمید چې وايي:

که ئې سپک کا عاشقي لکه بڼه

هغه کس تر کوه قاف دروند وگڼه

یا نور داسي مثالونه چې غرض پکښي ښکلیتوب زینت یا نور وي، مگر کله کله د تشبیه غرض مشبه به ته هم رجوع کوي دا هغه وخت چې د تشبیه د وجهي له رویه چې هره خواناقصه وي هغه مشبه به شي او غرض ځیني اکملیت او بشپړتوب وي، دې ته مقلوبه تشبیه هم وایي ځکه چې مشبه به د مشبه پر ځای راوړه شوی دی لکه رحمان بابا چې وایي:

دا هلال دی چې لیده شي په شفق کي

که په لاس د گل اندامي سپین وښی دی

په دې بیت کي هلال مشبه او وښی مشبه به دی، مگر په مشبه به کي د تشبیه وجهه ناقصه ده ځکه چې هلال خو تر وښي په ښکلیتوب کي اکمل دی خو د تشبیه غرض وښي ته راجع دی.

د تشبیه نور عمومي اقسام:

په عموم طور تشبیه نور قسمونه هم لري چي مشهوره ئې اوه دی:

1. مطلقه تشبیه:

چي شرط او قيد ونه لري لکه د خوشحال دا بيت:

د امید غوټی می واره شگفته شي
چي د دوویم پر ما لکه صبايي

2. مشروطه یا مقیده تشبیه:

چي یو شرط یا قيد پکښي وي لکه پیرمحمد کاکړ چي وايي:

مخ که دي گلشن دی یا خراغ دی یا سورگل
زه باندي بورا يم یا پتنگ يم ————— ابلبل

"که" په پښتو کښي د شرط توری دی .

3. تشبیه تفصیل:

چي یو شی د بل شي سره تشبیه کړي بیا بیرته ووايي چي داسي نه ده او د مشبه به افضلیت ثابت کړي مثلاً
خوشحال وايي:

چي و مخ وته دي گورم لکه لمر هسي خلیبري
قربان دي تر جمال شم په معنی تر لمره غټ یې

4. تسویاً تشبیه:

چي د یو شي صفت د مطلوب له صفته سره مساوي وباله شي لکه گل محمد هلمندی چي وايي :

لکه ځني چي دي ستا پر مخ پریشاني

هسي شان مي د خاطره پریشاني ده) 10)

5. اضمار تشبیه:

د اضمار تشبیه داده چي تشبیه مضمرة وي لکه پيرمحمد کاکړ چي وايي:

محبوبا پر پالنگ واوښته په خوب کي

که هوسی وه د بهار پر گلـو رغښته

6. کنایه تشبیه:

کنایه تشبیه هغه ده چي د تشبیه توری وغورځول شي او یوازي مشبه به راوړه شي لکه عبدالعظیم چي وايي:

سپيني مرغلي د گلاب په گلـل بهيري

روغ زړه مي غوڅيري چي اوريري له نرگسه

7. معکوسه تشبیه:

د عکس تشبیه داده چي دوه شیه یو له بل سره تشبیه کړی شي رحمان بابا وايي:

پخواني هم ټوله ستا په څېر سړي وه

ته هم پاڅه د هغو په څېر همت کړه

دوهم اصل مجاز:

مجاز لغتاً د لاري او تېرېدو معنی ورکوي او اصطلاحاً د لفظ هغه معنی ده چي حقیقتاً دده دپاره نه وي وضع شوي

يعني مجاز د حقیقت عکس دی نو حقیقت باید وپېژنو:

حقیقت:

حقیقت د لفظ هغه معنی ده چي دده دپاره وضع شوي وي لکه د زمري لفظ چي د یوه څېرونکي حیوان دپاره ټاکل

شویدی.

د حقيقت اقسام:

حقيقت پر څلور ډوله دی: عقلي، لغوي، شرعي، اصطلاحي يا عرفي.

عقلي حقيقت: هغه دی چې د يوه لفظ نسبت داسې شې ته وشي چې ويونکي په عقل منلی وي لکه څوک چې ووايي "خونه بناء جوړوي" "ور ترکان تراشي"

لغوي حقيقت هغه دی چې يو لفظ په لغت کې د يو شي دپاره وضع شوی وي لکه د "اور لرونې" کلمه چې د آتش کاو دپاره راغلې ده.

شرعي حقيقت:

هغه دی چې په شرع کې ديني او شرعي امورو ته يو لفظ وټاکل شي لکه د "نمونځ" لغت چې په لغوي حقيقت کې د "نمانځني" څخه چې د احترام او ستايش په معنی دی اخیستل شوی دی مگر په شرعي حقيقت کې د څو مخصوصو اقوالو او افعالو دپاره راوړل کېږي.

عرفي حقيقت:

هغه دی چې په عام عرف کې کوم لفظ د يو شي دپاره ټاکل شوی وي لکه د "مېړه" لغت چې له لغوي حقيقت له رويه هر نارینه ته ويل کېږي مگر په عرف کې د بڼځي د سپري يعني شوهر په معنا هم راځي.

علاقه:

د حقيقي او مجازي معنی په منځ کې بايد ضرور يو علاقه او قرينه وي که علاقه په منځ کې نه وي د هغه لفظ استعمال په مجازي معنا غلط دی مثلاً که څوک کتاب ته اشاره وکړي او ووايي: "دا آس دی" دلته مجاز بالکل غلط دی، ځکه چې د آس او کتاب په منځ کې هيڅ علاقه نسته او که يوه زړه ور او جنگي سپري ته اشاره وکړي او ووايي "دا زمري دی" دلته مجاز درست دی ځکه چې د دوی په منځ کې زړورتوب او شجاعت علاقه ده. نو که پدې علاقه کې تشبیه وه مستعار مجاز ورته وايي او که نه وه مرسل مجاز ئې بولي.

د مجاز اقسام:

مجاز پر دوه قسمه وويشل شو:

1. مستعار مجاز

2. مرسل مجاز

لومړی مستعار مجاز:

مستعار مجاز پر څو استعارو مشتمل دی. او استعاره په لغت کښي عاړيه غوښتل دي او په اصطلاح کي يو لفظ د هغه شي دپاره استعمالول دي چي په حقيقت کي د هغه دپاره نه وي وضع شوی مگر ددوي په منځ کي به د تشبيه يوه علاقه وي.

د استعاري ارکان:

استعاره درې رکنونه لري: يو مستعار منه (يعني مشابه به) بل مستعار له (يعني مشابه) چي دوي دواړو ته په عربي طرفان وايي او دريم رکن مستعار باله کيږي چي هغه د تشبيه وجه ده او په عربي جامع هم ورته وايي.

د استعاري ډولونه:

استعاره د طرفينو په اعتبار دوه ډوله لري:

☒ يوه ممکنه

☒ بله ممتنعه

(1) ممکنه:

ممکنه هغه ده چي د تشبيه دواړي خواوي يعني مستعار منه او مستعار له يوه شي سره يوځای کېدلای شي لکه د علم تشبيه له ژوند سره او د ناپوهۍ تشبيه له مړيني سره ځکه چي علم او ژوند په يوه سرې کښي سره يوځای کېدلای شي هم به سرې ژوند وي هم به عالم وي همدارنگه ناپوهي او مرگ دا استعاره وقافيه هم بولي.

(2)ممتنع:

ممتنع هغه ده چي ددواړو خواوو يوځای کېدل امکان ونه لري او منع وي دا استعاره عناديه هم بولي لکه د ښه مړی تشبیه له ژوندي سره مثلاً وويل شي: "پښتون سيد جمال الدين ژوندي دی" او دا څرگنده ده چي ژوند او مگرگ په يوه وخت او يوه سړي که نه سره يوځای کېږي او د عناديې د اقسامو څخه دا هم دی چي پر ضد د شي راوړه شي (11) لکه يو بې زړه سړی ته چي د استهزاء په توگه وويل شي: "زمری دی" يا يو جاهل ته وويل شي: "د علم درياب دی" دا قسم تهکمیيه او تملیحیه هم بولي.

همدارنگه استعاره د طرفينو په اعتبار تحقیقيه او تخلیه ته هم وپشله کېږي تحقیقيه هغه ده چي مستعار له حقيقي وي نو که محسوس وي لکه اړخگی د کوچنی غونډی دپاره او که عقلي وي لکه د نور استعاره د عقل دپاره، او تخلیه هغه ده چي مشبه يوازي ذکر شي، خو د مشبه به ځيني لوازم ورسره وي لکه حنان چي وايي:

پر عصا نرگس تکیه کړې ده ولي؟

شوه ورپېښه ستا د سترگو بيماري

نرگس مستعار له او بيمار مستعار ر منه دی، لکه لگول د مشبه به يعني مستعار منه له لوازمو څخه دی.

استعاره د جامع په اعتبار:

د جامع يعني د تشبیه د وجه په اعتبار هم پر دوه ډوله ده: يوه مبتذله استعاره، بله بعیده استعاره.

مبتذله استعاره چي عامیه ئې هم بولي هغه ده چي جامع پکښي څرگند وي. او بعیده استعاره چي غریبه او خاصه ئې هم بولي هغه ده چي جامع پکښي ذکر شوی نه وي لکه چي وايو: "احمد په لوی لاس ځان بېکاره کوي" دلته په لوی لاس د قصداً په عوض استعاره شوی ده خو د تشبیه وجه ئې څرگنده نه ده. يا لکه کاظم خان شیدا چي وايي:

د آفتاب په کمند نه خېژم آسمان ته

نه ردم بار لکه شبنم پر دوش د گلو

کمند ذکر شوی مراد ځيني شغلي دي او جامع پکښي نری والی او اوږدوالی دی چي ذکر يې نه دی راغلی.

استعاره د طرفینو او جامع په اعتبار:

یعني استعاره د مستعار منه او مستعار له او جامع درو سرو سره په اعتبار پر ډوله ډوله ده: یوه مصرحه بله مکنيه مصرحه هغه ده چې مستعار منه یعنی مشبه به ذکر شي او مستعار له یعنی مشبه حذف وي لکه خوشحال خان چي وايي:

چي د غوړو در ئې نه وينم په سترگو

دُر گوهر مي په هر هر بانه سفته شي

په دوهمه مصرع کي در گوهر مستعار منه راوړه سوئ مراد ځني اوبڼکي دي چي مستعار باله کيږي.

دوهمه مکنيه هغه ده چې مستعار له ذکر شي او مستعار منه حذف وي خو د مستعار منه له لوازمو څخه يو شي ذکر شي، حميد وايي:

زړه مي له غيرته په کــــوگل دننه دود شي

ږمونځ چي دی بې فهمه وهي گوتي په کاکل

ږمونځ ذکر شوې مراد "مشاطه" ده او گوتي وهل د مستعار منه له لوازمو څخه بلل کيږي دا ځکه مکنيه بولي چي مشبه به پکښي پټ دی مکن هم پتوالي ته واي.

د مصرحې ډولونه:

مصرحه استعاره عموماً اوه ډوله لري: عناديه، وفاقيه، اصليه، تبعيه، مطلقه، مجرده، ترشيحيه، عناديه او وفاقيه خو دمخه درته وښودلي شوې، اصليه او تبعيه به هم وروسته په بل قسم کي درته راوړه شي، ترشيحيه، مجرده، مطلقه به دلته بيان کړو:

مطلقه استعاره:

مطلقه استعاره هغه ده چي خاص په يوه خوا (مستعار له يا مستعار منه) پوري اړه ونه لري بلکي دواړو خواوته شامله وي يعني داسي استعاره راوړه شي چي هم د مستعار له اوهم مستعار منه مناسبت پکښي وي لکه خوشحال خان چي وايي:

د زمريو مړنتوب په لښکـر نه وي

مټ ئې هرکله يوازي پر خپل ځان شي

زمری مشبه به مراد ځیني زړه ور سپري دی، " پر ځان مټ " هم د زمري او هم د زړه ور سپري سره مناسبت دی همدارنگه مړنتوب.

☒مجرده استعاره:

مجرده استعاره هغه ده چې يوازي د مشبه به مناسبت راوپه شي لکه د خوشحال خان دا بيت:

مست هاتيان خوني زمريو توري وکښي

چي د سرو تر ويري تېر شي کار آسان دی

مست هاتيان او خوني زمري مشبه به مراد ځیني جنگيالي زلميان دي چې مشبه به باله کيږي او توري کښل د زلميانو سره مناسبت دی.

☒ترشيحيه استعاره:

ترشيحيه هغه ده چې د مشبه به مناسبت تر قرينې وروسته راوپه شي لکه رحمان بابا چې وايي:

نيمه شپه ئې يار تر سره پوري کښيني

لکه شمعې چې څوک بله پر مزار کا

مزار مشبه به مراد ځیني بيده عاشق دی، د مشبه به شمع ده او قرينه ئې سرته کښېناستل دي.

استعاره د لفظ په اعتبار:

د لفظ په اعتبار استعاره پر دوه ډوله ده اصلیه او تبعیه:

1. اصلیه هغه ده چې د مستعار لفظ پکښي جامد وي لکه قلندر چې وايي:

نه دي چا ليدلي صبح وشام په يوه ځـاى کي

ماته لمر ښکاره شو ستا د زلفو په تورتم کي (12)

ذکر لمر مراد مخ دی، او لمر جامد هم دی.

(2) تبعیه:

تبعیه هغه ده چي د مستعار لفظ مشتق وي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

له غیرته مي زرگي ټوکر ټوکر شي

چي ئې گوتي په وپښتو وهي شانه

گوتي وهل مشبه به مراد ځيني ږمونځول دي او گوتي وهل مشتق دی.

دوهم مرسل مجاز:

مرسل مجاز هغه دی چي د تشبیه علاقه ونه لري بلکې له ځانه مخصوصي نوري علاقې ولري.

د مرسل مجاز علاقې څو دي ؟

د مرسل مجاز په علاقو کي اختلاف دی څوک وايي اتلس دي څوک وايي 27 دي (12) څوک وايي 36 دي (13) خو په پښتو کي دا 25 پيدا شوي چي هغه دادی : سببیت، مسببیت، کلیت، جزئیت، لازمیت، ملزومیت، اطلاق، تقلید، عمومیت، خصوصیت، ظرفیت، مظروفیت، بدلیت، مبدلیت، آلیت، مجاورت، مصدریه، مظهریه، علیه، معلولیت، متعلقیه، دالیه، مدلولیت، سلیقیت، لاحقیت.

(1) سببیت:

د سببیت علاقه داده چي ذکر سبب شي مراد ځيني مسبب وي لکه خوشحال خان په دې بیت کي:

چي دا اوبښکي مي غنازي د فراق دي

زه ئې ځکه په گـرېوان کښي تويوم

په گگرېوان کي د اوبښکو تويول راوړه شوی دی مراد ځني پتوالي دی او گريوان سبب د پتوالي دی.

(2) مسببیت:

د مسببیت علاقه داده چي ذکر مسبب شي مراد ځيني سبب وی لکه د خوشحال خان په دې رباعي کي:

چـــــــي آئينې ته ښکاره دیدار کړي

آئینه درسته سره گـــــــلزار کړی

چي شونډي کنډېږدي د جام په مورگو

اوبه په جام کښي رب انار کـــــــري

ذکر مسبب چي رب انار دی مراد ځيني سبب چي د شونډو د سوروالی انعکاس دی.

(3) کلیت:

کلیت هغه دی چي ذکر کُل شي مراد ځيني جز وي لکه د خوشحال خان دا بیت:

گوتي ومنډه په غوږو تـــــــري تېرېږه

ذاکر زر ذکر ونه کا زړه ئې په دام کښي

گوتي ذکر دي مراد ځيني يوه گوته ده

(4) جزئیت:

جزئیت دادی چي ذکر جز شي مراد ځيني گل وي رحمان بابا وايي:

وړاندي سراي لره توبښه تره رحمانه

څو سفر دي کړی نه دی له دې سرايه

ذکر سراي مراد ځيني دنيا يا عقبی ده.

(5) لازمیت:

لازمیت دادی چي ذکر لازم شي مراد ځيني ملزوم وي لکه د لمر ختو پروخت چي وويل شي: "رڼا راپورته شوه"
يعني لمر راپورته شو، ذکر رڼا مراد ځيني لمر دی.

(6) ملزومیت:

ملزومیت دادی چي ذکر ملزوم شي مراد ځيني لازم وي لکه د ځانښت په وخت کي چي څوک وايي: "لمر سراي ته را ولوبد" يعني د لمر رڼا سراي ته را ولوبده، ذکر لمر مراد ځيني رڼا ده.

(7) اطلاق:

اطلاق دادی چي ذکر مطلق شي، مراد ځيني مقيد وي لکه خوشحال چي وايي:
د سبا باده! گــــــذر په چمن بيا کره
په چمن کښي رنگا رنگ گلونه بيا کره
د سبا باد مطلق ذکر شوي مراد ځيني د پسرلي د سبا باد دی.

(8) مقيد:

مقيد هغه دی چي ذکر مقيد شي مراد ځيني مطلق وي لکه حميد چي وايي:
که آسمان د مهجورانو په ځان ژاړي
چي دا آه د چا په ځان وي نه دي گرم
دلته ذکر ژړا چي د انسان په اوبښکو پوري مقيده ده مراد ځيني مطلقي اوبه دي.

(9) عمومیت:

عمومیت دادی چي ذکر عام شي مراد ځيني خاص وي لکه خوشحال خان چي وايي:
د عشق غم لــــه خلق پټ لره خوشحاله
څه ئي پټ کړم چي جهان ځيني خبر دی
ذکر جهان مراد ځيني مخصوص او شاوخوا خلق دی.

(10) خصوصیت:

خصوصیت هغه دی چې ذکر خاص شي مراد ځيني عام وي لکه يو باغوان چي وايي: "زما د باغ تـاـك نوـی دى" ذکر يو تاك مراد ځيني ټول تاكان دي.

(11) ظرفیت: ظرفیت هغه دی چې ذکر ظرف شي مراد ځيني مظروف وي مثلاً وايو: "ناوه بهیږي يا واله بهیږي" ذکر ناه او واله ده مراد ځيني اوبه دي.

(12) مظروفیت:

د مظروفیت علاقه داده چې ذکر مظروف شي مراد ځيني ظرف وي لکه دا چې چپراسي ته د اوبو ډك گيلاس وركو او ورته ووايو: "دا اوبه چپه كه" ذکر اوبه مراد ځيني گيلاس وي.

(13) بدليت:

بدليت هغه دی چې ذکر بدل شي مراد ځيني مبدل وي لکه: پوروري چي خپل پور اداء كي نو وايي: "ما پور له ځانه وړاوه" دلته اړول د اداء كول بدل راغلی دی.

(14) مبدليت:

مبدليت هغه دی چې ذکر مبدل شي مراد ځيني بدل شي لکه يو څوك چي دخپل پلار قاتل مړ كړي نو پښتانه وايي: "پلانكي خپل پلار واخيست" يعني د خپل پلار بدل ئې واخيست.

(15) آليت:

چي ذكر آله شي مراد ځيني هغه اثر وي چي ددې په ذريعه څرگنديږي لکه چي وايو: "د پلانكي په غوره ژبه وغولېدم" يعني په خبرو ئې او ژبه د خبرو آله ده عبدالقادر خان وايي:

در پوهېرم چي په ژبه مي تېرباسې

چي وييلې شې دا هسي مطولي

(16)مجاورت:

د مجاورت علاقه داده چي يو شی ذکر شي او مراد د هغه شي مجاور (گاونډی) وي لکه د چا شونډي چي تر تبي وروسته ووزی نو وايي: "خوله مي ووتله" ذکر خوله مراد ځيني شونډي دي چي د خولې مجاور بللي کيږي همداشان وايي: "مرغلره پاک لمنې بنځه ده" ذکر لمن مراد ځيني بدن دی.

(17)مصدریه:

مصدریه دا دی چي مجازي معنی دموضوع څخه صادرېږي لکه سخي سپری ته چي ويل کيږي " په لاس کي خلاص دی" يا "دلوی لاس خاوند دی" يعني بخسوونکی دی، ذکر لاس مراد ځيني بخښنه ده او لاس د بخښني د صدور محل دی.

(18)مظهيره:

مظهيره دا دی چي موضوع له د مجازي معني د ظهور ځای لکه چي وايي: "د احمد دموت پېچلو سپری نشته" ذکر موت مراد ځيني قوت دی يعني دده د قوت ساری نشته او قوت له موته ظاهرېږي.

(19)عليه:

عليه دا دی چي ذکر علت شي مراد ځيني معلول شي لکه يو تږی سپری چي ووايي: "له تندي مي زړه اور واخيست" ذکر اور مراد ځيني حرارت دی.

(20)معلولیه:

چي ذکر معلول شي او مراد ځيني علت وي لکه چي وايي: " په دې صندلی کي حرارت نشته" يعني اور نشته.

(21) متعلقیه:

متعلقیه د لام په زېر دادی چي ذکر متعلق شي مراد ځني متعلق وي لکه مصدر چي ذکر شي او مراد ځيني اسم فاعل يا اسم مفعول وي لکه چي وايو: " سيد جمال الدين سرتريپايه علم و، يعني عالم و. "

(22) داليه:

داليه دادی چي ذکر دال شي مراد ځيني مدلول شي لکه چي وايو: " د کتاب په تورو وپوهېدم " يعني په معنی ئې وپوهېدم، توري ذکر شوه مراد ځيني معنی ده.

(23) مدلولیه:

چي ذکر مدلول شي نو مراد ځيني دال وي لکه چي ووايي: " ما دا کتاب په معنی ولوست " يعني په الفاظو، ځکه چي الفاظ لوستل کېږي او معنی فهمول کېږي.

(24) سابقیت: سابقیت يعني د پخوا په اعتبار يو شي ته کتل دي، لکه يو زلمی ته چي وايي: " هلکه دا کار مه کوه "! که څه هم اوس زلمی دی خو چي تيري شوي زمانې ته وکتل شي پخوا هلك و.

(25) لاحقیت:

لا حقيت يعني د راتلونکي زمانې په اعتبار يو شي ته کتل، لکه

عبدالقادر خان چي وايي:

نه ما څه کړيدي نه به څه کړمه

چي را کوې ئې هغه کومه

نوم د ژوندون مي نوم د علم دی

مړ يم عـالمه مړ يم مړ يم

که څه هم اوس مړ نه دی خو د راتلونکي زمانې په اعتبار چي ورته وکتل شي مري.

کنايه:

کنايه په لغت کښي د تصريح نقيض دی (13) او د بيان د علم د پوهانو په اصطلاح کنايه هغه ده چي د يو شي تعبير په غير صريح کلام سره وشي). 14.

د مجاز او کنايه فرق:

په مجاز کي د حقيقي معنا مرادول روا نه دي او په کنايه کي روا دی چي حقيقي معنا هم مراد شي.

د کنايه غرض: د کنايه غرض د لفظ تحسين، د کلام خوږ والی او د اروښکي ابهام دی.

د کنايه اقسام:

کنايه پر درې قسمه ده: لومړۍ هغه ده چي کنايه له موصوفه څخه وي يعني د کنايه څخه ذاتاً موصوف مراد وي لکه عبدالعظيم چي وايي:

سپيني مرغلري د گلاب پر ——— خ بهېري

روغ زړه مي غوڅېري چي اورېري له نرگسه

په پورته بيت کي مرغلري د اوبښکو څخه د گلاب گل له مخه څخه، نرگس له سترگو څخه کنايه دی چي اوبښکي او مخ او سترگي موصوف باله شي.

د کنايه دوهم قسم له صفته څخه کنايه ده يعني له کنايه څخه مقصد صفت دی لکه رحمان بابا چي وايي:

که د عقل څه اثر ل——ري و سر ته

لاس په سر مه شه د هر گيډي و در ته

لاس په سر کېدل کنايه له سوال او طمع څخه دی، طمع او سوال صفت دی.

د کنايې دريم قسم له نسبته څخه کنايه ده او هغه يو امر د بل امر دپاره اثبات يا نفي کول دي. لکه دا چي ووايو :
 "د احمد سترگي په آسمان کي دي" يعني متکبر دی که څه هم صريحاً متکبر نه وي ورته ويل شوي، مگر دده
 وسترگو ته ئې په آسمان کي ځای وټاکه او دهر چا سترگي چي په آسمان کي وي هغه متکبر دی نو احمد متکبر شو
 بانسبته کنايه شوه.

د کنايې ملحقات:

د بدیع په علم کي ځيني انواع شته چي له کنايې سره خورا لږ اختلاف لري، ځکه ئې نو دالته راوړو هغه دادی :
 تعريض، توريته، استخدام ، ادماج پر اعته الطلب او نور...

(1) تعريض:

تعريض دادی چي له کنايې څخه داسي موصوف مراد شي چي هغه ذکر شوی نه وي او تعريض د هغه عبارت راوړل
 دي چي لفظ ئې پر يو شي دلالت کوي اود مفهوم او اشارې له لاري بل شی مرادوي لکه څوک چي بې نوبته کار يا
 خبري کوي او دا متل ورته ووايه شي : "ژرنده که د پلار ده هم په وار ده."

(2) توريته:

دې نوع ته ايهام هم وايي، او دا داسي دی چي په نظم يا نثر کي يو لفظ استعمال کړي چي دوې معناوي ولري، يوه
 ليري، بله نژدې. لومړی وار د ويونکي يا اروېدونکي ذهن نژدې معنی ته ولاړ شي مگر مقصد ليري معنی وي. لکه
 پير محمد کاکړ چي وايي:

جدايي په غم شريك کړم د غمجنو

د هر چا پر غاړه ژاړم لــــکه نی

د غاړي لفظ دوې معناوي لري نژدې معنی ئې (گردن) او ليري معنائې (طرز، اداء، روش) دی. چي د شاعر مقصد
 هم ليري معنی ده.

لمن ليكونه

(1) علم الادب يسوعي _ لومړی جز 56 مخ.

(2) مفتاح العلوم _ سکاکی 140 مخ.

(3) علم الادب 56 مخ.

(4) علم الادب يسوعي _ 57 مخ مختصر المعاني 313 مخ او نور.

(5) نوادر الاصول في شرح الفصول.

(6) نوادر الاصول في شرح الفصول 230.

(7) علم الادب 65 مخ.

(8) پټه خزانه خاتمه.

(9) د علي خان دېوان مخ

(10) د گل محمد دېوان قلمي.

(11) حدائق البلاغه 30 مخ.

(12) د قلندر قلمي دېوان.

(13) قطوف الدانيه في علوم ثمانيه 211 مخ.

(14) قطوف الدانيه في علوم ثمانيه 211 مخ.

علم الادب يسوعي _ لومړی جز 87 مخ.

د قافيې علم

قافیه په لغت کې وروسته او د غاړې پای ته وایي، مثلاً په عربي کې وایي "قفوت فلاناً" یعنې په پلانکی پسي ولاړم. (1) او ځکه چې په شعر کې تر ټولو آخر او وروسته راځي او بیت په تمامېرې نو اصطلاحاً هغه علم وبله شو چې د نظم له اواخرو څخه بحث کوي، او قافیه د بیت د وروستۍ کلمې آخر ته وایي مگر په دې شرط چې هغه کلمه عیناً په یوه معنی د نورو بیتونو په آخر کې تکرار نه شي لکه عبدالقادر چې وایي:

که خبر مي شی له خوږ زړگـــــــــــــــــــــــــگگيه ته
 شپه او ورځ به په نارو شي لــــــــــــــــکه زه
 څو تاونه باندي تېر شي چـــــــــــــــــي پخېرې
 د پخو په حال خبر نه دي اومـــــــــــــــــــــــــــــــــه
 که دي سوی چیري زړه د عشق په اور وي
 ستا په هاله زړه په سویو بانـــــــــــــــــــــــــدي سه
 عام عالم له حقیقه خبر نه شـــــــــــــــــــــــــول
 د تقلید خندا کوي لـــــــــــــــــــــــــــــــــکه کانه
 گوره بیا د کوم کم بخت سپرې په خوله شو
 سل ښکنځل راته کــــــــــــــــوي چې غواړم خوله

په پورته بیتو کې (ته، زه، مه، سه، نه) د قافيې توري دي، که څه هم (ه) تکرار راغلې مگر دا (ه) ملفوظي نه ده بلکې د (زور) بدل او عوض باله کېږي او په ټولو بیتو کې قافیه یو حرف او حرکت دی مگر که وروستی کلمه تکرار راغلې وه هغه نو بیا ردیف بولي او قافیه تر ردیف دمخه توری دی، لکه یونس چې وایي:

څو ونه ښانده په مینه باندي سر چا
 کله بیا موند شرین وصل د دلبر چا

د "چا" کلمه تکرار راغلي نو ردیف باله کیږي، او قافیه د "سر" او "دلبر" په کلمو کې د "ر" توری دی او څنگه چې تر "ر" دمخه حرف متحرک دی نو په دې بیت کې هم قافیه یو حرف او یو حرکت دی او کله د قافیې تر وروستی توري دمخه توری ساکن وي لکه رحمان بابا په دې بیت کې:

زغره واغونده ملا وتره د جنگ

هله پسه مرکه کـــــــــــــوه د ننگ

د "گ" توری قافیه ده، تر گاف د مخه "ن" ساکن دی، نو دلته قافیه دوه توري او یو حرکت دی او کله د قافیې تر وروستی توري دمخه دوه توري ساکن وي چې په دې صورت کې نو قافیه دوه توري او یو حرکت دی، لکه د مېرمن حلیمې د خوشحال خان د لور دا بیت:

د آشنای په فکر خوبه هسي شان شوم

نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم

د "شوم" کلمه ردیف دی، نون او الف ساکن دي شین متحرک دی نو قافیه دوه توري او یو حرکت دی همدارنگه که د قافیې د کلمې وروستی توری د قافیې د اصلي کلمې څخه نه وي او د کوم علت په واسطه پوري نښتی وي نو هغه اضافه کلمه هم قافیه بلل کیږي لکه د مېرمن زینبي د میرویس خان نیکه د لور د هغې مرثیې په یوه بند کې چې دخپل ورور شاه محمود په مرگ کې ویلې ده د "نا" توری چې د ترنم دپاره دی:

خوان و، مېړه د توری جنگ ونا

ولاړ د کام په نام وننگ ونا

دښمن له ده په وینو رنگ ونا

پر میدان شیر و یا پلنگ ونا

افسوس چې مرگ دده په خوا سونا

قندهار واړه په ژړا سونا

شاعر باید د قافیې کم شیان وپېژني؟

هر ناظم ته د قافیې پنځه شیان پېژندل په کار دي، د قافیې توري، حرکات، انواع، حدود او عیبونه.

(1) د قافیې توري او د هغو نومونه:

د قافیې توري (9) دي او نومونه ئې دا دي: روی، ردف، قید، تاسیس، دخیل، وصل، خروج، مزید، نائر:

☒ روی توری:

د قافیې د کلمې آخر توری روی بولي، اود قافیې بنسټ پر ولاړ دی خو چي دا توری د نفس کلمې څخه وي، رحمان بابا وايي:

ته چي ماته وایي پر څه کـــــــــوې ژړا

نه در معلومیږي دغه خپل جوروجفا

په "ژړا" او "جفا" کي الف د کلمې اصلي توری دی، نوځکه ددې بیت روي "الف" دی او که د نفسي کلمې څخه نه وي هغه د روي توری نه شي کېدلای لکه د پښتو په اشعارو کي د ترنم نون چي اکثگره د بیت په آخر کي راځي لکه: "کوینه" یا "ځینه". روی د روا څخه اخیسته شویدی او روا هغه رسی ده چي داوښ بار په تړي نو ځکه چي په روي ټول بیتونه سره تړل کیږي مجازاً دلته راوړه شو). 2.

د قافیې نور اته توري څلور تر روی د مخه راځي اوڅلور وروسته هغه چي دمخه راځي دادی:

☒ ردف توری:

هر "الف، واو، یا" چي د روی تر توري دمخه راشي هغه ته ردف وایي او هغه قافیې نو مردفه قافیې بولي خو په شرط ددې چي دالف دمخه توری زورناک او تر واو دمخه توری پېښ ناک او تر "یا" دمخه توری زېرناک وي. دا درې واړه مثالونه د رحمان بابا په دې بیتو کي وگورئ:

⊠ "الف" مثال:

هسي مست يم ستا د شونډو په شراب
چي به نه وي بال دا هسي مست خراب

⊠ "واو" مثال:

ورقونه لټوم د هر مـــکتوب
پکښي غواړم خط وخال د خپل محبوب

⊠ "يا" مثال:

دنيا دار د دنيا کـــار کا زه ددين
خوانين زما په ملک دي خوشه چين

په لومړي بيت كي "ب" روی او "الف" ردف او په دوهم بيت كي "واو" ردف دی او په دريم بيت كي "نون" روی او "يا" ردف دی.

او که تر ردف وروسته دوه ساکنه راشي لکه دوست، پوست، جوړ، کور یا نوري داسي کلمې نو ځينو پوهانو د ردف وروسته توری هم په ردف كي داخل بللی دی او دا نو زاید ردف بولي، خواجه نصیرالدین طوسي پخپله رساله "معیار الاشعار" كي دا توري په روی كي داخل گڼي او دا روی نو مضاعف روی بولي. په پښتو كي د ردف "واو" پر دوه ډوله راځي: معروف او مجهول.

قید:

د قافيې بل توری چي تر روی د مخه راځي قید بولي او قید هر هغه ساکن توری دی چي بېله فاصلې تر روی د مخه راشي مگر دا ساکن باید "واو، یا او الف" نه وي لکه: جنگ، ننگ، درد، غبرگ، چرگ او نور ... او که "الف" او "واو" او "یا" هم وي باید تر الف دمخه زور او تر "یا" دمخه زېر او تر "واو" دمخه پېښ وي، د قید توری اختلاف روا دی لکه بحر او شهر چي سره راوړه شي (3) سعدي وایي:

چي مصر وچه شام و چه بر و چه بحر

همه روستايند شيراز شـــــــــــــــــــــــــــــــــهر

خو د مخرج قيد هم شرط دی او يوه بله خبره هم سته چي دا اختلاف تحسین نه دی بلکي په غزل کي خو قبيح دی او په مثنوي او نورو کي روا دی مگر تحسین نه گڼل کیږي.

تاسيس:

تاسيس هغه ساکن الف ته وايي چي تر روی دمخه راشي مگر دده او دروی د توري تر منځ بل متحرك توری واسطه وي لکه ځناور، دلاور، حاصل، ساتل، او نوري کلمې ... او تاسيس په قافيه کي د لزوم مالايلزم حکم لري، يعنې که ئې التزام ونيسي قاقیې ته نقص نه رسوي.

دخيل:

دخيل هغه توری دی چي د "روی" او "تاسيس" په منځ کي واسطه وي لکه د ځناور د کلمې واو.

وصل:

د وصل توري بېله فاصلې تر "روی" وروسته راځي نو که د اضافت توری وي او که د نسبت او که د جمع او که د تصغير يا ربط توری وي مثلاً د عبدالقادر په بيت کي د جمع واو د وصل توری دی، دی وايي:

تر قربان شه سل بنيادی د بنيادمنو

ربه مه وره خپل غمونه د غمجنو

خروج:

خروج هغه توری دی چي تر وصل وروسته بېله فاصلې راځي، خوشحال وايي:

اې! چي مخ دي بنایسته دی په خالونه

په دا خپل بنایست ډېر مه کوه خیالونه

مزید:

مزید هغه توری دی چې تر خروج وروسته راشي لکه په پورته بیت کې د (ه) توری.

نائر:

نائگر هغه توری دی چې بې فاصلې تر مزید وروسته راشي لکه په پارسي کې د پرداختنیستیش _ درسا ختنیستیش (4) دا توری په پښتو شعر کې ډېر لږ راځي.

(2) د قافیې د تورو حرکات او د هغونومونه:

دا شپږ دي: رس، اشباع، حدو، توجیه، مجری، نفاذ:

☒رس:

د تاسیس دالف دمخه حرکت ته "رس" وایي او رس په لغت کې په یو شي په پټه او ورو ورو پیل کول دي او دا حرکت به خامخا فتحه وي، لکه په "خناور" کې د "نون" حرکت.

☒اشباع:

د دخیل حرکت ته اشباع وایي لکه په "دلاور" کې د "واو" توری.

☒حدو:

حدو د ردف د توري دمخه حرکت ته وایي، لکه د "ت" حرکت په "تور" کې او حدو برابر "واو" ته وایي.

☒توجیه:

د ساکن روی دمخه حرکت توجیه بولي او ساکن روی ته مقید روی وایي لکه په "سفر" کې د "ف" حرکت.

☒مجری:

د روی حرکت مجري بولي، لکه: حُمه، کومه.

☒نفاذ:

نفاذ د وصل حرکت دی، مگر په پښتو او پارسي کي دا لازمه نه ده چي وصل به حرکت لري. که "خروج" راغلی و، البته حرکت لري او که نه و راغلی نه ئې لري.

(3) د قافيې قسمونه:

قافیه پر دوه ډوله ده: یوه مطلقه او بله مقیده، مطلقه هغه ده چي روی متحرك وي لکه: کومه، تلمه او نورو کي او مقیده هغه ده چي روی ساکن وي، نوپه دې دواړو قسموکي که د روی توری یوازي راغلی و، او دقافيې نور توری ورسره نه و، دا قافیه مجردة بولي، او که کوم بل توری ورسره راغلی و نوقافیه هغه توری ته منسوبیږي، مثلاً: که روی مقید تنها وی مجردة نگې بولي او که د ردف د توری سره راغلی وي مقید ردف ئې بولي همدارنگه نور...

د قافیو حدود:

قافیه د وزن او حدود په اعتبار پر پنځه ډوله ده:

☒ مترادفه قافیه:

چي دوه ساکن بېله فصله سره راغلي وي لکه د "ډېر" په توري کي.

☒ متواتره قافیه:

چي و متحرك د دوو ساکنو په منځ کي واسطه وي، لکه محکم او محرم چي قافیه راوړه شي.

☒ متدارك قافیه:

چي د دوو ساکنوپه منځ کي دوه متحرك راشي، لکه د "خپلانه" توری چي قافیه شي.

☒ متراکبه:

چي درې متحرك د دوو ساكنو په مينځ كې راشي، تراكب يو پر بل كښېناستل دي.

متكاوس:

چي څلور متحركه د دوو ساكنو تر مينځ راوړه شي، دا قسم مخصوص په عربي پوري دي، په پښتو كې ئې ما مثال ونه ليد، متكاس د گڼ او انبوه په معنی دی.

د قافې عیبونه:

دا څو رازه دي چي مشهور ئې دادي : افوا، اكفا، سناد، ايطا، تضمين، اجازه، غلو، عدول:

افوا:

د مجرى يعني روى د حرکت اختلاف ته قلندر وايي:

هوسيه وخورې د سترگ—و توری

پر لوړ ولاړه ښكاريان په گورې

ښكاريان لا كله د گور بنديان شوه

خيزې ولاړي دي تشي ت—وري

"توری" او د "یا" په حرکت كې اختلاف سره لري.

اكفا:

د روى د توري اختلاف ته اكفا وايي، چي دا ډېر بد عيب دی، لكه : رقاص اوخناس يا روح او پوه يا ټك اوټگ ، لحاظ او ابراز چي سره راوړه شي.

سناد:

عدول:

عدول څو ډوله دی : یو دا چي شاعر د وزن دصحت دپاره په لغت کي تصرف ورکړي بل دا چي په قصیده کي له یوې قافیې څخه وبلې قافیې ته ولاړ شي، دا عیب دی مگر که د قصیدې په مگینځ پخپله شاعر دې تغیر ته اشاره وکړي عیب نه دی، د ځانه څخه د شعر په پای کي لغت جوړول یا پر اصلي لغت څه شی اضافه کول یا د کوم لغت معنی اړول یا بېځایه استعمالول هم عدول دي.

لمن لیکونه

1. المعجم فی معائیر اشعار العجم 153 مخ

2. المعجم فی معائیر اشعار العجم 153 مخ

3. حدائق البلاغه 121 مخ

4. المعجم فی معائیر اشعار العجم 212 مخ

وینا یا خطابہ

تعریف:

وینا چي په عربي ئې خطابہ بولي هغه فن دی چي د هغه په واسطه وینا کوونکي پخپله وینا خپل اړوډونکي قانع کوي. او خپل مطلب ته ئې رابولي، او تشویقوي ئې، ځکه نو خطابہ په لغت کي د بل د پوهولو دپاره وینا کول دي، او په اصطلاح کي هغه صنعت دي چي د پل د اقناع دپاره کار ځيني واخيستل شي). 1.

موضوع:

وینا یا خطابہ د نورو ادبي فنونو په شان کومه خاصه موضوع نه لري بلکي په هره موضوع کي وینا کېدای شي نو ځکه ټول موضوعات که کلي وي که جزئي که معقول وي که محسوس د وینا د موضوع عنوان راتلای شي خو په دې شرط چي بلاغت پکښي وي). 2.

غرض:

د وینا او خطابې غرض د اړوډونکو اقناع او ترغیب دی، په هر کار کي چي وي او هر کار ته چي وي). 3.

اقناع:

اقناع پر دوه ډوله ده، یوه علمي او منطقي اقناع ده چي برهان ئې هم بولي او بله خطابي اقناع، علمي او منطقي قانع کول دادی چي مدعا په برهان ثابتې شي او عقل ته هېڅ شک او تردید پاته نه شي، دا راز اقناع په علمي امورو کي وي او دهغه چا کار دی چي د خطابې په موضوع کي متخصص وي یا اقلأً هغه موضوع ئې د ځان فن گرځولی وي، مثلاً: په طبي چارو کښي د ډاکټر وظیفه ده او په مهندسي چارو کي د مهندس یا نور) ... 4.

خطابي اقناع داده چي علمي اقناع ته حاجت نه وي ځکه چي ټول شيان او هر امر ددې وړ نه دی چي په برهان ثابت شي او یا ډېگر داسي کارونه شته چي ثابتوالی او نه ثابتوالی ئې نسبتې دی، يعني د یو موضوع ثبوت په یو خاص وخت او خاص ځای کي او یا نسبتاً مخصوصو خلکو ته درست وي مگر په بل وخت یا بل ځای کي یا د بل چا په نسبت درست نه وي، داسي چاري نو ددې وړ نه دي چي په برهان ثابتې شي، ځکه چي په برهان باید هغه څه ثابت شي چي په هر وخت او هر ځای او د هر چا دپاره یو شانته ثابت وي او که دا هم وړ وي خو د هر چا ذهن بیا د

برهان پوهېدلو او درك كولو ته حاضر نه وي له دې كبله ډېر داسي كېږي چې داروېدونكو د اقناع او ترغيب دپاره بېله علمي اقناع بلي اقناع ته هم ضرورت وي چې دا نو خطابي اقناع بولي، په خالص طور خطابي اقناع داده چې عقل دداسي مدعا تصديق وكړي چې له منل شوو يا مزنونه قضاياو څخه مركبه وي چې گويا ظن او گمان هم په دې تعريف كې شامل شوه.

د خطابي لنډ تاريخ:

نطق او وينا د بشري غرايزو څخه دي او هر كله او هر ځاى چې انسانان سره اوسي غواړي چې له خپلو هموعانو سره ارتباط او اړه ولري. څنگه چې د ارتباط مهم شى خبري او وينا كول دى ځكه نو هر څوك غواړي چې بل څوك په خپله خبره او وينا وپوهوي او دوينا په واسطه ئې د ځان ملگرى او تابع كړي. نو دې غريزي د بشر ټولني له ابتداء څخه وده موندلې ده. او ټولو وگړو كه پوهېدل كه نه پوهېدل له دې غريزي څخه كار اخيست او يو دبل داقناع او ترغيب دپاره ئې خبري او ويناوي كولې، ځكه نو ددې فن ابتدائي تاريخ يا د وضع كولو ځاى په يقيني توگه ټاكل كېدلای نه شي، هو! دا ويلای شو چې هر ځاى او هرچيري چې هر څوك سره اوسگېدل ددوي په منځ كښي دا فن و، مگر البته دكوم علم يا فن په سترگه نه ورته كتل كېدل، او نه چا كوم خاص اهميت وركاوه خو په مجمل او مختصر نظر دا څرگنديږي چې هر ملت چې ډېر پخوا وجود او مدنيت درلود هغه ملت ددې فن ښه پالونكى بلل كېږي، د ماقبل التاريخ حال خورا څرگند نه دى او نه ئې كوم اثر راپاته شويدي، فقط دومره را معلوميږي چې هر ملت پخپله پخوانى دوره كې هم پوهان درلوده چې خپلو پيروانو ته ئې لارښوونه كوله او هم دا ښكارېږي چې د وينا او خطابي زور شكل بايد اكثرأ بلكي كاملاً د مختصرو جملو او شعر او سرود په جامه كې و. په دې ترتيب نو په شرق كې د خطابي لومړى زانگو بايد د آرياناو پخوانى مركز وبولو ځكه چې هغه وخت تر هر نژاد د آرين نژاد متمدن او د ښو سرودو خاوند و. چې دلته نو دا يادونه ضروري ده چې با

آريانا او خطابه:

و مو ويل چې پخوا د وينا او خطابي شكل شعري جامه اغوستې وه چې گويا شاعرانو د خطيبانو او نطالقانو وظيفه هم پر خپله غاړه اخيستي وه او اجرا كوله ئې او هم له بلي خوا وينو چې آرين نژاد څو زره كاله پخوا خورا لوړ مدنيت درلود حتى د ريگويد غوندي مهم او غټ كتابونه ئې هم لرل او "ريشي" گانو به د ملت دهرې طبقې دپاره په جلا جلا توگه لارښووني كولې او انسانان به يې سمې لاري ته رابلل، نو دا اټكل كولاى شو چې د خطابي او وينا لومړي پالونكي هم ددې خاوري آرياناو دي ځكه چې د آرين نژاد لومړى مركز تر آريايي هجرت دمخه همدا ځاى و، نو له دې كبله په ډېرو پخوانيو دورو كې د سرودو د روزني دپاره چې كومه روښانه دوره شته د رېگويدا دوره ده چې

1000 ❖ 2000 کاله) د مسیح تر میلاد دمخه وه او ویدی کتاب خو د افغانستان په زړې آریایي خاوره کې مینځ ته راوتلی دی نو د وینا او خطابې د روزني لومړۍ زانگو هم باید دغه خاوره وپولو، د ویدی عصر "ریشیا گانو" یعنی شاعرانو چې د ملت لارښوونکي او خطیبان او مبلغین وه ټولو خپله وظیفه په سرودونو کې اداء کوله او د سرودونو په واسطه ئې خلکو ته مذهبي اودنیایي قوانین ښودل، پاتې په اجتماعي توگه د مړو د تدفین یا د واده د تجلیل مراسم پر ځای کول دا ټول پردې دلالت کوي چې (خو زره کاله) پخوا په دې خاوره کې چې د آریان نژاد لاهند او پارس ته نه وه تللی د وینا او خطابې فن ته وده ورکول کېدله، هو! آریایانو د مصر د فرعونانو په شان یا د هیورغلیف د کیسو په څېر خپلي ویناوي په ډبرو کې ونه گنډلي او نه ئې د پاپيروس پر پاڼو ولیکلي او نه د کلدانیانو او آشوریانو او بابلیانو غوندې ئې پر غړینو ډبرو او پخو خټو خپلي کیسې را پرېښودلې، بلکې دوي د خوړو او جذابو سرودونو او شعرونو په واسطه پر پاکو آریایي زړو باندي خپلي ویناوي (چې ددوي د مادي او معنوي ژوندون جزئیات راښيي) نقش کړې او د صمیمي عشق او مینې په شان له یوه زړه بل زړه ته بې رغه نقل شوه څو بعضي ئې تر مور هم راورسگېدل دا سرودونه د 18 قرن په اولو کې د کاغذ پر مخ ثبت شول (5) یعنی تردې وخته د خلکو په سینواو خولو کې وه، هغه وخت ئې دې خطیبانو یا په بل عبارت شاعرانو ته "ریشي" ویله، دې "ریشي" گانو پخپلو ښکلو سرودو کې خطابې بیانولې کله به یې دخپلو پلرو او نژاد نجابت او پاکي او کله به ئې دقوم او ټبر قوت او واک خپلو اروپدونکو ته ستایه کله به ئې دخپلو شاهانو عظمت او هم بیانواوه کله به یې دخپلي ښکلي مځکي او هیواد ستاینه او صفت کاوه، کله به ئې زلمیانو او نجونوته د عفت او نجابت لار ښووله او کله به ئې د دهقانانو سره د کرهڼي خوږې مرکې کولې، د وینو صافوالی، د نژاد پاکي، د کورنۍ د قانون احترام، په ټاکلي وخت واده، د ټبر غښتلوالی، د اندامو تناسب، د څېگرې ښکلیتوب، د بدن صحت، د روح نشاط، زړه ورتوب، جنگیالیتوب او نور داسي صفتونه ددوي په وینا کې په خورا ساده او طبیعي صورت لیدل کېږي. دخپلو شیدو لرونکو غواوو، دخپلو شنو وښو، دخپلو آبادو غرو، دخپلو ډکو سیندو، دخپل د ستورو ډک آسمان تعریف په ډیرو خوږو الفاظو بیانوي ځکه نو مور دوی د آریایي روح روزونکي او دهغو د روحیاتو ساتونکي او داجتماعي ژوندون لارښوونکي گڼو، مثلاً د مثال په توگه: د مړوښۍ (ازدواج) لار او سعادت د اویستا "یاسنا" د کتاب 53 فصل کې په ډېر ښه ډول ښيي، چې گویا د آریانانو دنجابت یوه ښه او برجسته نمونه ده. د واده د جشن او خوشیو په وخت کښي یو روحاني خطیب دا وینا پخپلو اشعارو کې وایي:

"زه هغو پیغلونجونو ته چې غواړي میرونه وکړي څو له نصیحته ډکي جملې وایم! او هم تاسي زلمیانوته ئې ارووم، ځکه چې زه په هغو جملو ښه پوهېږم نو تاسي ئې پخپل غور کې ټینگي ونیسئ!

پاک او روحاني ژوندون ددین له لاري دخپلو مندو او پلور څخه زده کړي او په دې پوه شئ چې په دیندارۍ کې یو دبل مینه او محبت سره غواړئ، ځکه چې یوازي محبت کولاي شي تاسي نیکمرغه او خوشبخته کړي). 6

يا داسي نور مثالونه چي تر ټولو مشهور د زردشت مشهور گاتونه دي چي هر گات ئې معنا يوه وينا او خطابه بلل کيږي د آريانا نور خطيبان تر اسلام دمخه ټول هغه پوهان دي چي سرودونه ئې ويل او خپل ټبر ته ئې د ژوند سمه لاره ښودله چي د کتاب د پاڼو د تنگوالي او د موضوع د اوږدوالي له بيري مو دهغو دنومو د راوړلو څخه صرف نظر وکړ او تر اسلام وروسته هم په افغانستان کي خطيبان اونطاقان وه، اوس هم د نوري دنيا خطيبانو ته.

يونان او خطابه:

کوم ملت چي خطابې ته علمي رنگ ورکړ او هغه ئې د منطق د پنځگونو صفتو څخه وبلله يونان او د يونان فلاسفه وه، څنگه چي سيسرون (7) د روم مشهور فيلسوف او خطيب پخپل کتاب بروتوس کي ليکلي لومړي طايفه چي په يونان کي په خطابه او وينا مشهور دي "سوفسطائيان" دي او ددې طايفې منح ته راتله داسي بيانوي: 8)

کوم وخت چي د صقليا (سيسل) د جزيرې ظالمانو او ياغيانو او غاصبو حکومتو سقوط وکړ تر هوسايي او امنيت وروسته خلکو قضايي محکمو ته خپل عرضونه وړاندي کړه، څنگه چي دعوي ډيري وې او مدعيانو هم خپلي دعوي ښه نه شواي ثابتولاي نو ځکه ددعوې وکیل ته وکیلان ډېگر شوه اوهم ددې دپاره چي يو پر بل بری ومومي د ښو دلائلو په لټون او پيدا کولو کي ئې زيار يوست. ددې زيار په اثر د خبرو فصاحت منح ته راغی او د وينا او خطابې بازار تود شو، څو چي هغو کسانو چي په دې فن کي يې ښه لاس موندلی و، خورا لوړ مقامونه اشغال کړه، او په دې طائفه کي چي کوم دوه ډېر مشهور شوه دوه کسان دي: يو "کوراکس" (9) بل "تينسياس" نومیده، په يونان کي دا دوه لومړي کسان دي چي د نطق او خطابې د تدوين فکر ئې مغزو ته ورڅېرمه شو، او دوي غالباً خپل دلائل ليکل او بيا ئې محکمې ته وړاندي کول تر دوي وروسته دوو نورو کسانو "پروتاگراس" (10) او بل "کرجياس" (11) نومېده بيخي ډېر اهميت او شهرت وموند ځکه چي دومره ښه نطق ئې کاوه چي تل به ددوی مدعيان محکومه وه، او بری به ددوی په برخه و، څنگه چي وکالت او نطق ډېر اهميت وموند، نو دډېرو اشخاصو توجهه دې خواته شوه او هر چا غوښته چي ښه نطق او وينا کوونکی شي، نو ځکه د پروتاگراس او گرجياس څخه غوښتنه وشوه چي ددې فن د اصولو تدريس شروع کړي هغو هم د سيسل د جزيرې په مرکز د "سيراکوز" په ښار کي کورسونه جوړ کړه، او د څه فیس په عوض به ئې د خطابې او نطق د فن زده کړه نورو ته کوله، دوي په دې کار کښي دومره مهارت وموند چي خلکو دوي ته د "سوفيسټ" (12) لقب ورکړ. او سوفيسټ ئې په يوناني ژبه يو پوه او حکيم سړي ته ويل، چي په ډيرو علومو به عالم و مگر څه موده وروسته ددوي پيروانو يعني محکمو وکیلانو دا فن خورا بد استعمالاوه او بده استفاده به ئې ځيني کوله ددوی د شاگردانو فقط دا مقصد و چي خپل مقابل په هر صورت چي که حق وي که ناحقه بايد مغلوبه ئې کړي، د حق او عدالت له دائرې ووتل د روه او مغالطه او خطا ايستل بيخي پکښي ډير شوه، ځکه نو د خلکو کي بد ايسېدل، او وکیلان به ئې په بده ستايل او دعامو خلکو په نظر کي سوفيسټ کلمې هم خپله حقيقي

معنی بایلوله او سوفیست دروهلی، غولوونکی مغالطه کار وباله شو، ددوي کار په سفسطه مشهور شو اوددوي طائفه باطله وبلله شوه پای ته ددې طائفې شاملین او شاگردانو ویل چي د شیانو حقیقت پېژندلای نه شو او فرضاً که ئې وپېژنو بل چا ته ئې معرفي کولای نه شو، څنگه چي ددوي عقیدو د خلکو په فکر و کي ډېر انقلاب او تشتت څرگند کړ او د اجتماعي حیات دپاره ډېر مضر و، نو خلك ئې بالمقابل جگړې ته تکره شول، او لومړی سړی چی ددې طائفې پر ضد یې ملا وترله سقراط و، چي په تصوراتو او ادراکاتو کي بحث کول دده مفکوره ده، مگر سقراط غلبه ونه موندله، تر ده وروسته افلاطون ددوی پر ضد اقدام وکړ او په تصدیقاتو کي ئې خبري شروع کړې او ددوي څو کتابونه ئې شرح او ددوی دلائل یې ټول رد کړه مگر افلاطون پوره بری ونه موند خو چي ارسطو مینځ ته راغی او دا پیاوړی فیلسوف د دوي د عقایدو د بندولو دپاره راولاړ شو د خلکو دخبرولو دپاره یې منطق تدوین کړه او مخصوصاً ئې خطابې ته ډېر اهمیت ورکړ او په خطابه کي ئې یومستقل کتاب تالیف کړ.

د یونان وینا کوونکی:

د میلاد دمخه تر لسم قرن پوري د یونان د وینا کوونکو یعنی خطیبانو نوم نشته تر دې تاریخ وروسته ډېر خطباء پکښي پیدا شويدي خصوصاً د یوناني لوی شاعر "همر" له دورې څخه د ډیرو خطیبانو نومونه یادېږي چي مشهوره ئې دادی:

1. سولن Solon د آتن قانون ایښوونکی او د هغه ځای د اهالیو د اجتماعي خوږو او آدابو مصلح (558 _ 640) تر میلاد دمخه.

2. پی سیس ترات Pisistrate د سولن رقیب او د هیپارک زوی، دا سړی د هم د اشعارو ټولوونکی دی (528) تر میلاد دمخه.

3. تمیسیتو کل Themistocle یونانی سردار اود لښکري خطیبو مشهورو خطیب په (464 _ 528 ق م)

4. اریستید : سیاسي خطیب د تمیسیتو کل رقیب.

په یونان کي خطابه تر میلاد دمخه د پنځم قگرن په پای کي د پریکلس له عصره خپلي زهائي لورتیا ته ورسېدله او دا لاندې کسان ډېر مشهور شوه:

1. پریکلس Pericles چي د آتن له لویو نامدارو زعماءو څخه و او هم یو قوي او غټ خطیب باله کېده.

2. اېسوکرات Isocrate په تتبيني خطابه کي (436 _ 338) تر میلاد دمخه.

3. دمستن Demositine امیر الخطباء د وینا کوونکو مشر (381 _ 312 ق).

4. اسکین : د دمستن رقیب مشاجروي خطیب و (387 _ 312 ق م) دمستن هغه خطیب دی چې د وینا او خطابې په ټولو فنونو کې ئې خورا لوی لاس درلود دده ډیرې معروقي او بڼې خطابگې هغه دي چې د فلپ مقدوني د اسکندر د پلار پر ضد ئې کړيدي او پنځلس کاله د خپل وطن دساتني دپاره ئې دهغه سره مخالفت کاوه دا خطابې دفیلپیک نومیري چې په فرانسوي هم ترجمه شويدي.

روم او خطابه:

څنکه چې د سیسگرون په قول د سوفیستایانو سټه له سیسل څخه اېښوول شوې وه، او بیا د سوفیستایې عقیدې په اثر یا ددې عقیدې پر خلاف منطق منځ ته راغله اوخطابه د منطق مهم رکن وباله شو نو لیري به نه وي چې ووايو د خطابې د علم د وضع باعث روم یا رومیان دي، مگر البته په علمي حیث د خطابې فن یونانیانو تر هرچا دمخه تدوین کړیدی او وروسته د سیاسي شخړو په واسطه په روم کې هم دې فن شهرت وموند او د روم کوم وینا کوونکي چې د ذکر وړ دي دادې: 13)

1. کانون : چې مهم نقاد دی (232 _ 174) تر میلاد دمخه.

2. ژول قیصر : (101 _ 44) تر میلاد دمخه چې د روم مشهور سردار و.

3. سیسرون : چې امام الخطباء باله شوی دی، په (106 _ 43 ق م) چې له هره حیثه د روم له اولو درجو وینا کوونکو څخه گڼل شويدي.

ددې دریم خطیب درې ډوله خطابې ډېرې مشهورې دي چې نومونه ئې دادی : لومړی "کایتلي " دوهم "ورین" دریم : "فیل پیک " لومړی خطابگې ئې د رومی سردار پر خلاف ویلي دي چې هغه غوښته د روم جمهوریت له منځه وړک کړي، خو سیسرون چې خپلي څلور ویناوي د سنا په مجلس او نورو عمومي مجلسو کې وکړي هغه سردار په نفي بلد محکوم شو، او سیسرون ته د سنا لخوا "د وطن پلار" لقب ورکړه شو.

دوهم ډول خطابې ئې د سیسل د جزیرې د یو مستبد او یاغي حاکم پر خلاف کړي وي چې تر محاکمې دمخه فرار شو.

دریم ډول خطابې ئې د آنتوان پر ضد چې د روم مشهور سردار و پر خلاف کړي وې، او دده ټولي ویناوي په فرانسوي ترجمه او طبع شويدي.

عرب او خطابه:

په عربو کي تر اسلام يو سلو پنځوس کاله دمخه دخطابې تاريخ شروع کيږي تر دې تاريخ پخوا څه په لاس کي نشته، ددې دورې په خطابو کښي اکثر دا موضوع نه بيانېدل:

و جنگ ته گمارل، د خون اخیستلو ترغیب د جنگ پر وخت، د اولسو په منځ کي روغه کول، ویاړنه او مباحات، د نمائنده گانو په واسطه د مقصد څرگندول، د ښو کارو توصیه او له بدو ځان ژغورل، د واده پر وخت د زوم او ناوي ستایل او نور داسي...

د عربو وینا کوونکي:

د عربو د خطباء زړونه لوی او صورتاً هم قوی خلک وه، ځانونه ئې پاک او ستره ساتل، شا وخوا ئې ډېر نه کتل، او څه چي ئې ویل هغه ئې کول، د خطبو پر وخت ئې مخصوص خوږونه درلودل، مثلاً: د واده په خطبو کي به ئې په ولاړي پر لوړ ځای او یا اوبښ پر شا وینا کوله او دا ددې دپاره چي ټول خلک ئې برغ واورې، او دده دلاس او سر ښورول او حرکتونه په سترگو وویني، لویه لنگوټه به ئې تړلې وه پر لکړه یا نېزه یا لیندی. به ئې تکیه کوله، او کله به ئې هغه ښوروله او اشاره به ئې په کوله (14) د عربو ددې دورې خطیبان ډېر وه، چي د پخوانیو خطیبانو څخه ئې د لوی زوي کعب و چي د رسول کریم (ص) اوم نیکه دناو په عربو کي ئې دکنانه طایفه خصوصاً او نور عرب عموماً ښي لاري ته رابلل دې سړي په عربو کي دومره اهمیت وموند چي دده مرگ ئې د تاریخ مبداء وگرزوله، او تر عام الفیل پوري د تاریخ مبداء و، د عربو د جاهلیت د وخت بل مشهور خطیب قیس بن ساعده و، دا سړی هم ټولو عربو په فصاحت او بلاغت او حکمت اوموعظه منلی و، او دده نطق او ذکاء جوړ متل گرزېدلی و، که څه هم تر اسلام دمخه خو موحد او د قیامت پر ورځ ئگي ایمان درلود، او ټول عرب ئې له بت پرستی څخه منع کول، او دلوي خدای عبادت ته ئې رابلل، وایي چي دی لومړی سړی دی چي پر لوړه وخت او په خطبه کي ئې د (امابعد) کلمه استعمال کړه، او دوینا په وخت کي به ئگې پر توره یا لکړه تکیه کړې وه، او د فصاحت دا اصل چي "البینا علی من ادعی والبین علی من انکر) هم دده له ویناوو څخه دی، رسول کریم (ص) تر بعثت دمخه یوه ورځ دده وینا اړوېدلي وه او خوښه کړې ئې وه، دی تر بعثت لږ دمخه وفات شویدی، او دده ډېره مشهوره وینا هغه وینا ده چي د عکاف په بازار کي ئې ویلې ده او هغه

داده:

"ایهناس! اسمعو او عوا من عا ش مات و من مات فات، وکل ما هو آت آت، لیل داج ونهار ساج، وسماء ذات ابراج، و نجوم تهر، وبحار تزخر، و جبال مرسأ، وارض مدحأ، وانهار مجراً ان فی السماء لخبراً وان فی الارض لعبراً مابال الناس یذهبون و یرجعون ارضوواقاموا؟ ام ترکو اقناموا یقسم قس بالله قم لاثم فیه، ان الله دیناً هو ارضي لکم وافضل من دینکم الذی لنتم الیه انکم لتاتون من الامر منکرا"

ترجمه :

"ای خلکو! واورئ او ښه یې زړه ته تېره کړئ، څوک چې پر دنیا اوسي مري اوڅوک چې مړشو ورکېږي، هر څه چې راځي راځي، شپه تیاره، ورځ رڼا، د آسمان له برجو سره ستوري ځلېږي، دریا بونه مستی کوي، غرونه ټینګ دي، او مځکه غوړولي شوې ده، او ولې بهېږي، نو رښتیا چې په آسمان کې دلیل او خبر او په مځکه کې عبرت شته، دا څه کیفیت دی چې خلک ځي او بیرته نه راگرځي؟ ایا خوښ دي چې هلته اوسي؟ او که پرېښود شويدي نو بیده دي؟" قس "په خدای سره قسم خوري چې په دې کې هیڅ گناه نشته چې دلوی خدای دین ستاسې تر اوسني دین ښه او هم ستاسې خوښېږي، نو رښتیا چې تاسې یو منکر او بدکاره ته رهي یاست."

ددې دورې بل مهم او مشهور خطیب اکرم بن صیفي دی، دې خطیب د کسري نوښروان په مقابل کې خطبه ویلې ده چې د کسري د اعجاب سبب شوله او ده ته ټګې وویل: "که په عربو کې بې تا څوک نه وای یوازې ته کافي وي" او هغه ډېر ښه خطبه چې ئې کسري ته ویلي ده داده: "ان افضل الاشياء اعاليها واعلى الرجال ملوكهم وافضل الملوك اعمها نفعاً و افضل الخطباء اصدقها الصدق منجماً والكذب مهوآ آفته الراى الهوا والعجز مفتاح الفقر شر البلاد بلاد لا اميرها الصمت حكم وقليل فاعله، البلاغه الايجاز من شدد نفر ومن تراخي تالف"

ترجمه:

"بهترین د شيانو عالیترین د هغو دی، عالیترین د خلکو پاچهان دي، او بهترین د پاچهانو هغه دی چې نفع ئې عامه وي، بهترین د خطیبانو هغه دی چې رښتیا وایي، رښتیا ویل د نجات سبب دي، درواغ ویل مهوآ دي درای آفت هوا او هوس دی، عجز د فقر کلي ده، په ښارو کې هغه ښار بد دي چې امیر نه لري، پټه خوله حکمت دی، او پټ خولي لږ دي، بلاغت ایجاز دی، هر څوک چې شدت کوي د خلکو نفرت ډېروي او څوک چې مهرباني کوي خلک پر ځان راټولوي"

دا خطبه او نوري خطبې ټګې خطابي جنبه چندانې نه لري، بلکې لنډې لنډې جملې دي چې په مختلفو چارو کې د پند او موعظې په رنگ ویلي شويدي.

تر اسلام وروسته:

په عربو کې تر اسلام وروسته وینا ډېره لوړه موقع وموندله او نوي سبکونه او خصوصیات پکښې پیدا شوه، مثلاً د جمعې، اختر او حج خطبې سیاسي دخلافت او سلطنت د ټینګولو دپاره ویناوې پکښې داخلي شوې د وینا او خطبو شروع کول په حمد او ثنا سره شروع شوه، د قرانکریم آیتونه تضمین شوه، او مرسته ځینې واخیستله شوه، همدا

شان د لنډوالي او اوږدوالي له حیثه ددې دورې خطباء دومره ډېر دی چې په هیڅ عصر کې دومره نه وه، خو دلته ئې څو مشهور خطیبان راوړو :

لومړی چې تر ټولو خطیبانو ئې اوله درجه وړېده رسول کریم (ص) دی چې هیڅوک دده ودرجې ته نه و رسیدلی او دومره بلیغی او فصیحی او جاذبی ویناوي ئې کولې چې ټول خلگ به دده پر وینا مینان کېدل او د هر چا دا زړه غوښته چې دده وینا واورې یا اقلأً دوې خبرې ورسره وکړي، حتی مخالفینو هم دده (ص) ویناوي اړوېدلې او ویل به یې چې "محمد د خبرو سحر لري" دوهم خطیب علی کرم الله وجهه دی چې امام الخطباء باله شویدی، او د سید رضی زهج بلاغته ددې خبرې شاهد دی ، نور مشهور خطیبان سبحان، امل زیاد بن ابیه حجاج بن یوسف ثقفی، خالد بن ولید او نور چې خطبگې ئې په کتابو کې ذکر شويدي.

آشور او خطابه:

کوم بل ملت چې د خطابې آثار ځیني څرگند شويدي د آشور ملت دی چې دوي د نیکه گانو د پخوانیو نوشتو څخه چې په میخي خط لیکلي پاته شويدي او هغه غالباً ددوی د ارباب الانواعو او پاچهانو قولونه دي چې وعظ او آداب ئې ښودلي دي.

خطابه په منطق کې:

خطابه دوه مخه لري : یو علمي بل ادبي.

له علمي مخي خطابه:

د علمي مخي خطابه د منطق د پنځگونو صنعتونو څخه ده، ځکه نو باید لومړی د منطق په شاو خوا کښي لږ څېړنه وکړو بیا به د خطابې مقام په منطق کې وښیو.

د منطق د علم واضع څرگند نه دی خو دمدون اوبشپړونکی ئې ارسطو دی دمخه هم د منطق بحثونه وه مگر تدوین شوي نه وه ارسطو تدوین او بشپړ کړه ، او د منطق پاشلي او غیر منظم قواعد او قوانین ئې راغونډ کړه بلکې تر ارسطو دمخه خلکو له منطقه بد وړل او حکماؤ ئې تدریس نه کاوه حتی د افلاطون استاد سقراط په ټولو منطقي او فلسفي بحثو کې یوه کلمه هم نه ده لیکلې او دده ټول فلسفي عقاید دده دوو شاگردانو زینفون او افلاطون له کتابو څخه ښکاره شويدي.

افلاطون په لومړۍ سر کې د خپل استاد لاره ټينگه کړې وه خو په پای کې دکمزورۍ او ضعف له رويه وپېرېده چې دده عقايد له منځه ولاړ نه شي، نوئې دکتابونو په ليکلو شروع وکړ (15.)

د ارسطو منطق:

د ارسطو منطق اته کتابه دي چې نومونه ئې د ترجمې سره دادی:

⊠ فاطيغورياس يعني مقولات

⊠ باري ارمانياس يعني تصورات او قضيه او اقسام ئې

⊠ لومړی آنالو طبقای يعني د قياس تحليل (د قياس مقدمې او اجزا او اقسام او عکوس ئې ...)

⊠ دوهم آنالو طبقای = برهان

⊠ طوبيقا = جدل

⊠ صوفسطيقا = مغالطه

⊠ ريطوريقا = خطابه

⊠ بوطيقا = شعر

دا چې دا کتابونه يوه مجموعه وه يا جلا جلا اختلاف دی مگر محققه خبره دا ده چې شپږ کتابونه (مقولات، تصورات، او قضيه، د قياس تحليل، برهان، جدل، مغالطه) يوه مجموعه وه او دوه کتابه (خطابه او شعر) جلا کتاب او مجموعه وه ددې دواړو مجموعو نوم ئې "ارگانون" ايښی و "ارگانون" په يوناني کې "اوزار" او آلې ته وايي. دلته هم ځکه چې منطق د قانون يو آله ده نو ارگانون ورته وويل شوه.

په دې ترتيب نو څرگنده شوه چې له علمي مخي خطابې په منطق کې لوړ مقام درلود او د ارگانون يوه جزء باله کيدله.

د منطق پنځگونه صنعتونه:

د منطق پنځه صنعتونه دادی: برهان، جدل، مغالطه، خطابه او شعر (16)

_ ځبرهان:

برهان هغه قياس دی چې له يقيني قضایاوو څخه مرکب شوي وي چې اصول ئې دادي : اوليات، مشاهدات، تجربيات، حدسيات، فطريات او متواترات:

1. اوليات:

اوليات هغه قضایا دي چې هېڅ ډول استدلال ته اړ نه وي لکه کُل تر جز لوی دی.

2. مشاهدات:

هغه قضایا دي چې په ظاهري يا باطني حواسو درك كاوه شي لکه دا چې لمر روښانه دی او زه تېری يم.

3. تجربيات:

هغه قضایا دي چې د آزمايښت او تکرار له امله ثابت شوي وي لکه دا

چې کونین تبه ليري کوي.

4. حدسيات:

هغه قضایا دي چې د انسان ذهن د ټاکليو شوو مبادی څخه نتيجو ته ولاړشي لکه دا چې : د سپورمی رڼا له لمره ده.

5. فطريات:

هغه قضایا دي چې د هغو د دواړو خواوو تصور له نسبتو سره په حکم کي کافي نه وي. بلکي په غير حسي يعني ذهني واسطه پوري اړه ولري او دا واسطه بايد د قضیې د اطرافو د تصور په وخت کښي له ذهنه غائبه نه وي لکه دا چې څلور جفت دی، ځکه چې په دې قضیه کي حکم په ذهني واسطه سره دی چې هغه انقسام بمتساوين باله کيږي.

6. متواترات:

هغه قضایا دي چې حکم په هغو کي د يوې ډلي له خولې وي او اقلًا ددې ډلي موافق پر درواغو محال وي لکه دا چې مکه موجوده ده.

_ ځجدل:

جدل هغه قیاس دی چې له مشهوراتو او مسلماتو څخه مرکب وي.

1. مشهورات:

هغه قضایا دي چې د بشري ټولني پرې اتفاق وي لکه دا چې : ښه ښه دي بد بد !!! یا دا چې د ځینو په عقیده پرې اتفاق وي.

2. مسلمات:

هغه قضایا دي چې د مناظرې په وخت کې د یوې خوا په نزد منلي شوي وي یا دا چې په یوه علم کې برهاناً ثابت شوي وي او په بل علم کې د مسلمه اصولو په عنوان منل شوي وي. لکه د حساب قواعد چې د ریاضي په اکثره علومو کې د مسلمه اصولو په توګه اخیستل شوي دي.

_ مغالطه:

مغالطه یا سفسطه هغه قیاس دی چې له وهمیاتو او مشبهاتو څخه مرکب وي.

1. وهمیات:

هغه قضایا دي چې په هغو کې وهم حاکم وي نه عقل.

2. مشبهات:

هغه درواغجن قضایا دي چې د رښتینو او صادقو او اولیو قضایاو سره شبیه وي لکه دا چې : انسان وینبته لري او وینبته شین کیږي نو انسان شین کیږي.

_ خطابه:

خطابه هغه قیاس دی چې له مقبولاتو او مطنوناتو څخه مرکب دی.

1. مقبولات:

هغه قضایا دي چې دداسې کسانو څخه واخیستل شي چې پر هغو د اروېدونکو اعتماد او اعتقاد وي لکه انبیاء، اولیاء، پوهان او نور...

2. مطنونات:

هغه قضایا دي چي په اروپدونکو کي د هغو د صحت او رښتیا والی گمان پیدا شي.

_ شعر:

شعر هغه قیاس دی چي له مخیلاتو څخه مرکب وي او مخیلات هغه خیالي قضایا دي چي د نفس د انبساط او انقباض باعث وگرزي.

له ادبي مخي خطابه:

خطابه له ادبي لحاظه ځانته فن دی او دا خبره نشته چي دمنطق جز باله شي ادبي تعريف او د ادبي خطابي موضوع او غرض خو دمخه په لومړۍ برخه کي وليکل شو دلته به د خطابي اصول وليکو:

د خطابي اصول:

د خطابگې اصول درې دي : ابتکار ، تنسيق ، تعبير .

1. ابتکار:

د اروپدونکي د قناعت د وسائلو په ټاکلو کي فکر په کار اچول ابتکار دی. چي دهغه په اثر د اروپدونکي عواطف په ښور راشي.

2. تنسيق:

د خطابي د معنا او د اجزاؤ د سياق انتظام ته تنسيق وايي د تنسيق څخه مقصد د خطابي د اجزاؤ د ترکیب ټینګښت او دهغو یوله بله ارتباط دی، دا ددې دپاره چي اغېزه او تاثیر ئې ډېر شي او د اروپدونکو زړه تنگ نه شي د تنسيق اصول درې دي : مقدمه ، اثبات ، خاتمه .

مقدمه:

وينا کونکي بايد له مقدمې څخه درې نتيجه واخلې، يوه دا چې زړونه جلب کړي او خلك ځانته متوجه کړي، دا له "ښه افتتاح" څخه

پيدا کيږي. دوهمه دا چې اروپدونکي بايد د اجمال په توگه د خطابې موضوع له مقدمې څخه وفهموي، دا "دمقصد له بيان" څخه لاس ته راځي. دريمه دا چې د اروپدونکو شوق او ترغيب خپلي وينا ته پيدا کړي چې د وينا کونکي وينا په ډېر شوق واورې دا د "خطبې په تقسيم" اړه لري.

ښه افتتاح:

ښه افتتاح داده چې الفاظ صحيح او سپک او معنی ئې څرگنده وي حشو او زوائد ونه لري، او افتتاح څلور قسمه لري: لومړی دا چې د يو موضوع په شرحه کي بېله تکلفه پيل وشي، دا افتتاح په عادي مجلسو او ادبي محافلو کي ښه ده، دوه دا چې دمطلب بيان په ښو خوږو او جذابو الفاظو او ښه تعبير سره شروع شي، دا په هغو ځايو کي وي چې د يوې مهمې او لويې واقعي ښکاره کول وي. لکه ابوبکر صديق (رض) چې د رسول اکرم (ص) د رحلت په ورځ چې هيچا دا جرئت نه درلود چې د حضرت وفات ښکاره کړي دی پر منبر وخوت وې ويل: "ايهناس انه من کان يعبد محمداً قدامت ومن کان يعبدالله فان الله حى لايموت" دريم دا چې د اروپدونکو غوږو ته د هغه کار علل ورسول شي چې خلك ئې د همت پر کښته والي حمل کوي، څلرم دا چې د حال د اقتضا سره سم په وينا کي کنايه، تعريض، تلويح او اشاره راوړه شي.

د مقصد بيان:

د مقصد بيان دادی چې حاضرینو ته خپل مطلب څرگند کړي، او ددې شرطونه پنځه دي: لومړی دا چې د يوې چاري په شاوخوا کي وي ځکه چې د موضوع وحدت ښه څرگندوي. دوهم دا چې د مقصد بيان بايد واضح وي او په صافو او ښکاره الفاظو وويل شي، ځکه چې د موضوع پتوالی اروپدونکي ستړي کوي.

دريم دا چې په اروپدونکو کي نشاط پيدا کړي او دا دمطلب په ابتکار اړه لري دا په هغه وخت کي چې اروپدونکي خواشيني او غمگينه وي. څلرم دا چې له اصلي مقصد خارج نه شي ځکه چې له مقصده وتل د اروپدونکو د حواسو د پریشانی سبب کيږي او نتيجه لاس ته نه راځي. پنځم دا چې وينا کونکي بايد وار دواړه د تفصيل په توگه په موضوع کي داخل نه شي، ځکه احتمال لري چې نتيجه ته به ونه رسيږي، يا به د ډېر غالمغال سبب وگرځي او له

مقصده به پاته شي، اول بايد د اجمال په توگه مقصد شروع شي او ورو ورو چي د اروېدونکو زړونه ځانته جلب کړي په تفصيل به شروع کوي.

د خطبې تقسيم:

وينا بايد پر څو اجزاؤ وويشل شي، ددې فائدي دادی چي: اول خو وينا کوونکی د معنا له تکراره ساتل کيږي، دوهم دا چي اروېدونکو ته د خطيب سبک او روش معلوميږي، دريم دا چي پخپله وينا ښه واضحه او ښکلي راځي. مثلاً علی کرم الله وجهه پلرونه داسي ویشي: پلرونه درې قسمه دي: يو هغه پلار چي تا پيدا کوي، دوهم هغه پلار چي تعليم درکوي، دريم هغه پلار چي تاسي روزي.

اثبات:

د تنسيق دوهم اصل اثبات دی د وينا د موضوع تائيد دی، چي په برهان او دليل سره وشي، اثبات پر دوه قسمه دی: ايجابي، سلبي.

ايجابي:

ايجابي هغه اثبات دی چي د يوې موضوع شرح وويله شي، بيا هغه په ښکاره او ټينگو دلائلو ثابته شي دې ته تبیان هم وايي.

سلبي:

سلبي اثبات هغه دی چي وينا کوونکی د خپل مقابل دلائل رد کړي او د هغه عقايد باطل کړي.

خاتمه:

د تنسيق دريم اصل خاتمه ده، خاتمه د وينا کوونکو وروستنيو خبرو ته وايي، څنگه چي د خطيب وينا پر خاتمه تماميږي نو وينا کوونکی بايد خپل ډېر قوت پر دې خبرو واچوي چي د اروېدونکو داقناع او تحريك سبب وگړزي او ددوی عواطف په ښور راولي، او زړونه ئې تر تاثير لاندې ونيسي، او دلته بايد د وينا غرض لاس ته راوړه شي، ځکه چي مور خو د مخه ويلي وه چي د وينا غرض د اروېدونکو اقناع او ددوي ترغيث هغه کار ته دی چي د وينا موضوع

وي، نو د وينا په پای کي بايد دا دوه غرضه له نظره ونه لويږي او اکثراً هم چي د وينا وروستنی جملې ټينگي او جذابي وي اروښونکي په ټوله وينا قانع کيږي او ترغيب پيدا کوي او که ټوله وينا ټينگه او متينه وي خو چي وروستنی جملې ئې سستي وي د اروښونکو په مغزو کي چندانې کار نه کوي، ځکه چي اکثراً د اروښونکو په مغزو کي وروستنی جملې پاتيږي.

(3) تعبیر:

د خطابې دريم اصل تعبیر دی چي په وينا کي ددي اصل مراعات خورا مهم باله کيږي، يعني د مطالبو بيان او حسن تعبیر د وينا پوخ اساس دی او علاوه پر دې چي د بلاغت او فصاحت او معاني او بيان د د قواعدو مراعات بايد وشي دا لاندي چاري هم په نظر کي ونيول شي:

لومړی: د اروښونکو د حالت رعايت، يعني د ادیبانو په مجلس کي يو راز تعبیر او الفاظو ته ضرورت دی او د عامي طبقې دپاره بل راز تعبیر لازم دی، نو د حال مقتضا ته بايد وکتل شي او د هري طبقې سره د هغو په ژبه خبري وشي که نه وي څه نتیجه په لاس نه راځي.

دوهم: دا چي دخبرو طرز بايد مختلف وي، کله مدح، کله بد، کله هزل، کله جد، کله شکر، کله زجر، کله توبيخ، کله تشويق چي د هر يوه بايد پخپل ځای کي مراعات او ساتنه وشي.

دریم: دا چي وينا کوونکی بايد له خپله حاله سره سم تعبیر وکړي يعني د سپين ږيرتوب پر وخت د زلمیتوب او د زلمیتوب پر وخت د سپين ږيرتوب تعبیرونه ونه شي که زور د هلك چمونه وکړي يا هلك کلان کاري وکړي د لویانو په شان وغږيږي ډېر بد ايسي او علاوه پر هغه وينا ئې هم له تاثره لويږي.

څلورم: د لهجې پورته کښته والی هم ډېر اهمیت لري چي د قهر پر ځای په يو راز او رحم پر ځای په بل راز لهجه تعبیر وشي.

پنځم: په تعبیر کي د بدن حرکت دلاس خوځول ښي او کښي خواته کتل، پر خپل موقع باندي ډېر اهمیت لري، همدارنگه د سر ښورول پر خپل ځای ښه تاثیر کوي.

د خطابې د اقسامو اصول:

د ارسطو د عقیدې په قرار د خطابې د اقسامو اصول درې دي: تثبیتي، مشوري، مشاجري:

(1) تثبیتي وینا:

ددې وینا مقصد د ښو خلکو ښه ویل او د بدو خلکو بد ویل دي، چې ددې خطابې تر عنوان لاندې دا موضوعات راتلای شي: مدح، ذم، تبریک، تعزیت، شکر، تهنیت، تسلیت، هجوه، ښه راغلی او نور له دې قبیله مسائل چې هره موضوع پخپل ځای او خپله موقع کې جلا خطابې کېدلای شي. تثبیتي خطابې ته تشریفاتې او نمایشي خطابې هم وایي، دا راز خطابې د پارسي په نظم کېني ډیري پیدا کېږي خو په پښتو کې په دواړو خواوو یعنی نثر او نظم کې شته مگر د مدح برخه ډېره لږ ده او د تنقید جنبه ښه قوي لیدله کېږي.

کوم خلک چې په پورتنیو موضوعاتو کې ونیا وکړي باید د هرې موضوع د کیفیت او کمیت څخه پوره خبر وي، د وینا مورد د اشخاصو مقامات هم باید په نظر کې ونیول شي.

(2) مشوري وینا:

مشوري وینا داده چې د یو کار د کولو یا نه کولو په تشویق او ترغیب وي تر دې عنوان لاندې دا موضوعات راځي: سیاسي، عسکري، طبي، توصیوي، شفاعتي، تفریعي یعنی توبیخي، تحریضي یعنی حماسه او نور داسې موضوعات ...

(3) سیاسي وینا:

دا وینا په شوری یا عمومي مجلسو کې وي چې دا مجلسونه د مملکت د چارو د تدبیر او د دولت د سیاست دپاره منعقدېږي هغه چاري چې په دې مجلسو کې تر نظر لاندې نیول کېږي او د یوه نطق نمائنده توجه ځانته اړوي دادې: د عادلې قوانینو واضع کول، د رسمي دواړو تشکیل او تنظیم، د دولت په دبانديو چارو کې غور کول او د خارج سره د ارتباط مسئله تر غور لاندې نیول، روغه او جگړه کول، د ښارینو چارو سمول، د معارف نظام او نور...، سیاسي وینا د سیاسي خلکو کار دی یعنی وزراء او د ملت نمائنده گان او نور هغه څوک چې په ملي ټولنو یعنی پارلمانو کې چې هلته د ملت د مختلفو طبقو سیاسي حزبونه وي د افکارو تبادلې سره کوي.

سیاسي وینا کوونکی:

د سياسي نطق مهم صفتونه دادی:

▣ باید د سیاست په ټولو دقایقو او رمزو پوه او خبر وي.

▣ په عمومي او شخصي حقوقو کي باید د پوره تعمق او تبحر څښتن وي.

▣ سياسي نطق باید دخلکو نبض وپېژني او وینا ئې باید ډېره ساده او بې تکلفه وي د خبرو په ښکلولو پسي ونه گرځي.

▣ زړه يې باید قوي او ژبه ئې خوږه او بیان ئې فصیح او بلیغ وي.

▣ په کومه موضوع کي چي بحث کوي باید د هغگې موضوع په ټولو اطرافو خبر وي.

▣ د خپل مملکت سره باید صادق او رښتین وي شخصي اغراضو

ته لار ور نه کړي امین او بې غرضه وي.

مثال: کوم وخت چي میرویس خان گورگین مړ کړ نو ئې یوه ملی جرگه جوړه کړه او په هغه کي ئې پښتنو ته دخپل وطن ساتلو او آزادی په باب کي دا وینا وکړه: "که تاسي زما ملا وتړئ او زما سره یو شی، زه به ستاسي له غاړي د ذلت او غلامی طوق ليري کړم، د حریت او عزت بیرغ به مو پر وطن هسک کړم..."

د غلیمانو جوغ به ستاسي له اوږو پورته کړم".

د ملی قائد میرویس خان همدا لنډه وینا وه چي د پښتون ملت ویني ئې په جوش راوستلي او په یوه سلا ولاړ شوه

...

تبصره:

سياسي وینا کوونکی ډېر لوړ مقام لري، مگر خورا ډېر اهمیت په هغو مملکتو کي لري چي د ملی حکومت لرونکي وي، نو که مشروطه وي اوکه جمهوري.

عسکري وینا:

دا وینا د عسکري قائد یا بل چا له خوا چي عسکرو ته امر کوي کیږي، په دې وینا به یا عسکر جنگ ته تشویقوي او یا به د خپل وطن ساتنه په زړو کي ورټینگوي. دا وینا نو باید دا خصوصیات ولري:

دا چي د عسکرو په زړو کي يوه خاص ډول جذبه او حماسه پيدا شي.

وينا کوونکی بايد دا افکار تعقيب کړي چي په لښکر کي هيجان راوستلای شي او هم ئې له ويناوو څخه د بري او فتح ټينگ اميد ښکاره شي.

وينا بايد د عسکرو تر فهمه لوړه نه وي.

حتی الامکان بايد لنډه وي چي عسکر ئې له اورېدو څخه سترې نه شي.

پخپله وينا کوونکي بايد پخپلو الفاظو کي يو هيجان ولري او دده له خولې څخه بايد الفاظ او کلمات داسي په شدت راووزي لکه د اور بڅرکي چي د تناره له خولې راووزي چي د هغو په گرمۍ اړوبدنکي تر تاثير لاندي راولي. مثلاً د ميوند په جنگ کي دميوند پر دښت چي غازيان له تندي او گرمۍ څخه ډېر په عذاب شوي وه اوبه هم ليري وي، کارطوس ئې پر تمامېدو وه، دښمن هم قوي وه، نژدې و چي غليم فتح وکړي، په دې وخت کي يوه پښتنه پېغله را د مخه کيږي او د پښتنو ملي بيرغ چي لوېدی دی راپورته کوي په لوړ ږغ او خواږه آواز دا دوې لنډۍ وايي:

که په ميوند کي شهيد نه شوې

خدايږو لاليه بي ننگۍ ته دي ساتينه

خال به د يار له وينو کښېږدم

چي شينکي باغ کي گل گلاب وشمونه

دې دوو لنډيو په پښتنو زلميانو کي دومره تاثير وکړ چي تابه ويل يو آسماني ږغ و د پښتنو زلميانو ويني په جوش راغلې او په يوه منډه ئې د دښمن پر توپو وختل او دښمن ئې تار په تار کړ. يا مثلاً لکه د جرمني مارشال رومل دا وينا چي خپلو عسکرو ته ئې ويل: "تر شا څه نشته ښۍ او کېن اړخ ته هم مه گورئ! څه نشته، فقط او فقط خپل مخ ته گورئ، ستاسي مخ ته يو "رومل" شته او په ده پسي ځئ"

يا يو بل اروپايي سردار ويلي دي: "کوم وخت چي زه دمخه ځم

په ما پسي راځئ هغه وخت که زه له جنگه را پر شاه شوم ما مړ کړئ، او که زه په ميدان کي مړ شوم زما انتقام او د خون بدله واخلي"

طلبي، توصيوي، شفاعتي:

په طلبي وينا کي نطق د ځان يا بل چا دپاره د فائدي غوښتنه کوي، په توصیوي وينا کي د بل دپاره خیر غوښتل دي، همدارنگه په شفاعتي وينا کېښي.

تقریعي او تعریضي ویناوي:

تقریعي وينا داده چې اروېدونکي ملامت او توبيخ کړي، تعریضي وينا یو قسم حماسي وينا ده چې غرض پکښي د اروېدونکي په هیجان راوستل دي، لکه یوه کار ته د عامو خلکو رابلل، یا مذهبي تبلیغ یا روغي او جنگ ته څوک رابلل یا نور...

مشاجري وينا:

دا هغه وينا ده چې په قضایي محاکمو کي کار ځيني اخیستل کېږي، په دې معنا نو دا خطابه تراوسه زموږ په هیواد کي مورد نه لري، یوازي لکه پخوا چې ئې په یونان او روم کي په دې معنا مورد درلود اوس ئې په اروپا کي لري، په پخواني یونان او روم کي محاکمه د ډېرو لږو جماعتو په مخ کي کېدله، نن په اروپا کي هم داسي دی، په تېره بیا جنایي امور هغه داسي وي چې جنایي محاکماتو ته یو منصفه هیئت ټاکلي کېږي ددې هیئت اعضا عادي خلک وي، قضاوت ددوي کار او فن نه وي د مجرمیت په تشخیص کي بالکل آزاد دي د ذوق او احساساتو له رویه رایه ورکوي.

مدعی او مدعی علیه بیا غالباً خپل کارونه که حمله وي که دفاع وکیلانو ته سپاري وکلا د فن خاوندان وي د وينا آداب زده کوي د محاکمې په وخت کي زیار باسي چې د خپل بلاغت په قوه د قاضیانو زړونه ځانته جلب کړي که په دلیل او برهان نه کېده د عواطفو په تحریک کوښښ کوي چې هغه د ځان ملگري کړي. ددې وينا مقصود او غرض دادی چې د مظلوم سره مرسته وکړي او د ظالم دفع وشي، یا په بل عبارت د عدل په ملگري درېدل او د ظلم او ستم په مخ کي مانع کېدل دي.

مشاجري نطق غالباً قضایي وکیل وي، دا وکیل باید دا صفتونه ولري:

اول دا چې دا وينا کوونکی باید سپېڅلی وي او په دفاع کي په ډېر غیرت او نشاط استقامت ولري، دا ترهغه وخته چې دده یقین وي چې دی پر حق ولاړ دی، دویم دا چې د قضایي قوانینو عموماً او د مملکتی د عدلیي قوانینو خصوصاً عالم وي. دریم دا چې په اصلي دعوا باید ښه پوره خبر وي چې حق ناحقه او ناحقه حق نه کړي.

د خطابې د اقسامو په اصولو کې اختلاف:

د خطابې د اقسامو په اصولو کې درې قوله دي: يو دا چې د خطابې د اقسامو اصول درې دي لکه دمخه چې درته راوړه شوه يعني تثبتي، مشوري او مشاجري ... دوهم دا چې اصول څلور دي درې هغه چې تېر شوه او بل څلورم اصول چې پر اضافه کېږي (وعظي خطابه) ده چې خاص په ديني او روحاني چارو کې وي چې نطقان ئې هم غالباً د منبر خاوندان وي. دريم قول دادی چې اصول پنځه دي: علمي وينا، سياسي وينا، قضايي وينا، عسکري وينا، او ديني وينا .

د وينا عمومي آداب او شرطونه:

1. عموماً څو چې امکان لري بايد وينا د ليک له رويه نه وي. البته د وينا د ارتباط دپاره نوټ اخيستل ښه کار بلکي ضروري دي مگر ټوله وينا د ليک له رويه ويل د وينا اثر کموي، گويا د يو کتاب فصل دی اړوېدونکو ته ويل کېږي (هو! سياسي وينا کله کله له دې قيده مستثنی کېدلای شي).

2. د وينا سرمشق او ورزش او عمل لازم دي، يعني څوک چې غواړي وينا ئې جذابه او مؤثره واقع شي بايد وار دواړه د وينا د علم په اساس ځان پوه کړي بيا مشق او تمرين وکړي او تر دې لا هم مهم داسي دی چې وينا کوونکی څه چې وايي بايد هغه وکړي او دا کار ډېر مهم دی، ځکه چې وينا کوونکی څه چې وايي هغه نه کوي په اړوېدونکو کې هم څه تاثير نه ښندي، بلکي د تمسخر مورد واقع کېږي مثلاً يو څوک چې شپه او ورځ چلم ځکوي که نورو ته نصيحت وکړي چې چلم مه کارئ او هغه منع کوي هيڅوک به دده خبره ونه مني او وايي به چې که دا بد کار واي نو دی ئې پخپل ولي کوي؟

3. څوک چې خپله وينا د ليک له رويه کوي بايد د ليکنې په اصولو هم خبر وي.

4. وينا کوونکی بايد خلک وپېژني او ددوي په روحياتو بلد وي، د هغو په اخلاقو او تاريخ هم ښه خبر وي.

5. تنقيدي وينا بايد پوه سړي ته راجع نه وي، که څه هم غواړئ چې يو سړی تنبيه کړئ مگر وينا به عمومي رنگ لري. (مشاجري خطابه مستثنی ده)

6. په وينا کې بايد شخصي اغراض په عمومي مجلسو کې تر نظر لاندي ونه نيول شي.

7. تر وينا دمخه بايد ځان او روح سترې نه شي.

8. که د وینا په وخت کې حواس پرېشانه وي نو لږ تامل دي وشي، خو چې حواس بېرته پر ځای شي، تلوار دي نه کوي او آرام دي نفس وکارې، بیا دي نو په وینا پیل وکړي .
9. په وینا کې باید اروپدونکو ته داسې خطاب ونه شي چې دوي ناپوه دي او په څه نه پوهیږي یعنې اروپدونکو ته باید د ناپوهۍ نسبت ونه شي که نه وي اروپدونکي متنفر کیږي، اود نطق غرور او خودپسندی ترې ښکارېږي.
10. په وینا کې باید د ځان صفت ونه شي او خپل ځان رښتین، بې غرضه، خیرخواه معرفي نه کړي بلکې باید داسې څه ووايي چې په غیر مستقي طور دده دا صفتونه ځیني وپهمول شي.
11. په وینا کې باید د وخت مراعات وشي، کومه موضوع چې باید وویل شي، هغه باید وویل شي مگر د اطناښ او اوږدوالي باید ځان وساتل شي، حق او ناحقه وینا اوږده نه شي، چې اروپدونکي ستړي کړي.
12. د مشاورې په مجلسو کې باید مکرري خبرې او ډیرې خبرې ونه شي و نورو ته هم باید د وینا فرصت ورکړه شي، او خپل ځان د خبرو په شهوت مه معرفي کوي.
13. په وینا کې باید ډېر تلوار ونه شي، په زوره نارې هم باید نه وي، وینا کوونکي به په خبرو کې نه ماشین کیږي.
14. د وینا په وخت کې وینا کوونکي باید یوې خواته متوجه نه وي هري خواته باید وگوري.
15. وینا کوونکی باید پراخه سینه ولري، او له انتقاد زړه تنگی نه شي او دخپل هنر د پرمختگ دپاره باید له هغه څخه استفاده وکړي.
16. د وینا اول او آخر ته ډېره توجه په کار ده چې باید ښه او جذاب وي.
17. وینا باید طبیعي وي، تصنع وینا بې خونده کوي.
18. وینا باید ساده او روانه وي، مگر سره ددې باید بازاری هم نه وي.
19. په وینا کې مبتدل او ډېر مشهور عبارات او مشهورې جملې باید را نه وړه شي مگر په هغه ځای کې چې ډېر مناسبت ولري، ځکه چې ډیرې مشهورې خبرې وینا بې مزه او بې خونده کوي.
20. په وینا کې بېځایه لفاظي او زبان بازی کول داسې مثال لري لکه ډاکتر چې ناروغه ته د درمل پر ځای ادبیات وایي.
21. د وینا مطلب باید ډېر روښانه وي.
22. وینا باید د اروپدونکو د سلیقې او ذوق او عقیدې سره سمه وي.

23. په وينا كې د ژونديو او روح لرونكو شيانو څخه خبرې كول، د بې جانو شيانو تر خبرو ښه تاثير كوي.
24. ظرافت په وينا كې خورا ضرور او ښه دى مگگر د تهذيب او نزاکت له دائرې وتلى نه وي.
25. وينا چي هر څومره متنوعه وي هغومري په زړو كې كښېني.
26. په وينا كې د درواغو حرارت ډېر وچ او بې مزه ښكاري.
27. وينا كوونكى بايد پخپل ځان شور ولري چي په نورو كې هم شور پيدا كړي، كه نه وي امکان نه لري.
28. تملق او چاپلوسي او غوره مالي د وينا تاثير بيخي كموي او ډېره ئې بې خونده كوي.
29. وينا كوونكى بايد خورا متين او خونسرده وي كه حملې باندي وشي خپل ځان ونه بايلي، عصبي نه شي ځكه چي په مناظره كې عصبيت پخپله مغلوبيت دى بايد حاضر جوابه وي يا نور داسي آداب...

لمن ليكونه

1. علم الادب يسوعي _ د دوهم جلد 5 مخ.
2. د ارسطو د خطابي کتاب د ابن رشد اثر د علم الادب يسوعي 2 جلد 6 مخ په حواله.
3. د ابن الفضل انطاکی کتاب المنفعه، د علم الادب په حواله، 2 ج، 6 مخ، اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق تدین.
4. آئين سنخوری _ فروعی.
5. آريانا ، د بناغلي کُهراد اثر 2 مخ.
6. پښتني مېرمني _ ويدک هند.
7. Ciceron سيرون په 106 کال تر ميلاد دمخه زېږېدلی و، او تر 43 کال تر ميلاد دمخه ژوندی و.
8. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق 10 مخ.
9. Corax
10. Gorgias
11. Protagoras
12. Sophisiet
13. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق.
14. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق.
15. تاريخ مختصر منطق ص 4 و 5.
16. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق 23 مخ

د ادبي فنون ماخذونه

1. مختصر المعاني تفتازاني
2. علم الادب يسوعي
3. حدايق السحر رشيدالدين وطواط
4. حدايق البلاغه _ طبع لاهور
5. شرك الاثيل _ علي اصغر خديو
6. مفتاح العلوم _ سكاكي
7. روش نگارش _ رجوي
8. آئين سخنورى _ فروعي
9. اصول خطابه وتاريخ مختصر منطق تدين
10. اصول انشاء _ قارى عبدالله خان
11. دستور نگارش _ حسين اميد
12. د ليك او وينا پوهه _ الفت
13. ليك نبوونكى _ نوري
14. دېوان خوشحال خان خټك
15. دېوان پيرمحمد كاكړ قلمي
16. دېوان علي خان
17. دېوان عبدالقادر خان خټك
18. دېوان رحمان بابا
19. پټه خزانه
20. د 1318 د كابل كالنۍ د ښاغلي رښتين مضمون

21. دېوان کاظم خان قلمي
22. دېوان عظیم
23. علم بدیع ، فروغی - طبع ایران
24. الرجوع في فنون البديع
25. مدارج البلاغه
26. المعجم في معاني اشعار العجم
27. د کابل د مجلې 9 گڼه لومړی کال
28. دېوان حمید بابا
29. دېوان شمس الدین قلمي
30. دېوان حنان قلمي
31. نواذر الاصول فی شرح الفصول _ مفتي محمد سعدالله
32. قطوف الدانيه فی العلوم الثمانيه _ سيد محمد امين افندي
33. دېوان گل محمد قلمي
34. دستور حسن _ محمد حسن هروي
35. هفت قلزم
36. تاريخ ادبيات ايران _ جلال همایي
37. تاريخ آداب اللغة العربيه _ جرجي زيدان ج 2
38. دائرآ المعارف بستاني ، ج 2
39. كشف الظنون لومړی جز
40. فن التالیف الحدیث _ دن فریدی اثر
41. جواهر الادب والانشاء _ محمد زكي الدين

42. فرانسوی گرامر د کلو او ژده اثر د ښاغلي رښتیا ترجمه

43. د ژوند مجله _ منطبعه دهلي

44. قوائد ادبیه _ طبع کابل

45. نحو میر _ د نحو یوه رساله

46. بهار جانان

47. تاریخ ادبیات انگلیس

48. جواهر الادب _ محمد زکي الدين

49. پښتني مېرمني

50. ویدک هند

51. آریانا _ تالیف کُهراد

52. قلندر قلمي دېوان

د مؤلف نور طبع سوي آثار

1. میرویس نیکه (تاریخ)

2. پښتني مېرمني (تذکره)

3. پیرمحمد کاکړ دېوان (تصحیح، تدوین او مقابله)

4. د غنمو وړی (د احمد شاه بابا د تاج پوښی منظومه)

5. د پښتو کلی څلرم ټوک

6. د دار مستتر پښتو څېړني (پښتو کول د ښاغلي حبيبي په ملگري)

7. گیتانجلي (ترجمه)

8. د علامه اقبال د "مسافر" ترجمه په پښتو شعر.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**